С(Баш).
Х-23

ЯНЫБАЙ ХАММАТОВ

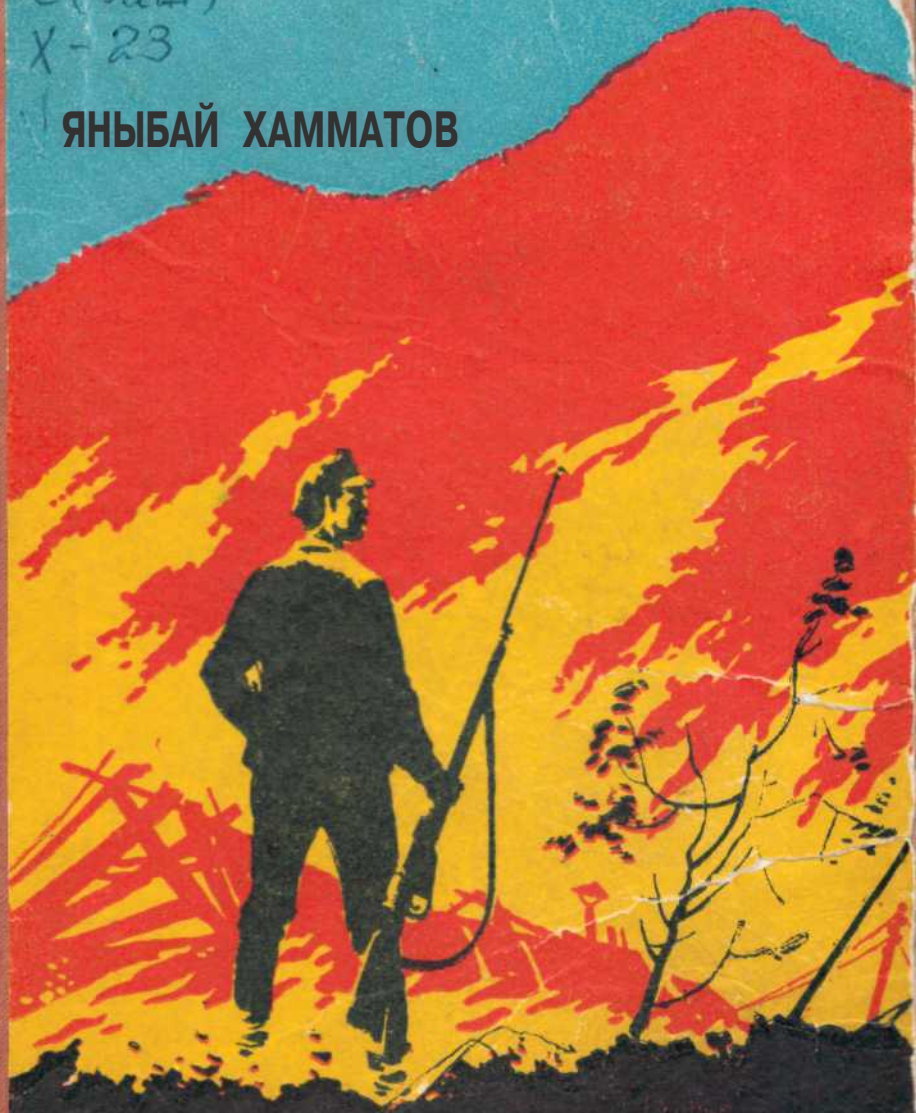

ЙӘШЕНЛЕ ЙӘЙ

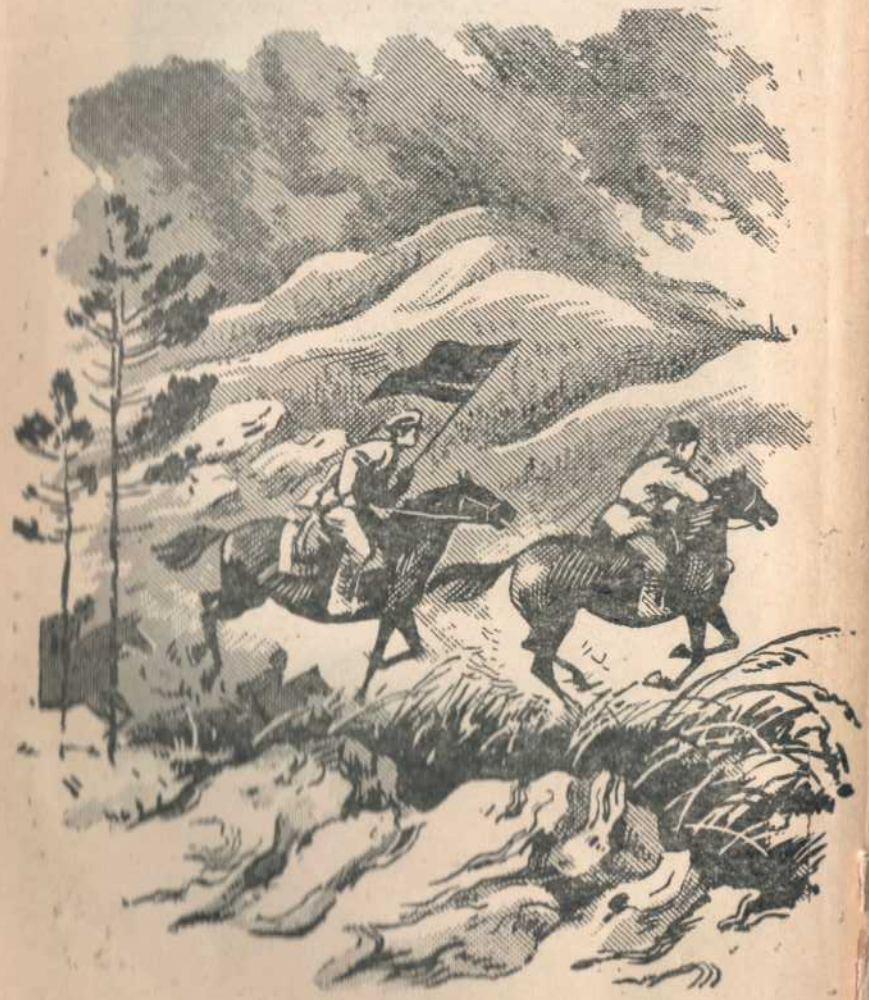

ЯНЫБАЙ ХАММАТОВ

ЙӘШЕНЛЕ ЙӘЙ

Роман

БАШҠОРТОСТАН КИТАП НӘШРИӘТЕ ӨФӨ * 1975

С (Башк)
Х 23

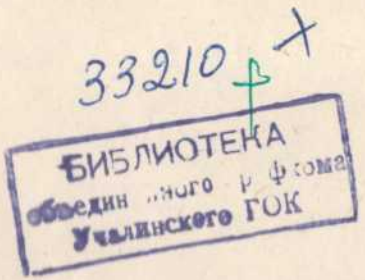

0733—202
М 121(03)—75 82—75

© Башкортостан китап издательствоһы, 1975 й.

ОЛО ЮЛДА

Хәҙергө прозабыҙҙың әҙәбиәтебеҙҙә бөтә төрҙәргә ҡарағанда ла йылдам үҫеше бәхәсһеҙ. Һуңғы йылдарҙа ул рус теленә лә, башҡа туғандаш телдәргә лә йышыраҡ тәржемә ителә.

Беҙ бөгөн башҡорт романы хаҡында ауыҙ тултырып һөйләйбеҙ **икән,** был жанрҙың идея-тематик йөкмәткеһе, художестволы-эстетик; **Ҡаҙаныштары ураһында рәсем** түгел, ә айырым типтары хаҡында ла ҡыйыу һүҙ **йөрөтә алабыҙ.** Беҙҙә Һуңғы ваҡытта тарихи-революциои, **социаль-публицистик, социаль** психологик һәм хәрби-патриотик романдарҙың ныҡлы гражданлыҡ хоҡуғы алыуы шатлыҡлы күренеш. Был — бер булһа, икенсенән, ҙур прозаның һан яғынан үҫеше роман жанрының сифат яғынан яңырыуына, художество йәһәтенән камилләшеүенә лә килтерҙе. Хәҙерге романда идея-художество концепция төҙөклөгө менән бер рәттән проблематик масштаблылыҡ әҫәрҙең иң ҙур ҡаҙанышы булып тора. Был **хәл бигерәк** то һуңғы ун йыллыҡта асыҡланды. Ошо әҙәбп-художестволы күренеш нигеҙендә **башҡорт роианы ҙур** доГюмлоштереүҙәргә олгөште. **Уяың ҡоласы киңәйҙе.** Башҡорт прозаһында тәүго **трилогияларҙың тыуыуы ошоға нигеҙләнгән дә индө.** Күренекле башҡорт прозаиге Яныбай Хамматовтың «Бөртөкләп йыйыла алтын», «Аҡман-тоҡман», «Йәшенле йәй» трилогияһы ана шул дөйөм **аҙәби** процестең айырылғыһыҙ бер өлөшө булыу менән бергә, ошо дөйөм процесте тнҙләтеүсе ысын әҙәби ваҡиға булды. Трилогия шул яғы менән дә әһәмиәтле, ул бығаса ижад ителгән тарихи-революцион романдарҙан үҙенең идея-тематпк йөкмәткеһе һәм проблематнк пнгоҙе менән айырылып тора. Әгәр башҡа тарихи-революцион романдарҙыц горойы — беренсе империалистик һуғышты үтеп яңы уяиган һалдат һом ауыл крәҫтиәне булһа, Я. Хамматов трплогияһьшда ауыр һом ҡыуанысһыҙ тормошло ауыл менән рәттән старателдәрҙоң һом эшселәрҙең көнкүреше лә асыҡ һүрәтләно. Бында тормош тағы ла ҡатлаулыраҡ, шуға ла унда синфи бүлгелонеү һәм шул нигеҙҙо революцион көрәш тә ҡатмарлыраҡ, киҫ-

кенерок һом куп иҡлыраҡ. Ошо хол оҫәрҙең сюжетенә драматпклек, **кояфликтено** ҡырҡыулыҡ бирә, композицияһын төҙок һом ыптылышлы ит;|. Ө был ҙә сиратында халыҡ тормошоноң тәрән ҡатлауҙарына үтеи инергә мөмкинлек тыуҙыра. Трилогпяның ге**ройаары** ла йыш ҡыйа ауыр яҙмышлы, ;>мм;> актив натуралы, әҙләвеүсон, **фөкөр һом фарм нтеүсвн** кешеләр. Холоҡтарындағы ошо **спфаттары** уларҙың **күбһвн** ғәҙеллек эҙләү **һом** шул гоҙоллск өсөн **кврош** юлына **сыгара. Шундайҙарҙав** Хисмәтулла, Заһит, Ҡолсобай, Ғәйаулла, **Гөльяиалдарҙы** роволюция ысын мәғәнәһендә яңынан тыуҙыра. **Лөкия торнош** ҡатлаулы ла, ҡатмарлы ла. Хәйретдин, **Хокмм,** Шәрифулла кеүектәр шул ҡатлауҙарҙа йә юғалып, йә аҙашып **ҙалалар.** Нигмәтулла, Сафуап, Солтанголелор революцияның ҡан **дошманына** өүереләләр. Лптор аяуһыҙ синфн көрош һөҙөмтәһанда Башҡортостанда (дшот власенең нығыныуын, яңы ирекло **горыоа** төҙолә башлауын күрһотә.

Романдарҙың образдар системаһы, уның сюжет һом коыпознцияһы **көүвк** үк, ҡатмарлы һом бай. Әҫәрҙә алтмыштан артыҡ персонаж хәрәкәт **втө.** Уларҙың һәр береһенең үҙ яҙмышы, үҙ йөҙө бар.

Трилогияла һәр образ артында билдоле бер социаль төркөм **ГОра, һвр обрааДЫЦ** эволюцияһы ғәжәп бер художестволы логикаға йәс. . **Өйтөйөк, урлашып квя** күроүсе Ҡолсобай менән Нигмәтулланың **да** үҙ юлы, үҙ маҡсаттары бар. Әдбиттә, уларҙың икеһе лә байығырға **тырыша. Ғөмүмвн, алтыв** ошоно бойле бөто порсонаж**дараыц да** беренсе **һом вц** ҙур **шяды — байығыу,** Прииск хужаһы **Рәливхы**от гә **(уның хакывда** «бай **көшв яв алтыдоа** үлеп барыр ик(ш» тиҙәр), ущ.щ управляющийе Иваноп та, десятниктәр ҙә, старателдәр **В9 байығырга** тырыша. Бөта уй-хыял, һүҙ алтын хаҡында. Нигмәтулла был хаҡта Ҡолсобайға бына нәмә ти: «Алтын**ды вҙләүселөрҙв** күрҙем оле. Унда ҡырҙан килгән зимагурҙар эшләй. Осмот алтын өсөн бер береһенең үцосеп сойнәргә оҙерҙәр. Хоҙерге **ваманда** шулай: и' » **Ьии** отаһың, йә **Ьвве оталар».**

Іыл **философиппы** Хажисолтан **бжй күптөя вцлағав инде. Ул** шу. . . ҫ, ҡайыган ҡеше. **Выны ввтор ум**ы**ц байығыу** тарихен хикәйәләү аша **бири**. Бынан **агврые** йы**г** элек **кылғав** :)шопо Хажи-. . . . . й һаман ҡурҡып йөшөй **Прииск кассирев** юлда үлтереп **талаган** алтын **юни баймгап** был **квшо** күптәрҙең бәхетен урлаган, күптәрҙең **|умо))онв,** намыҫына **ҡул** Һуҙган. Уның байығыу **тарихвн** хәтт. баш І. . . . . мой. Хисмотулланың атаһын да ул үлтере. **һуцыиап, Иифиси** менән Хисмотулла араһына төшөп, уларҙы бәхетһеҙ и**т**'ҫ**р**,, һе**д**итеп і\кматып Хийретдин ҡартты үлтертһә лә,) и һыуҙан **коро сыга. Иолиция** офицеренә биренон ҡотояа. **Калятали**тик **І**омгнотт. . . . .» **номәга аҡса** хужа, **адшв, бай-**

лыҡ — йәшәүҙең **нигеҙө.** Ул ошо юлда, үҙ байлығын һаҡлау юлында, халыҡтың ҡан дошманына оүерелә. Аҙаҡ уны халыҡ үҙе хоком **итә.**

Байыгыу, шул нигеҙҙә «кеше булырға» ынтылыу сире бер **Хажисолтав** йоки Ниғмәтулла кеүектәргә генә түгел, о Хәйретдин, **Шәрифулла,** Хәкимдәргә ло хас. Хойретдин ҡарт Ғәйзулла тапҡаи **алтын** хаҡында: «Хазина — байҙыҡы. Мосолманға, ярлы кешегә, **андай** мал холол түгел. Тир, кос түгеп тапҡан малмы нп ул?» — **тнһә** лә, байыгыу иллюзияһынан ул да азат түгел. Ул ҡыҙы Нәфисоғ;> Хажисолтан бай **яусы** ебәргәс, **ҡыҙын** ауылда «беренсе кеше» һоратҡанға **рорурлығыйан ви** эшләргә болмәй. Хойретдпн хатта **байҙың** шахтаға төшөп үлгән башмағы өсөн атын тартып алыуын да онота. Сөнкп ул ауыл байы мепән туғанлашып, кешө араһына керергә хыяллана. Ләкин был нигеҙһеҙ ҡыуаныс уның үҙе осөн генп түгел, бөтә ғаилоһе өсөн дә фажиғәго ойләнә. Автор бының **иенәв** крәҫтиән иллюзияһының капиталпстик шарттарҙа нигеҙһеҙ **булыуын** раҫлай.

* * *

«Бөртоклоп йыйыла алтын» романының тәүго киҫәгсндо Саҡыай ауылы кешеләренең көнкүрешо менон роттән, автор прииск старателдәренең тормошон һүрәтләүгә лә күсә бара. Бында әҫәрҙең үҙәгендә Хисмәтулланың шәхес булараҡ формалаша барыуы тора.

Әҫәрҙә Ҡолсобайҙың Машаһына булған көслө тойғоһо меноп Хнсмотулланың Нофисогп йәшлек мөхоббәтен сағыштырырга **мөмкин, Уларҙың** икеһе **лв** бәхетһеҙлеккә **осрай,** мөхәббәттәре **йәмғиәттең кеше тойгоһон бысратыусы, иавүсв,** юҡҡа **сығарыусы** ғәҙел**һөҙлегенө** осрап селпәрәмә **килө. Ошо хөл** уларҙың яҙмышын үҙгортеп ебаро. Хисмотулла Михалдор, Сәйфетдиндәр йоғонтоһонда корош юлына баҫа, о Ҡолсобайҙың дыуамал холҡо уны оҙаҡ ваҡыт абстракт ғәҙеллек юллап аҙашып йөрөргә можбүр итә.

«Бөртөкләп йыйыла алтын» романында сюжет әле Башҡортостанда барған оло ваҡиғаларҙың башланғысы рәүешендә ҡабул ителеүе бик тәбиғи. Шуға ла унда әле киң социаль картиналар йыш ҡыиа көнкүреште тасуирлоү аша барлыҡҡа килтерелә. Хәлыҡ ҡыпта түгол, ә **яҙыусы** үҙе ло яҡынлап килеүсе ҙур соцпаль нжтимағи **щартлауҙарҙы** көтә кеүек. Ысынлап та, «Аҡман-тоҡман» романында автор ошо ваҡигаларҙың үҙен һүрәтләй.

«Аҡман-тоҡман» — оҙайлы, ҡаты ҡыштың көслө, тик һунғы бураны ул. Гүйә, ҡыш менән яҙ тартыша был миҙгелдэ. Ошонан һуң көн йылына башлай, ҡар ирей, ысын яҙ килә. Тәбиғәттең бына

ошо **спфатын ввтор художестволы вҫөргә** образлы символика рәүешендә **файҙалана. Ғөжәл** кәсләү **оҙайлы** буран әҫәрҙә һүротлонгән зур **еоциаль** бәрелештәрҙең поэтик параллеле булып тора.

Тввнгот стихияһывыц берөүҙөрҙе аҙаштырыуы, (Юрғашты **пржжсхеһевец кужаһы капиталист Касьяов)** икснселәрҙе ҡуркытыуы, вс....юлорҙец омөтөн квсвйтеүв бик **Ьөйбөт уйланған.** Ошо тәбиғәт с гяхияһын һүротлөгвндөн һуц, **автор артабан** тормош ағышып билдолоусе күренештөргө күсө. Ваҡиғалар йә **стихиялы, йә ойошкап ғоҫ а.**тып бересһе **артынан икенсеһе** гөлт итеп тоҡанып кына **гора.** Ошо ваҡиғаларҙың агышына аҡрынлап большөвиктор юнәлеш **бирө,** массаларҙы ойоштора. Юрғашты приискеһөндә, Саҡиайҙа, **уның** тирә-яғында **твуҙө** ығы-зығы рәүешендә барған бәрелештөр **Михавл** мсиан **Хисмвтуллалар** етокселегендо ойошҡан төҫ ала **бара.** Был ойошҡанлыҡты **выҡытыуҙв** Кожон заводыныц һөм Белорет большевиктөренең эшмәкәрлеге ло ҙур роль уйнай. Яҙыусы **бына** с.....**катиарлы свтуацияны** шаҡтай снстемалы итеп тасуирләүгә **өлгошө.**

Вакиғаларҙың Көжөн, Белорет кеүек промышленность эшселәре күп **булған** урындарга ла бәйләнешлелеге **оҫорҙең** соцпальтарихи **вһөмпәтен** арттыра. Блюхер етәкселегендәге легөндар **рөйдте һүротлөү, ошо** аркала роман тукымаһына тарихи-конкрет ваҡига **гына гүгвл, тарихи** шәхестәрҙең до килеп ксреуе оҫорҙең ммп, һыҙатый тағы ла **асыҡлай тошо.**

Наҡышев **иопои Нигмотулла** образдарының эволюцияһы, буржуаз ми.....**Сафуандың якав** эшмәкәрлеге, Касьянов, Аҡназар **һвм башка пцы** образдарҙың индерелеүе «Аҡман-тоҡман»дың **үҙал**лы сюжетен **тыувырыуҙа бялдөле роль уйнайҙар. Ғөмүмән,** роман **Вашкортостанда** революцияның **һөм** граждандар һуғышының иҫ **кнткес** ауыр һәм ҡатмарлы шарттарҙа, халыҡ яҙмышы өсөн драиатик косөргәнешле һынылыштарҙа уҙыуын тасуирлой алыуы менән әһәмиәтле.

Трилогилныц һуңғы китабы буларак, «Йәшенле **йөй»** романы — н. Хамм.....ын, тағы...р **уңышы ул, Өҫвр** «Бөртоклөп **йыйыша** алтын», «Аҡма ц **гокмаш** роман дарының ваҡиғаи **дауамы ғына** түгел. **Ул** һөр эҫлән ҙәллы с ор **0Й1** йөк, **«БортөКлөп йыйыла** алтын» бөҙвң проба тари.....р ицы һүз— **башҡорт эшсөлөр** синыфының **гыуа** һөм форма таша башлауын һүротлөһә, «Аҡман-тоҡман» — был **сины(**.....лдө.ҙ-аллы .....буларак **сығыш** яһарлыҡ дәрәжөгн I п үсеү ҙеүөен күрһәтә Йәы усы **шуның менән** бергә башҡорт эшселөр.....лфының Михаил **киуон большовиктор** тарафынап тәрби.....леүенә, р.....люцион көрө.....уге **сынығыуҙар алыуына ныҡ** итибар.....Ғоҙә бөртоклөп.....ди алтын **Һымаҡ ҡыша** күтәрелгөн аңлы.....елөр («Бөртоклөп йыйыла алтын»да бор Сой-

фетдин образы ғына бнрелә) тора-бара Урал итәгендә аҡман-тоҡмаиға тиң ысын социаль күтәрелеш, ҡуҙғалыш тыуҙырырлыҡ массаға ойлопо, аҙаҡ «Йошенле йой»ҙә инде был синыф халыҡты яңы, яҡты **киләсөккә** ойҙпрлек холгә кплә.

* * *

Трплогияла массаларҙы революцион рухта тәрбиәләүҙә Коммунистор партияһыныц роло Миханл, Хисмәтулла, Григорьев («Бөртоклөп йыйыла алтын»), «Акмаи-тоҡман»да Михаил, Хисмөтуллаларға Заһит, Блюхор, Пиколай һом Иван Кашнршщор, Томин, «Йошенло йәй»ҙә был галереяға Артем Сергеев, Самойлов образдары оҫтолә. Шуларҙан бигерәк тә Михаилдең эшмәкорлеге оһәмиәтле. Бай ғаиләнән сығып та, марксизм тәғлимәтеп ойрәнеү арҡаһында яҙмышып эшселор синыфы эшенә бәйлогән был кеше үҙенең шәхси бәхетен пролетар революция енеүендә күрә. Шул юлда, ул төрмолор, каторгалар аша үтеп, ауырыуға һабышыуына ҡарамаҫтан, нс, киткос ихтыяр косо күрһәто. Уның үткәндәге тормошо Хисмәтуллага һойлоуи йшш уйлаиыуы роуошендо хәтирәләр аша бирело. Михаилдең :)шмок;)рлоге бөтә йоһоттон до Хисмәтулла, Заһит кеүек йәш башҡорт революциоцерҙәронә өлго булып тора. Намыҫлы булыуы, ихлас күңелдон ярҙам итеүо, халыҡ вәкилдәренә тәрән гуманистик монәсәбәте менон был кеше Ҡолсобай кеүек икеләнеүселәрҙең до йорәгендә тәрон пхтирам уята. «Мин ул урыҫты помещиктә ялсы булып эшләгон саҡтан беләм. Ул, кешегә изгелек күрһәтом тип, ғүмерен уҙғарҙы. Төрмолорҙә ултырҙы»,— ти Ҡолсобай упың хаҡында. Әгәр «Бортөкләп йыйыла алтын» романында ;>ло Миханл ойошторган забастовка енелгас, уға ҡарата Ямаи һүҙ эйтеүселәр табмлһн, «Аҡман-тоҡман» әҫәрендә администрация тарафынан ҡулга алынгаи Михаилде старатолдор берҙәм яҡлайҙар һом аростон ҡотҡаралар. Шуга ла автор: «Мпхаил яҡлы кешелорҙең көсо әрәмго китмәне. Кожән эшселәре һәм старателдәр араһында берҙәмлек көндән-көн пыҡый барғап һайын, прииск администрацияһының да ҡарашы үҙгәрҙе. Халыҡтың аңы артты, революцион хәрокәт көсойҙе. Бындай ваҡнға ауыл кешеларенө лә йогонто яһамай ҡалманы», — тип ойтеүе менән иң төүҙә Мнхаилдең мпмпкорлсген баһалай. Михаилдең эшсе-старателдәр араһында абруйы уҫо барыуын уның дошмандары ла таный. Приискелә баш инженср булыи нороусе Сабнтов, моҫолон, Мпхаилдең «яңы шахтала креплениелорҙо алмаштырмай тороп эшломәҫкә» ҡотортоуын, о старателдорҙең ушл тыцлауын һөйләй.

Михаил үҙенә бнк талапсан, һәр аҙымын уйлап, үлсәп эшләүсе професснональ революционер. Ул старателдәрҙең оле пролета-

рнаттың ысын, **ОЙОШШШ Һөь рөаолюцнов** ҡатламы тугеллеген **яҡшы аңлай, Шуға** ла **ҡайһы** саҡта **ул** үҙенең ҡыҙып китеүен, **сабырһыланыуын төвкитлвй, Килөсөктө** тойғоға ҡарағанда аҡыл **һом иҫоп** менән **эшлвргв** кәрәклеген **билдөлөй.** Автор уның бындай **вкел**...ү йәки үҙенә **карата** аяуһыҙ саҡтарын Хисмәтулланан йәшернөүен **Ңыҙыү өҫтөка** ала. **Ошовоң менөв ул** Хисмотулланы ла **вҫкөрткондвЛ** бүлә.

Михаил Хисмәтулла, **Сөйфетдвв** коүок айырым **кешелөр** менән дә, **КУМӨН** халыҡ менән до күҙгә-күҙ терәп аңлайышлы телдә ҙур политик **ыаксат ҡуйып** һөйләшә белә. Мәҫәлән, «Бөртөкләп йыйыяа алтын» **романында** һүротлонгон бишенсө забойҙағы йыйылыш был йәһәттән бик характерле. Михаил эшсе-стараталдорҙе үҙ прпискеләрөндәгө хөл менән **гвнө** мауьгкмаһыидар өсөн «бөтә ил буйынса **рөволюциов хөрөкэттең** көсәйеүен аңлата». Шунан һуң **конкрөт бурыотарҙы асыҡлауға күсө,** Мнхаил стараталдәрҙең аңын **күторөү** осон **Көжөн вааоды эшсөлөрө кевөв дә** б;>йл;шеште нығытырга, **шахтерҙар** хәрәкәтен завод ошселорө хәрокәте менән бәйләргә тырыша.

Автор Михлнлдец стараталдәр араһында ваҡыт-ваҡыт көсәйеп киткән стихиялы күторелешкә ойошҡанлыҡ, прлитик төҫ бирергә **Шрышыыв Ьыҙык** өҫтопо ала. Фншер шахтаһында эшлоүселорго ош хаҡы кәметелгәс, шаулаша, Наҡышевторҙо үлтерерго ҡоторта башлаган **вйырым старатвлдөргә ул: «Ҡабаланмағыҙ,** гауга күтәрә **торган** мәл түгел. Ай ы р ы м **кешеләрҙв** үлтереүҙән, **твҙрә** оптауҙан файд...к», — • ип **нҫкөрто, Өмио халыҡты тыйып** тоторлоҡ омәл юклығын аңлағас, күтөрелешкә **ойошкав** төҫ **бирцргв** ынтыла.

Мнханл обрааы «Аҡман-тоҡман», «Йәшепле йәй» романдарында ла бар. **Ул, ваҡигаларға,** кешеләргә, халыҡҡа юнолеш биреүсө **булараҡ,** үҙ ролен үтой. Әммо автор трплогияның тәүге кптабында уҡ упы формалашкан шәхес, инде ут-һыуҙы үтеп сыныҡҡаи **революционер итвп күрһвтковлектөн,**]|уңгы ике китапта кеше һәм шәхес **б)** тарафтә. **Михаилдвң** яңы **сжфаттары асылыай тиерлөк.** Тик легаль хәлгә күсеп, ысын исем-фамилияһы **билдвлв** булгас ҡына, уның бала саҡтағы **йитлого какында айырым** белешмәләр бпролә. Әммо Михаилдең ошмаҡ ро ғ ғ ғ обыл **фиаик пктан сырхау ғына** кешенең **ко**...ай характерен, ҙур **маҡсатлы оло шөхес** булыуын • ып һаҙа Икенсе яктан, тан у ың **кыйыу һвм актив эшмвкәрлеге** арҡаһында ...и халыҡ, с ч...р һом эшселөр **актив** Һэм аңлы, **ойои**...роүе...һар **дирнжоги күторөло.** Тап уның әшмәкпрлсгс..., өйротеүҙөрө нигеҙендә Хисмәтулла, Заһит кеүек большевиктөр үҫеп сыға. Колсобай һымаҡ гүмере бары хәҡиҡәт эҙләүсе ҡаршылыҡлы характерҙар ысын ацлы көрәшселөр **сафына** баҫа.

* * *

«Бөртөкләп **йыйыла** алтын» романында шундай бер эппзод бар. Тожриболо, сынык'кан эшсе Сәйфетдин эсеүгә һабыша башлаған Хисмотулланы ҡабактан табып ала ла Михаил ойошторған кружокка «Ленинде өйрәнергә» алып бара. Шунда ул Миханлден: «Бөртөкләп йыйыла алтын... **Беҙҙең** көо тә, аң да, ана шул алтып шпкелле, окренлоп, бөртөкләп йыйыла...» — тигән һүҙҙәрен ишетә.

Өсврвоң башывда Хисмэтулла үто бер ҡатлы, ябай ауыл еготе итеп **бврелө.** Хатта Ғәйзулла **ташсав** самородок өсөң халыҡҡа бер мискә **арақы тарагхав байга гвл** тейҙерергә, «ул араҡы өсон беҙҙең 'кандал биш мәртәбәнән до артыгыраҡ **эсәсәк!»** тнгон һүҙен ишетеп, Ғәлиохмәт бай намыҫын яҡлап һуғышырға үрелә, «бай һыйына рохмәтең шулмы?» тип ҡыскыра.

Икенсе киҫәктә Хисмәтулланың Михаилдең өйрәнсеге гено түгел, үҙе ло өйрәтеүсе, үҙ тирофено ярҙамсылар туплай алырлыҡ көрәшсе дорәжофенә күторелоүе тасуирлә нә. «Киләсәктә һиңә үҙеңп **ярҙамсылар табырға** кәрәк»,— тн уга **Мвханл** бер осрашыуында. **Бывдай ярҙамсылар булып Заһит иенәв** Ғәйзулла үҫә. Автор Хисмотулла **йоговтофонда Заһиттөң** кешелекле, **уйсан, тоғро, намыҫлы** булып үҫеүенә, Ыпгмәтулла ҡотҡофона **бврелгөн** Солтанголенең бурлыҡ юлына төшөүенә баҫым **яЬай.**

Хисмотулла «Бөртөкләп йыйыла алтын» романында, төп герой булараҡ, үҫештә, һәр ваҡыт хәрәкоттә **бирелә.** Ул — роыандың идея-эстетик йөкмәткефен барлыҡҡа килтереүсе образдарҙың бөрефе. Хисмотулла «Аҡман-тоҡман» романы сюжетенә береисе киҫәктең аҙаҡтарында гына кплеп керә. Фронттан ҡайтыу менән, **Көжөндө** бер митингелә яһаган **сығышынав** һуң Михаил уга: **«Һип,** браток, ихлас **күцелдөв** әйтәм, таный алмаҫлыҡ булып **үҙгәргәнһоң. Төҫкв** үзгәреүеңде әйтмәйем. Ул **хакта** һүҙ ҙә юк. **Мвне** икенсе яктан үҙгәреүең ҡыуандыра. Улекке аңһыҙ малай түгел бнт һии хәҙер. Фронтта күп нәмәгә өйрәнгәнһең». Әҙерәк торғас, Михапл ошо һүҙҙәренән ныҡымта сығарып ҡуя: «Бына нисек йыйыла беҙҙең көс һәм аҡыл алтыны, браток! Ә **Ьннең** кеүек күзе асылғандар бөто Рәсәй буйынса быуаттан-быуатҡа пҙелеп килгән ынлләттәр араһында меңәрләп, миллионлап бнт, браток! Бына ни осон **сикһеҙ** шат **һәм** бохетле **мин!»** Аиа шуга ла Михапл уға ҙур ышаныс күрһәтә: «Саҡмап **ауылывда** һәм алтын прпнскеһендә бөтә эште ннңо алып **барырға тура килер».** Бына ошонан һуң инде Хисмотулланың үҙаллы ҡыйыу эшмәкәрлеге башлана. Ул әле ауылда, әле пргшскелә, халыҡты ойоштороп, яңы тормош өсөн көрәш алып бара. Үҙә лә ошо утта-һыуҙа сыныга, башҡаларҙы ла ойәртә. Икенсе **киҫәктә** Саҡмай һәм **прииск** халҡына соцналистпк революцияның еңеүеи

хәбор итоүсо ло ул булн. Революциянан Ьуң Башҡортостан шарттарыпда **хөддең ҡатмарлашыуы Хисметулла** осөн котолмигип хәл була. Ошондай **мөлдв ул Михаил менөн** коңошлошеп эшләй. Был һөйләшеү-кәңәшләшеүҙән **һуң, Хисмвтулла** тагы Ңығымта сығара: «Әшсе **синыфы өсөн йөнең-тонеңдө** йәлләмәй бнрслоп эшләү генә етмәй хәҙер. **Синфя** көрөш ҡатмарлана. Унда еңеп сығыу өсөн дошкавдыц нисеи тыя алышын, тактикаһын өйрөнергө һәм, арыу-талыуҙы белмәй, **политик** белемеңде **үҫтереү өҫтөндв лө** эшлорго кәрөк», — тип **уйлай. Вш уйланыуҙа** автор Хисмотулланың революция менән **генө йөШөүен,** бото уй-тойғоларын тик революцнон эш маҡсатына **рына** буйһондороуын асып бпрә. Яраланып, революция **допшандары** ҡулында язаланғанда ла, ул үҙе тотҡан юлға тоғро **кала, Шуға ла уны сикһеҙ яратҡан** Гольямал Хисмәтуллалар ауыр **квлда ҡалғанда,** Кәжәпгә **бАрып ярҙаы** кплтергос ойткон рохмәтенә ҡаршы: «Ьинең эреүолитсейәң **хаҡына** барҙым»,— тип яуап бирә. **Гмьямалдың был Ьүҙҙөрендв** Хисмәтулланың кешө булараҡ асылын билдәләүсе **мәгөнв** ята. **Сөнки** саҡ ҡына Ьуңыраҡ яраланған Хисмәтулланы **ҡогкарыу** осон Гөльямал ғәжоп ҡаты күңел көрәшенән **Ьуң Нөфисөгө** барып баш Ьалырға ла мәжбүр була. Гөльямалға **яраланған** Хисмәтулла ғына түгел, үҙе әйткәнсо, «эреүолитсейә» **лө** мөхәббәт арҡаһыпда ҡоҙерлегә **әйләнә.**

«Йәшенле **ЙӨЙ»** романыпда ла Хисмотулла образы идоя-эстетик яҡтан ҙур **урыв тота, Ул бында ваҡиғаларҙың** үҙогендә тора. Халыҡты **Совет** власе **яғына ауҙарыу буйынса** ҙур эш алып бара. **Твүзв** Саҡмай приск **тирөһёндо Совет** власен **төп** ойоштороусы булһа, аҙаҡ **Көжвн кантонында ҡатиарлы ваҡиғаларға юнөлеш биргә тырыша. Зөки Вәлидовҡа Совет власенө ҡаршы** көрәшергә армия төҙөүгә аяҡ салыу осон, **приискенән** алтынды совет органдарына тапшырып, ҙур Ьиҙгерлек күрһотә. Урында шул ук ҡыйыу полптик Ьиҙгерлек менон вәлидовсыларға ҡаршы көрәшэ. Массаларға большевистик ндояларҙы аңлатыуҙа ҙур роль уйнай. Ана **шувың өсөв дө Стөрлөлв** Советтәрҙең Беренсе **Ввтв Башҡортостан** съезында вәлидовсыларҙы **фашлағак ҡайнар телмөре бвк** тобиғп **тойола С**[illegible] Хисмәтулланың **политин** яҡтан **ғөжвп** ныҡ үҫкоплөген күрһотоусе был **голмороп** \ ы башҡорт халҡы исеменән, коммунистор исеменон һөйлой. «[illegible] халҡы **башҡаса** алданмаясаҡ!» — тип рцлай ул ҙур [illegible] **ионов, Ана шуның** өсен дә Мәскәүгө, Үҙәк Комитетҡө, алынған Грофимоп (Миханл) урынына **тап Хисмот)** [illegible] **булып** ҡалыуы образдың үҫеш логикаһына тап кило. Хисмәтулла **уҙенең** үҫешепдәгө **Михп**[illegible] **п|н,|** баһалай. «Приискелә зшләй башл[illegible]ренсе конөндо батша шмапындагы :>лскко администрацпя тарафынан ҡоһорлөнгон «ка горжнпк», «спхут», «кешо

ҡотортоусы» Мцхаил менән осрашыу — Хисмәтулла яҙмышына киләсәк тормошҡа маяҡ булды», — ти автор, уртаҡ телмәр аша Хисмәтулланың уйын бирөп.

Автор **трклогня** Ьуҙымында Хисмәтулла образын төрлө хәлдә, төрлө характерҙәге ваҡиғалар уртаһында, халыҡҡа, әсәһенә, Нәфисөгә, Гольямалға, дуҫ-иштәренә һәм дошмандарына булған күп терлө моиособэттәр нигеҙендә бирә. Уның тышҡы портрете юҡ тиерлек. Әммо рухи портрете, эске донъяһын асыуға нигеҙләнгәы **психологик** портрете, бик асыҡ **көүҙөләнө.** Йонле, нескә итеп бирелгән уй-**тойғолвры, эШлөгвн** ҙур **эштөре** был образды монумент**таль** дәрәжәгә **күтөрө. Вашкорт** әҙәбиәтендә Хисмәтулла — коммунистоц **бына** тигән яҡты, актив, героик образын тыуҙырыуҙағы авторҙың ҙур уңышы булып тора.

Яҙыусы Хисмәтулла образына ҙур идея-эстетик йөкмәтке Ьалған. Ул әҫөрҙең сюжет-композицияһында актив роль уйнай. Әле старателдәр, әле халыҡ араһында, йә Михаил Ьом башҡа коммунистәр менон аралашҡанда, автор был характерҙең яңынан-яңы үҙенсолоклс Ьыҙаттарын аса. Хисмотулла трилогияның образдар системаһында төп **урывдарҙың** берОһен билой. Был персонаждан тыш **Ҡолсобай** йәки **Заһит обравдарын ғына** түгол, Гөльямал менән Нәфисәне ло, Михаил йокн **Сөйфетдинде** ло ацлауы ҡыйын булыр ине. Сөнки Хисмәтулла образына Ьалынган идея-эстетик йөкмәтке оҫәрҙең дөйөм идея-художество концепцияһын формалаштырыуҙа төп звеноларҙың береһе булып тора.

Трилогияла Хисмәтулланан тыш аңһыҙ Ьөм ҡыйыуһыҙ ғыиа малайҙап оҫта ойоштороусы-коммунист, батальон командиренә, аҙаҡ бригада комиссарына тиклем үҫкән Заһит образы ла ҙур идея-эстетик йөкмәткегә эйо.

Югярыла телгә **влынгав** өс **бодьшеввктең (Михаил,** Хисмотулла, Заһит) **вшывкөрлеге** халыҡты, старателдәрҙе, Саҡмай ауылы кешеләрен, **Көжөн** ашсслөрен ойоштороуҙа ғына **түгел,** Ҡолсобай кеүек ҙур характерле, әммо хата юлда тороусы кешеләрҙе тәрбиәләүҙә лә күрено. Ошо йәһәттән Ҡолсобай образы бигерәк тә ҙур йөкмәткеле.

* * *

Ҡолсобай — трилогияла үҙәк образдарҙың береһе. Был персонажда автор башҡорт халҡының быуаттар буйы милли-социаль яҡтан изелеп, комһстолеп йәшәүҙөн ышанысы, өмөтө ҡаҡшаған, Ьор нәмәго шиклонеп, икелонеп ҡараған өлөшөнөң яҙмышын, революцияға килеү юлын сағылдыра. Йәшлегендә, батрак булыуына ҡарамаҫтан, баяр ҡыҙы, етмәһә рус баярының ҡыҙы, **менән** яра-

тышыу арҡаһында торм<....олынан **сығарылған** был **кеше** каныл бер нәмәго **тешевв: бөхетла** йәшәр, ү.,к'Ц тологондө эшләр һом **һөйГОВвЦВ** өйләнер осон аҡса **КӨрвК,** !)мм;| ул пкенсө нәмоне лә бело: ярлы **эшдвп кавв байыға алмай,** Шул хәҡиҡәтте аңлау уны бурлыҡ **ЮЛЫМ** т.....**рв.** Ул, урл....ып, **бер** урындан иконсо урынға күсенеп йәшәй. Аҡса **ЊвМ МаЛМһыя** эҙләү уиы албырғатып норотэ. Әммә донъя гиҙеү уның **ацыв да сарлай.** Мәҫәлән, **ул «Бертөклөп йыйыла** алтын» **рОМаныныц ТӨүтв** бпторондо маҡсатһыҙ оңел кәсеп менэн шоғоллэнгэн Ниғмәтуллага былай ти: «һнн ни белэһөң? **ДОВЪЛ** күрмәгәнһең. Шулай һау-таҙа көйөнә, үҙ ҡәҙөреңде үҙөц китөреп, минең мөнон урлашырға йөрөйһөң. Һинөң кеүек егерме **ЙӨШШВ** сағымда мин, кешө малына тейеү түгел, алдаша белмәй инем». Ул милли айырмага бик оңол ҡарай. Халыҡты алдау өсөн **уйлал** сығарылған **ввмө** тип уйлай. Ә бына кешелорҙең ярлы менэн байға **бүденөүе уныц өсөн** асыҡ. «Мойтом, мосолман, кафыр һүҙе юҡ нэмэ. Уллр ҙа, беҙ **ВВ** шул уҡ кеше. Уларҙа ла һойбәт кеше бар, **баава ЛӨ** бар. Лпа Хажисблтан менон Ғолиохмәт байҙар үҙҙорен **мОООДМав** гип йөройҙэр, о кешене Ыстапандан кәм рәнйөтмәп-**ВӨр». Сввка** ул был иҙелөү, комһетелеүҙөрҙең асылын үҙ елкәһендэ **татыган, күңөленән** кисергон. Ҡолсобай өсөн ана шулай эҙләнеү, уйланыу, тормош хаҡында фекөр йөрөтоү — төп һыҙат. «Ҡустым, күңелеңэ **ауыр** плма: шул ярлыларҙы рәнйетмә»,— тип коңош бпрэ у.. **Нжгыөтуллаға. Күңелендв** ҙур һөйөү ноpоткоп был нескэ, ихлас күңелле **К<....рур КХШЯр** косонэ **ВЙВ.** Ул һойоүепең моцгелек тыңлаңка, фэжигэгэ эйл.....үен бе тэ торон та, уиан баш тартмай, төшөшколокко бирелмэй, **Ьамав эҙлөвеүев** белэ. **ВурлыкТы ташлап, ул** күрэҙэ булып йөроп тэ ҡарай. Әммэ үҙе **твлөгөвдв** тапмай ҡаңгыра. **Аҙаҡка** табап уга, Машаһы мөнэи бергэ йэшэүҙе тиҙлэтергэ тырышып, алтын артынан ҡыуып йөрөү маҡсаты, «кешенең ҡайғыһына ҡараганда, үто бэлэкой, эһэмиэтһеҙ» күренэ башлай. Сөнки Ҡолсобайға «алтын байлыҡ осон гено корокмой. Һөйгон бисәһен **табну всвв** көрөк. **Машаҙы иаввв** бергэ **булһа, ул** байлыҡ артьшав ҡыумаһа **ла,** үҙен бохетле **гойор** иве, Уларҙы ике милләт, ике дин-**двв булга**.....ы беҙ...реһенэн айырҙылар».

«Бортоқ.....айыл.....**ромавывыц бврөвсе квҫвгевдв** оле **Колоовай** үҙалдына үҙ ҙөрөҫ.....лөүсе, эммэ индо үҙ ҡайғыны менэн халыҡ ҡайтыһы араһында эҙлэ...ҙур **айыриа булыуын аңлаг**.....ҡуҙ алдына баҫа.

Ин(Iсе киҫэктэ ваҡиғалар, нигеҙҙэ, старателдэр тормошон са-**гылдмра** . Автор Ҡолсобайҙың да халыҡҡа килеп ҡушылыуын ошо **стар**.....ор менэн аралашыуында күрһэ.

Ул Хисмәтулла менэн осрашк.....ул көлгэ үҙенсо baha бирог «Кшэ ҡайғыһын күреп, үҙ ҡайғым кас п.|». Ҡолсобай пшфн

көрәште аңламай, тик ниндәйҙер аңлайышһыҙ дөрөҫлөктө, бәхеттө эҙләй. Уның был эҙлонеүе Машкаһын юғалтыуҙан башлана. Аҡрынлап тормош менон, төрлө кешеләр менән йөҙгә-йөҙ килеү арҡаһында, уның күҙо асыла бара. Трилогияла иң ҡатмарлы, иң ҡаршылыҡлы һом, шуғалалыр иң колоритле образдарҙың **берене** — Ҡолсобай. Ул социаль тпп дәрәжәһенә күтәрелә.

Автор Ҡолсобайҙың үҫеш юлын ентекле анализләй. Уның күңелендогө һор боролошҡа, уның һәр һүҙөнә, һәр көрһөнөүөнә игтнбар итэ. **Сөвки Ҡолсобай** көүек кеше үҙенә күрэ маҡсат менэп **Квшвй.** Шуға **ла** уның һәр **хөрвкөте, һөр** фекере ошо маҡсатҡа буйһондоролган.

«Аҡман-тоҡман» романында Ҡолсобайға киц политнк характеристикаңы автор Михаилдэн бирҙерто. Ул Хисмәтулла менэн һөйләшкәндэ, был актив эшмәкәр, старателдәрҙең етәксене булып эүерелгэн кеше хаҡында былай ти: «Ҡолсобай әлөгэ дөрөҫ юлда. Халыҡ көсөн туплауҙа миңэ күп ярҙам итте. Ләкин үҙен революционөр тип тэ, болыпевик тип то әйтеп булмай. Уның холко бунтарлөкко, анархпслекко тартым. Шуға күрэ ҡабатлайым: уға ҡарата бпк нгтибарлы бул. Торло йогонтога тиҙ бирелэ һэм күңелө **лө** тиҙ **һүрелө.** Намыҫына артыҡ теймәйенсэ, коңэш тортибөндәрәк эш алып барырға тырыш. Шул уҡ ваҡытта һор ошто Ҡолсобайҙың ынғайына ҡуйыу ҙа килешмәйәсәк. Хәйор, болыпевистик принципиаллекте оноторға ярамағанды һин үҙең дэ яҡшы аңлайһыңдыр». Ысынлап та Фишөр шахтаһы емерелеүе Ҡолсобайҙың күңелендэ Наҡышев көүек мосолман түрәләренә ҡараштың киҫкен үзгәрөүенэ килтерэ. Әммэ политик яҡтан тома наҙан Ҡолсобай бынан сыгыи ҙур һығымта яһай алмай эле. Ул ҡараңғыла һәрмәнөп һаман үҙ һүкмағыш эҙлой. Шулай ҙа старателдор араһында Ҡолсобайҙың абруйы **вур. Шуға ла** Наҡышев, Ниғмәтулла коүок үҙ юлын ҡыуып, халыҡ **вҫвбевв байыгарга тедөүсвдвр** ҙэ, Сафуан кеүок буржуаз милләтселэр ҙэ уны үҙ яғына ауҙарырга тырышалар. Ә уңайы тура кнлгондэ, юлдан алып ташларға ла маташалар. Әммэ Ҡолсобай бирешмәй. Сөнки уны халыҡ яклай. Ул халыҡҡа таяна. Мәҫәлән, Фөвраль революцияһынан һуң булған ваҡиғаларҙа Ҡолсобай һэр ваҡыт актив роль уйнай. Ә инде ошо ваҡиғалар ығы-зығыһынан файҙаланып, прииск кассаһындағы алтынды урларға маташҡан Наҡышев менэн Ниғмәтуллалар лавкаларҙы талауҙы, ғауғаны көсоптеп еборәлэр. Ошондай ҡатмарлы мәлдәрҙә, Ҡолсобай һэр ваҡыт халыҡ яғында Хисмәтуллалар әйткәнсэ хәрәкәт итэ. Ана шуның өсөн дп кассаны таларға маташҡанда, кассир аскысты Зпннәтуллага, ә Зиннотулла Ҡолсобайға тапшыра. Аскыстарҙың Ҡолсобачға элэгеүен белгэс, Наҡышев Зиннәтулланы һуғып осора. Әымэ Ҡолсобай нп тиклем генэ халыҡ, халыҡ тип янмаһын, шул

халыҡ бохето **өсөн ннҙөр** пвВВ эшләмәһен, уның асыҡ ҡына программаһы юҡ. ***Щуп*** ла **Ырымбурҙа** Пишҡорт хөкүмәте ойоштороло менән уги киләсәк маҡсат **всыкланғавдай** була. Хисмәтулла был хаҡта аптырап, **Миханлгө һөйдвй:** «Дөрөҫөн әйтергә кәрәк, мииоң бши катты. Синфи көрәшкә **вҙер** торган халыҡ Ырымбурҙа **Вашкорт** хөкүмәте төҙолгәнен ишеткәне **бжрле үҙгөрҙө.** Барыһы ла **шувда** тартыла. **Ммллвтсе Сафуан** ҡотҡоһона **бирелөп,** Ҡолсобай **ва вхөлвхө башланы.** Ул **Ырьшбурға китвргө өҙөрдөнеп** бөткәйне. Көскә бармаҫҡа күндерҙем». Был холде большевик Михаил тарихи-социаль планда **бик** асыҡ **һәм** нигеҙле аңлата. «Әйе, батша заманынан **калған** ышанмаусылыҡ мираҫы был. Иҙелеүсе милләттең хакимлек итеүсе миллотко электои ышапысһыҙ, шик менән ҡарау һөҙөмтәһе. **Икенре** яҡтан, **инллв** хорәкотто пролетар ҡатлаы ЙОМППП0).

«Аҡман-тоҡман»дың икенсе **киҫөгендө** ваҡиғалар тағы ла ҡуйыра. **Сакмайва** ла, **старателдөр** посслогында ла, хатта эшселәр **Кұя** булгнм **Көжөндө лө** ваҡиғалар олө бер, әлө икенсе юнәлештә аға. **Ошондай мөлдө** Ҡолсобайҙың икеләнеүҙәре тағы ла көсәйә. **Етыөһө, уны иллләтсе** Сафуан Ҡорбанов бутай. Трилогаяның ошо **өлөшөнөн** башлап Сафуан Ҡолсобай өсөн мәкерле һәм хәйләкәр **цуыа рухҡа** өйләйә. Ул, ойтерһең, Мефистофель роленә инә. Ҡол**ообай уның тырвағыван,** шик-шөбһәләр, ауыр уҙар ҡосағынан **котола** алмай йонсой. **«Был довъяла көнгө** ышапырга, кемго ышапмаҫҡа ла белмәҫһең **инде, Мөйтвк,** мыныһын тыңлаһаң да, дөрөҫ кеүек, **гагвһев гыңлаһаң да, дөрөҫ, шикөлле,** Ә **ҡайһыһыныкы** дөроҫ? **Ввлмөҫһөң»,** —кеүек һүҙҙәрҙе Ҡолсобай **бвя Ёьш** ҡабатлай башлай. **Сафуав бви бөлөп хөрөкәт итө.** Ул Ҡолсобайҙың нң ҡыйыы холдорҙо ҡалгап сағында гына үҙ мәкерен әшко ҡуша. Уның йомшаҡ яғынан файҙалана. Мәҫәлән, уның старателдәрҙән торған отряден Хисмәтулланың дружинниктәрено ҡушмаҫ өсөн, ул хәйлә ҡора. Хнсмотулла Ҡолсобанға үҙо монон китерго өндәп торғанда гына, **Сафуав** Ҡолсобайҙан **Машаһы** өсөн һөйөнсө **норай ҙа** касып китә. Ошо «һөйөн.....> Ҡ.....бай өсөн **вур** фажигәгә **вйлввв.** Сөнки **уныц Эah|1** мөн >и **Хховмвт}** *и*....**ав** айырылыуы, **отрядев** Машаны **эвлвргв** алып китеүе уның ң мышын **бороп өбвро Ҡолсобай** етәкселек иткән **отаратвлдцр** отряде **кырыла, Вывда ла** Ҡолсобайға **Сафуан осрай.** Уны ҡотҡар.....да **инде Ҡолсобай** үҙонең шәхси эшенә.....тр.....итеп йомшаҡлыҡ **кына** түгел, ҙур хата яһаганын аңлай. Ул үҙ һ.лдаттарының ҡөберенз ултырып илай. «Хәзе р ни.....ц-е? Кайҙа, кемго бнрырга? Сорлəшерлек, ауыр саҡта кайғы.....уртаклаш.....ИМ.....• күнолон ацларлыҡ бер генə яҡын кешеһ.....жалманы.бит үның **исмаһаы!** Килөсәккə булған яҡты хисторе, өмөто селпөромə.....ə». Пшопда Ҡолсобай үҙе өсөн

ҙур һабаҡ ала һәм ҡарар жабул итә: «Ләкин дөрөҫлөк кем ягында? Уны белмәйенсо, халыҡтың башын бутарға тейеш түгел. Йөрәгенең һуңғы тнбешенә тиклем дөрөҫлөк өсөн көрәшергә булды». Әммә дөроҫлокто табыу уның өсөн әле мөмкин түгел. Ул булып яткан хәл-ваҡиғаларҙың тарихи-социаль йөкмәткеһен аңламай. «Урыҫтар урыҫтарҙы ҡыра, бапгкорттар — башҡорттарҙы... Нимә булды был донъяға?» Ул, Сафуандың алдауына бирелеп, старателдәрҙең үлеменә сәбәпсе булыуын бик ауыр кисерә. «Эйе, һин, Сафуан ҡустым, онота алмаҫлыҡ ярҙам иттең миңо. һинең һүҙеңо ышанып, **япа-яңғыҙ** ҡалдым. Ьатлык йонго, хыянатсыға ойләндем». Шулай ҙа Ҡолсобай осон халыҡ яҙмышы үҙ яҙмышынан ҡәҙерлерәк. «Милләт яҙмышы хол птелгән ошондай ҡатмарлы һом яуаплы осорҙа үҙе тураһында ғына уйлап, кемголер үс тотоу үтә бәләкәй һәм ваҡ мәсьәлә булып күренде Ҡолсобайға. Шуға күро ҡайғынан өҫтөн торорға тырышты. Күҙе бәйләпгән бөркөт кеүек, ул да үҙ юлын эҙләне...» Сафуандың Башҡорт хөкүмәтено хеҙмот итергә **өгөтләүенә** лә ул ашҡынып бармай. «Ырымбурҙағы түрәләрең барыбер оҡшамай. Бер миллотгс яратып, нкенсеһен яратмағас...» — тип ул үҙенец **һүҙев асыҡтан-асык** белдерә. Был, автор ойтмешлой, «күҙе бойләнгон боркот» ксүск **кеше** барыбср Мнхаилдәр, Хнсиэтуллалар юлыныц халыҡҡа корокле юл **икәнлеген** тоя. Оммә ваҡиғалар ҡатмарлылығы уны албырғата, төрло яҡҡа оүрәтеп йөрөтә. Шулай ҙа Ниғмәтуллалар ҡулыяа эләккән Хпсмәтуллаыы, үҙен ҡыйын хәлгә ҡуйып булһа ла, ҡотҡарырға көс таба. Ҡарашы асыҡ булмаганлыҡтан, Ҡолсобай ваҡиғалар ағышына эйәрерго мәжбүр була. Ошо хәл уны милләтселәр лагерено илтә.

«Йәшенле йой» романы Ҡолсобайҙың икелонә-шиклоно Зәкп Волидовҡа ҡушмльш китеүе **мөнөн** асыла. Оммо бында ла ул элекке уйсан, **швклөвеүсөв,** «күҙе **бөйлөвгөв** боркот» булыи ҡала. Автор Ҡолсобайҙың **Зекв Вөлидовҡа** килеп ҡушылыуын бик **оҙайлы** икелонеү, шиклонеүҙорҙәп һуң нишләргә белмой аптырағандаи яһалган аҙым итеп тасуирләй. Ул Саҡмайҙан Ырымбурғаса уйланып, үҙ ҡылығының дөрөҫлөгөнә шиклонеп бара. Хатта «Каруанһарапға еткәс тә әле, хәрокәтһеҙ ҡатып тора». Каруанһарайҙа бәлтерәп бөткән ҡарт генералды күргәс, «яманһыу көрһөнә, үҙен иректон мәхрүм ителган тотҡон һымаҡ тоя».

Үҙаллылыҡ һәм ғәскәр төҙөү өсөн аҡса кәрәклектон сығып, Зәки Вәлпдов Юргашты приискеһендәге алтынды һаҡлауҙы һәм унда алтын йыуҙырыуҙы ойоштороу есөн махсус отряд төҙөргә мәжбүр булғанда, был оштә тап Ҡолсобай Әхмәҙиндең абруйына таянырға ынтыла. Әммо Ҡолсобайҙың болыпевиктәргө үҙ итеп ҡарауын да онотмай Зәки Вәлндов. Махсус отрядкә мулла итеп ҡуйылған Хажисолтан байҙың улы Шәйәхмәткә шымсылыҡ итергә

33270
БИБЛИОТЕКА
объединенного Учалинского ГОК

ҡушыу **ава шута** ингеҙләнгән **дө ввде. Сөнкв** ҠолСобай дөрөҫлөктө **эҙләүҙәв, увлаяыуаав** туҡталмай. **Отряд** менон Юрғаштыға, Сакмайға ҡайтҡас, **Хажксодтая бай иөвөв** Пшмотулланың ялағайлавыуы уны тағы ла **вурырак ашихө аала.** «Был аҙымым да хата **булдымы»,** —тип **у**йлай **у.ч.** Уға «киләсәк **караңғы** төндәй тойола».

Колсобайҙың шиклəнеү, **нкөлөвөҙарев** Хнсмотулланың өгөтө лә **арттыра. Төүгө** осрашыуҙа **ул Хвсыөтуллага:** «Үҙ антыма хыянат итмәйәәкмен»,— тип **кевө** ҡуйһа ла, «һуңьшан күҙ күрер әле»,— тип **ю ыскындыра.** Шойәхмоттең совет яҡлыларҙы тоторға **ӨГӨТЛөүенө яв:** «Һин, мырҙам, ниңә үҙ урыныңды белмәйһең? Егеттәрҙе дога **ҡылырға,** иамаҙ укырға өйрәт. Әммә минең эшкә ҡыҫылаһы бу.ч.ма!» — тип ҡырт яуап биро. «Бөҙҙең ғәскәр әллә кемдең **байлыҡып һаклау** өсөн ойошторолмаған. Уралды, Башҡортостанды, **алтын сыпхвв** ерҙәрҙе **һаҡлау өсвн** оиоштороЛған»,— тип бара. Ҡыатдың... **юндай ыаксат куйһа** ли, Ҡолсобай тогойен бер фөкергә килә алмай. Әллә ниндәй :,ҙур уйҙар менән йәшәһә лә, конкрет хәроквт **итергө** асы ҡ **бурыс** ҡуя алмай. Үҙ отряден аҡтар полкына ҡушҡас ы **вле, ул инелөнө.** Тик үҙ башына болә килеүен һиҙгәс кенә **Касыл** китә. Ана шуга ла Хисмәтулланың уның хаҡында: «Дөрөҫлөк **әалөйем** тип яңынан-яңы хаталар эшләй, көстө тарҡата, халыҡ **аңыи** томалауға миллотселәргә ярҙам итә»,— тип ойтеүө образдың **ХОЛКОН,** уҙ-үҙен тотошон характерләү гено түгол, о үҙөнсәлөкле приговор **ва булып** тора.

Тик коммунистәрҙең сыҙамлы аңлатыуы гыпа Ҡолсобайҙы **яцываи кыҙылдар •пыва күсергө** мәжбүр пт;>. Колсобайҙың Ленин **исемено** хат **пвыуы уныц** инде икеләнеүһеҙ-шиклəнеүһеҙ революцион **юлға сығыуын** бнлдәлой.

Артабан автор Ҡолсобайҙың Төркөстанда батырлыҡтар күрһәтеүен хикойәләй. Шулай ҙа Ҡолсобайҙың күңеле тыныс түгел. Ул үҙенең үткәндә әшлогән хаталарын ауыр кисерә, намыҫлана. Ул **бывы** Полыпа фронтына китер алдынан үҙө лә әйтә: «Миңә тыңысланырға **урыв юк.** Ни осон икәнен якшы бол!)һогоҙ. Ьеҙҙәя йәшермәйем. **Тыутаи** илемдө, ғәзиз Уралымды ҡалдырып китер **ал**дынан ғәп иткәндәй әйтәм: **барыһы всвв дв** рәхмәт **һинв,** Мпхаил.— Колсобайҙың көрпектәре **өүешдөвдв, танаш** быуылды.— Ни **гввө булмаһыв,** м.....л **юлдая бороласаи** түгелмен». Ошо Һүҙҙәрҙе Колсобайҙың тап Михаилгә әйтеүе— гомүмон, большевиктәргә, Коммунистәр партияһына **рөхматө, анты** ул. Шуға ла Михаилдең уға ҡар.....ат.....луы **бви урывлы.** «Иҫ киткес ҡаршылыҡлы, дыуамал, **шул** уҡ ваҡытта халыҡ **бөхете** өсон йәнен-тәнен бирергә **өҙөр** тороусы, ғэзеллекте яратыусы 'Колсобайҙың Һуңлап булһа ла **дөрөҫ юлға бағыуыма Трофвиов ихлас** күцелдән шатланды».

Аҙаҡ **Полыпа** фронтында Колсобай Ҡызыл Армияның көсө

хаҡында уйлана. Был уйланыу уның аңының асыла, үҫә барыуын күрһәтә. Фронттан ҡайтҡас, уның Бөрйән-Түңгәүер кантонындағы бандиттәр шайкаһын бер ниндәй һуғышһыҙ дипломатик юл мөнән ҡоралһыҙландырыуы ла был кещенең ҙур таланты, аҡылы хаҡында һойлой. Ғомүмән, «Йәшенле йәй» романының үҙәгендә Ҡолсобайҙың ауыр, драматик яҙмышы тора. Әҫәр уның аңһыҙ рәүештә волидовсыларға барып ҡушылыу тарихен социаль-психологик планда иигеҙлоү мепэп асыла. Буржуаз милләтселәр авантюра-**Ьывың аҡрышлао** бандитизмға **өйлөвеүе** һом ошо сереп тарҡалған **хврвкөт** ҡалдыҡтарын юҡ **втеүҙө** инде **аңды көрөшсе** булып өлгөргәш Колсобайҙың ҡатнашыуын һүратлоү монон ябыла. Ошо хәлдә Колсобайҙың үлсмс угата үконосло. Оммо был **ғөжөп** реалистик образдыц уске логикаһы үҙе пгундай финалға килтерә. Сөнки Уралда, приискеләрҙә, ауылда революцияны әҙерләү һәм уның енеүе, граждандар һуғышы, ҡатмарлы мплли-социаль, ижтимағптарихи шарттар тыуҙырған был шәхес шул дәүерҙең драмаһы ул. Бәүелеүҙор, шикләнеү-икелонеүҙәр уның күңелен тетрото. Ул ваҡиғаларҙың үҙагендо, бысаҡ йөҙондә йөрөгондәй, хорәкәт итә. Ошондай шарттар тамамланыу монон, был образ да үҙенең йәшәү һәм хорәкәт итеү сфораһын югалта. Ҡолсобайҙың трилогия аҙағында йәшен һымаҡ шартлап, гөлтлоп һүнеүо реалистнк әҫәр өсөн тәбиғи тойола. Икенсенән, был ҙур характер, көслө кешо, яҡты шәхес бала һымаҡ саф күңелле, кешенең кешелеклелегено ышаныусан булыуы арҡаһында үлеп ҡала. «Йәшенлө йәй» уның яңылышыуы менән башлана ла уның яңылышыуы арҡаһында үлеме менән бөтә. Ҡолсобайҙың характерендоге төп һыҙат — ышаныу, кешего, уның яҡшылыҡҡа, яҡтылыҡҡа, дорөҫлөккә ынтылыуына **ЫШЬаВыу.** Колсобай ысып могопоһондо халыҡсаи характор. Ул быуаттар **буйы** алданып килгән, әммә өмөтөн, **ышавысыв юғалтмаған** халыктың бер вәкиле. Уныц тәүҙә **яцы довъявың яктылығына** ла күҙө сағыла. Ошо арҡала ул бөто нәмогә шиклонеп ҡарай, икелоно, хаталар яһай. Әммә юғалып ҡалмай, һаман күҙ сағылдырғыс яҡтыға, юғарыға үрелә. Ошо юлда һәләк була.

* * *

«Бөртөкләп йыйыла алтын», «Аҡман-тоҡман», «Йәшенле йәй» трилогияһы бөто башҡорт прозаһының бөгөнгө үҫешен, художестволы ҡаҙаныштарын билдәлорҙой оҫәрҙәрҙең береһе. Трплогияпың тәүге ике кптабы ошселор синыфына арналған әҫәрҙәр рәтендә хаҡлы рәүештә ВЦСПС-тың һәм СССР яҙыусылар союзының премияһын алыуға лайыҡ булды.

Был трилогиянан тыш уның «Йондоҙҙар нисек ҡабына» (1909) романы ла донъя күрҙе.

Әгор «Бөртоклөп кыйнла алтын» трилогняһында автор ысын художник тадавты һәм соцваль тарихи ҡараш киңлего мепои халыҡ хөрөхәтөвөц тарихи революцион панорамаһын тыуҙыра, (Йовдоввар нисек ҡабына» өҫөрендө индө тормоштоң хәҙерге ынтыдышлы барышы ысын социаяь аоихологив ерлокто анализләй һәм шул юнәлештә ҙәнсөлекле художестволы ҡаҙаныштарға өлгәшә. Шуға ла тряяогияда — эпвя киңлек моһабәтлеге, «йондоҙҙар нисек ҡабына»ла публицистик уткөрлен төп һыҙатҡа өйлөнө.

Яҙыусы был вҫөревдв йоидоҙҙарҙың нисек ҡабыныуын, йәғни хәҙерге тормошта йондоҙ шикелле балҡып, башҡаларҙы алға әйәрҙәй ҙур характерле кешеләрҙең формалашыу юлын, күрһәтә.

Ронавдың топ геройы Кәрим Хафизов — бына шундай шәхес-төрҙең береһе. Ул тыуғап колхоиьш алга ебпроү өсөн бөтә энергияһын, талавтын бвреп вщдвй, Кәрим, Бойок Ватан Һуғышынан «һигеҙ ҡабырғаһыҙ, ярты ҡупкәһеҙ» ҡайтһа ла, колхоз эше өсөн янып йөрөп, «ялан юлында үдеп ҡалган» атаһы Атаңголдоң юлын шуа,

Антир үҙ геройвшың ябап трактористән райком секретаренә тиклеи үҫеүен тормош тәжрпбәһе, белеме артыуы, етәкселек итеү һөлөте асылыуы яғынан ғына түгел, интеллектуаль йәһәттән дә, ми|)аль-этик планда ла нигеҙле социаль-психологик ерлектә күҙәтоү агаа олгошә.

Я. Хамматов был романында ла художестволы проблеманы, йөғни ауылда партия отоксолсгон, масштаблы итеп күрһәтеүгә ирешә. Кәрим Хафизовтың ауылды үҫтереү өсөн «радикаль мәсьәләләрҙе көл итеү» көрәклеген аңлауға үҙадды килоүо идея-эстетмк аланда ыпандырырлыҡ бирелә. Шуга ла роман заманса яңғырай һом мауығып уҡыла. Көрошсе натуралы, башҡаларҙы үҙ артынан эйәртерлек ихтыярлы, тирә-яҡты яҡтыртырлыҡ күңелле, хоҙерге көн пульсен тойоп типкән һиҙгер йөрәкле, ғөмүмән, оло характсрло Корим Хафизов коүекторҙең, йәғни ысын заман кешеһенең, форналашыуыв Кондоҙ ҡабыныуы меион сағыштырыу — авторҙыщ һәйбәт образлы табышы ул. Роман ана шул яғы менән актуаяь һом үткер вубдкцвотхм яңшрашлы,

Ромалоы н Хаиматовпц әҫәрҙәрен шҫҡаса күҙотеп сыҡкандаи һуц тыуган төүге товго -бш ижадтың олпатлығынан, Һәлмвклегенви кәпәгәлөнеү.

Эйе, КВыусы художестволы ижадтың, ғөмүмән, башҡорт провапы үҫешенең 0 ю юлында. Ул үҙеноң илле йәшлеген мул уңыш иеввя Һвм ысын мәгәнәһендә олгөргән романсы булып ҡаршылай.

Әнүр Вахитов.

БЕРЕНСЕ КИҪӘК

I

Ҡолсобай һыртҡа күторелгондә, ҡояш ҡалҡырға өлгөр-**көгвйнө** өле. **Щунлыҡтав** ул ҡабаланманы. Ҡуйы йәшол әрәмәлек **враһынав** уралып-уралып аҡҡан һаҡмар менән Яйыҡ **кушылғав** урында туҡталып ял итергә булды. Ары-ған ҡатын ысыҡлы туғайға ебәрҙе лә боҫрап ятҡан йылға яры **ситендө** тамаҡ ялғарға ултырҙы. Иртәнге ҡояш нурҙа-рына йылынып, нисек йоҡлап киткәнен һиҙмәй ҙә ҡалды. **Өимө** оҙаҡ йоҡламаны. Йөрәкһенеп уянды. Төрло ҡош-**корт** тауышы ишетелгән иҫ киткес куркәм тәбиғәт күренеш-шен **күҙөтеп,** ул оҙаҡ лоззәтлонде. Донъя **ниндөй** матур һәм **һоҡландырғыс!**

Совет власенең декрете **буйынса,** был ерҙоргә хәҙер **ярлы-ябаға** хужа **булырға тбйеш яне.** Үкенескә ҡаршы, **Уралда граждандар Ьушшы** башланды. Шунлыҡтан ха-лыҡ хыялы тормошҡа ашырылмай ҡалды. Ят ярлыҡамаҫ, үҙсндеке ситкә типмәҫ тигәндәй, бәлки, Башҡорт **хөкүмә-**те башҡаларға ҡарағанда яҡшы **булыр?** Ҡолсобайға бер **вөмө аңлапшлмай: ниндөй** маҡсат менән саҡырталар икән уны **Ырымбурға? ВтмвЬө, бни ашығыс.** Унда нимә бар **уға? Нимө көтв?** Ҡалага **инмөй** кире ҡайтып **кятһө,** ҡабат саҡыртын<unclear> **маҫтармы?**

Эйврле втына атлавғас та, Ҡолсобай иколонде. Шунан, нм **буяоа** ла **булыр** гип, **үҙев** саҡырткан кошеләрҙе күреп **кайтырға нив**тләнде.

Ырымбурға якынлашҡас, ағастар һирәгәйҙе. Тау **итәктәре пп-нланғас** тиерлөк. Ҡасандыр уны ҡаплаған ҡарағай, шырпы **ағастары** урынында һирәк-мирәк кенә **үҫкөн ЭӨПиф** ҡайын һәм селектәр һорәйсшеп ҡалган. Тау-ҙарҙан ситтәрәк, **Кыдға буйындағы** йәшел туғайлыкта, торком-торком **Квроғов** йылҡы, **ныйыр,** козо-һарыҡ көтөүе

Си.гшыраҡ осраны. һыртҡа күтәрелгәс, улар ҙа **күҙҙоп юғалды.** Йәйелеп ятҡан ҡылған үләнле киң даланы һөрөп соскән иген баҫыуҙары башланды. Уларҙың урта өлөшөндо, Яйыҡ йылғаһының текә яры буйында, мәсет һәм сир-**кәүҙөр** монои сыбарланған Ырымбур ҡалаһы куренде.

Ырымбур... Халыҡты «тынысландырыу» өсөн 1743 йыл-**да** кропость итеп тоҙолгон ҡала. Уға алыҫтан күҙ йөрөтөп сыҡҡан Ҡолсобай, **крелоскв** бәйләнгән күп, бик күп тари-**ся ваҡяғаларҙы** иҫләп, **ауыр көрһөндө** лә урам буйлап ал-**га юртты,** Сүп-сар **менөн тулғав оло** урамға сыҡҡас, та-уыш **артты: ке....лвр** ҡайҙалыр ашыға, Ю1орсшо. Әленән-**эле һыбайлы казактар сабып** уҙа, кырандаста йәйелеп **ултырған чиновниктәр** осрай. Улар, кырандас һелкенгән-**ыңғайға ауыр** һом һимеҙ кәүҙәләре менән сайҡалып, әйе-лә **бөгөлө** баралар. һары балсыҡ менән һыланған өйҙәрҙең стеналары **ла** ныҡлап ҡыҙырға өлгөргән. Ә ҡояш һаман өтә, **яндыра. Тоира. Күм-күк** топһоҙ күктә болот күренмәй.

Йәшел **баҡса урагкав Каруаңһарай** тәңгәлендә Ҡолсо-**бай** аты п **туктатты, Каруанһарайҙың** матурлығына һоҡ-**ланғав** һымаҡ **бвр аҙ** хәрәкәтһеҙ **торғандан** һуц, ул парк-**ты**ң **икенсе яғына** сыҡты, аулагыраҡ урыша атын бәйләп, ашыҡмай ғына, парадный ҡапҡанап Каруанһарай ихата-һы эсонә инде. Унда аллы-артлы югерешкән ҡазак офи-церҙәрен һәм һалдаттарҙы күреп аптыраны. «Каруанһа-**райға** башҡорттар хужа түгелме ни? Бында ла һалдаттар **тулған** икон дәбаһа»,— тип уйлап, бер казакты туҡтатты:

— Мине ошопда саҡырттылар. Башҡорт **хөкүмәте ҡайҙа икөн,** белмәйһегеҙме?

— Баш....рт **кокүмвте көрөхһө, вйҙө,** минең арттан ҡалғма, — тине **лө һалдат** бүленгән **юлын дауам** итто.

Колсобай, КИҢ баҫҡыс буйлап Каруанһарайҙың икенсе **Катына** күтәрелгәс, коридорҙа өйөлөшөп торған башҡорт **ргеттөре эргөһена** барҙы. Егеттәр уға иғтибар итмәне. Бер-**бересһен** бүлдерә-бүлдерә, һәр ҡайһыһы үҙ хәбәрен һөйлә-ис, бөхөсләште.

— Был ҡәһәр һуҡҡан казактар менән дә эш беншәҫ,. **вхырыһы!**

— Ниңә бешмәһен, тн! Хәҙер беҙҙең менән бер яҡлы **лабаһа** улар!

— Вер яҡлы, имеш! — Аяғына обмотка ураған, **киндер кул** дәкле, киндер ыштанлы йәш кеше көлдө.— Тапҡанһың **Ксиго** арҡаланырға!

— Эйе, уларға ла ышаныс аҙ,— тине икенсеһе.

— Шулай шул! Үҙҙәреп **нисек** тотоуҙарын курмойһеңме? **Каруанһарайҙың вя бары ете** бүлмоһен геио бирҙелор. Уларҙмц **да** иң **хөрТӨ,** оҙаҡ сәкәләшкәндән һуң гына әләкте... Шул **булдыыы** гәҙеллек, дуҫлыҡ! Мин ойтте тиерһең, **кавактар иөнөн барыбер борсағыбыҙ** бешмәйәсәк.

— **Ярар,** ҡарҡылдама! Бешәме, бешмәйме, унда беҙҙең эшебер *НУК.* Түрәләр үҙҙәре **бөЛӨЛӨрҘӨр** әле...

Коридор осондағы бүлмвнон сыҡҡан ксшоне күреп, кемдер **киҫөттө:**

— Сеү! Полковник... Галин ағай.

Коридорҙагылар шып-шым булды.

Коҙгө кеүек ялтлаған итогеп шыгырҙата баҫып килгән урта коүҙоло, ҡара мыйыҡлы полковник иҫәнләшеп башын **Ьелкте лв бөхвслөшеүә"өн** туҡталган **кешедәр** эргәһенә ятынланы.

— **Барнғыз ва саҡырыу** ҡагыҙы буйьшса килдегеҙме?

— Әйе.

— Уп һпгоҙснсе бүлмәгә инеп билдә яһаттығыҙмы?

— Яһаттыҡ.

— Ә мин— юҡ,— тип Ҡолсобай алға сыҡты.

Коридорҙа тороусыларҙың күҙ ҡарашы уга юнәлде. **Полковник** то Ҡолсобай торган яҡка боролдо. Ул Ҡолсо**бАЙҘЫҢ Ьары** тоҫко мансылған **өҫ** ксйемепа, **йоҡа** сылғау урап кейелгән **сабатаһына** Ьом **көнгө янған йөҙөнө күҙ** пөрөтоп сыкты ла:

— Ө һеҙ ҡайҙан? — тип Ьораны.

— Юргаштыиан... Кәжон **кантонынан.** Иинә саҡыртҡапдарҙыр. Мәйтәм, бында миңә нимә бар...

— Фамилияң нисек?

— Әхмоҙин.

— **Өхмөҙин?** Һмм...—Полковник, пиҙер иҫонә төшөрөргә телән, **йөҙөн** сирылтты, **киң яурынын** йыйырҙы.— Ҡай**валыр** ишеттем. Т.....фамилия кеүек.

— Мине яцылып саҡыртҡан булырға **тейештәр.** Ҡайтып **Кхтергө** рохсәт **итөгөв. Алтын йыуған ерҙө** ;инем ҡала... Йәшем **дв апарук.** Мәйтәм, **хеҙиөткө ярарлыҡ** йәштәр бөтмәгән дәбаһа!

— Һеҙгө нисв йәш?

— Ҡырҡ биш,

— Хеҙмөlтә **б)**лды**ывыы?**

— Буддым, Ошолар Ьымак йәш саҡта,— тип Ҡолсобай егеттәргә **курһвттв.— Япун һугышынан** ҡраланып ҡайттым.

— Ниндәй чиидо?

— Нисек?

— Япон 'һугышында ҡатнашҡанда кем инегеҙ?

— Нммого ул? Ун өс, ун дүрт йыл элекке нәмә күптән **онотодған** ипдс,— тип әйтте лә, бер аҙ шымыбыраҡ торғандая һуц, Ҡолсобай оҫтәне: — Тәүҙә һалдат булдым, шунан... унтер-әфисәр, фольдфебель... Ҡайтып китергә рөхсәт и ГвГвҘ?

— К)ҡ— **Полковник** башын сайҡаны.— Был мәсьәләне мин \.м итә **влмайым,**

— **Кем көл итв Ьуң?**

Полковник, **Ҡолсобайға** күҙсн **таҫрайтып** ҡарап, ҡырт **кяҫте:**

— **Башҡортостан** осон, ыҙа сиккән халыҡ бәхете өсөн көрәшеүҙән баш тартһац, бар, ҡайт! Тотмайбыҙ. Беҙҙең **ғоскөргө** намыҫлы, батыр кешеләр кәрәк. Ләкин бел: **башҡорт ерен** болыпсвикторҙән таҙартыуҙан баш тартҡап **өсөн** һине дезертир тип иҫәпләйәсәкбеҙ. Ҡурҡаҡ!

Был **һүҙ Ҡолсобайҙың зитына** тейҙе. Ул, үҙе лә һиҙмоҫ.тон, асыуланып һорапы:

•— Кем? Мин ҡурҡаҡмы?

Полковник уның менән һүҙ көрәштерергә теләмәне. Итсген шығырҙата баҫып, ашыҡмай ғына аҫҡы ҡатҡа төпгоп китте. Ул **күҙҙән** юғалғас та, шымып торған йәштәр Ҡолсобайҙы уратып алды.

— Агай, ниңә түрәләр менән телләштең инде? Улай итеп үҙ ҡәҙеренде **гвнө** китәрһең бит! Барыбер хеҙмәттән **бушатмаясактар. һалдатта булғая бөтө** башҡпрттарҙы **аякка бацтыралар** хәҙер. **Ллтмыш өтмеш** йәштәге ҡарт офисәрҙәрҙе лә... Һәммәһен йыялар, бсроү ҙә ҡалмай,— **тине киндор** күлдәк **кейгән** егет, Ҡолсобайҙы киҫәтеп.

— Мшг улар һымаҡ офисәр түгел,— тине төшөнкөлөккө бирелгон Ҡолсобай.

Егот әйткәнде башҡалар ҙа дөрөҫләне:

— Хәҙер күп һөйләшеп тормайҙар. һинең кеүек ҡаршылашҡан өсөн кисә генә биш кешене аттылар. Төрмәгә ЛВ ултыртып тормайҙар.

— Беҙ нимә? Сүп! Бәләкәй кешеләр. Беҙҙе түгел, өлкән ағайҙарҙы ла, мылтыҡ менән ҡарауыллап, ошонда алып киләләр.

— Мин үҙем күрҙем бер подполковникте шулай иткәндорен.

— hикhвв ◇• йөшлек Ишбулатов гвгвв бер башҡорт генөралыв да ҡалдырмағандар тн түгелме?

— Әйв. Уның ай-вайына ла ҡарап тормағандар. Вашкорт корпусы ввсвлнягө итеп ҡуйғандар. Чине Себержәге рус геяөралдары чиienөн белөхвй булмаһын өсөн, генерал иайорваи гояерал-лейтенант чинв сәпәгәндәр уға.

— Оһо! Ком биргвн?

— Вөҙҙең хөкүмәт, башҡорт хөрбв шураһы.

— Уларҙың шундай хоҡугы бармы ни?

— Барҙыр инде, күрәһең.

Итек шығырҙаған һәм таяҡ тужылдаған тауыш ишетелде. Баҫҡыс тотҡаһына терһәге мснпн таянып аҫҡа ҡарағав егет иптөштәрев киҫөтеп өйтте:

— Сеүегеҙ. Баягы ағай менөв башҡорт генералы кплә ята.

Полховник ярҙамышда көскө икенсе ҡатҡа күтәрелгән карт говерал хвл йыйырға туҡталды. Ул, ауыр эш башкарғав кеше һымаҡ, ҡыйынлыҡ менән тын алып, ҡырылғав ялтлас башындағы тир тамсыларын һөрттө, сирылыш баҫяан битен ыуҙы. Ап-аҡ бакенбардаһына һәм мыйығына бармаҡтарын тейҙереп өҫтән генә һыйпаштырҙы ла, һыныа турайтьш торгая егеттәргә баш ҡалҡытып та ҡарамайынса, коридор буйлап ары үттс. Полковник янында барравв генерал бигерәк тв меҫкен, ҡыҙғаныс булып күренде. Уныц дуга кеүек бөкерөйгөв кәүҙәһенә, ҡоро һөйәккә ҡалған төнонө ятмай һалынып төшкән кителенә тскләп ҡарал ҡалғав Ҡолсобай: «Ниҙә был бахырҙы ыҙалаталар икөн? Ологайган кенөндә уҙ яйына үлергә мөмкинлек бирһәләр нимә булған?» — тип уйлап яманһыу көрһөндө лә, үҙен ниндәй яҙмыш көтөүеп белмәй аптырап, ун һигеҙенсе бүлмөгө инде.

Халыҡ кевөв шығырым тулғав ҡараңғы ҙур бүлмәнең уң яҡ мойошондәге вур өҫтөл вртында ултырғав мыҡты көүҙөле поручин бөр һалдатты врлөүзвв туҡталгас, ифтибарыв [illegible] юнөлтте.

— [illegible] НИЯДВЙ |"|пмо|п менән?

[illegible] всыулы яуап ҡайтарҙы:

— Белмөйһөгөҙме нв? Үҙегеҙ саҡырҙығыҙ ҙабаһа! Мәйтөм...

— Ҡайва •[illegible] кағыҙығыҙ?

— [illegible]п ҡалдырганмын. Өйҙә.

— Вашынды иисок онотианың? Башҡортмо?

— Эйе

— Ҡайҙан?

— Юрғаштынан...

Поручик, алдында ятҡан күн папкалағы ҡағыҙҙарҙы аҡтарғылап ниҙср уҡып сыҡҡандан һуң, тауышын йомшартыбыраҡ:

— Ологә көтөгоҙ. Ултырып торофоҙ. һеҙҙең менән кәңәшләшәсәк коше әлегә урынында түгел,— тине лә ҡаршыһывда ҡыҙара бүртеп торған һалдатты яңынан әрләргә тотондо:

— Ҡайһылай ахмаҡ квше һин! Веҙ башҡорттар ерек большөвиктврҙвн газартыу өсөв көрәшкәндә, ос көн буйы [illegible] йоромһоң...

Төкороктәрен сосротеп ҡысҡырынган поручиктең һүгенөүен ишеткенһе lar.[мәгән Ҡолсобай аты эргәһенә сыҡты. Увда оҙаҡ торманы, кире инде. Был юлы ла уны көтгөрҙөлөр. Вакытыв нисек үткәрергә белмәйенсә, аптырап, Пулма һәм корвдор стеналарына йәбештерелгән төрле ҡағыҙварға күв йөротоп смҡты. Ул ҡағыҙҙарҙың күбенһе һаргайган, хәрефтәре көнгә-уңалган. һяс таиып уҡырлыҡ түгел.Уларҙың КӨСӨЛВ, әһәмиәтелоҡалмағап. Шуплыҡтан НДКӨ ҡағыҙҙар йәбештерелгән стопа тоңголепдә Ҡолсобай оҙаҡ туҡталып торманы. Яңыраҡ, ошо көндәрҙә гөнә, ишеккв йәбештерелгән Башҡорт хөкүмәтенең һәм хәрби шураның[1] торлө бойороҡтарын уҡырға тотондо. Иң өҫкө ҡағыҙҙа Ивр кошогә ҡурҡыныс тыуҙырыу ниәте менән былай яҙылғайяы:

«Башҡорт хәрби шураһы фарманы[2]. 6 июль 1918 йыл.

***ВОАОСТЪ идараларына** кәтт рзуештә ҡушыла: фронтт/щ **иасып** ҡайтыусы һалдаттарҙы, хәрби хеҙмәгкә бармай **йэшеренеп** ҡалған кешеларҙе һаҡ менән полк штабына оҙатырға.*

Халыҡ араһында ризаһыҙлыҡ тыуҙырырға маташып ялған хәбәрҙәр таратҡан һәм төрлө ғәйбәт һуҙ йөрөтөусе кешеларҙе лә штабҡа оҙатырға».

Беренсе июлдә ҡул ҡуйылған бойороқта Совет власенә ҡаршы көрәшеү өсөн башҡорттарҙан хәрби отрядтәр ойоштороу тураһында әйтелгән:

«Урындарҙа тәртип урҙшлаштырыу һәм болыиевиктәргә ҡаршы көрәшеу өсөн, махсус план буйынса, башҡорт-

[1] Шура — совет.

[2] Фарман — приказ.

тар йәшәгән бөтә ерҙә ***Махсус отрядтэр*** *ойошторола. Башҡортостанда* ***хврби*** *хәрәкәттәр туҡтатылғанға тиклем был отрядтәр* ***Вашкорт*** *хөкүмәтенең* ***хэрби*** *булеге ҡарамағында* ***булырға тейеш,*** *һәм* ***харби шура*** *эргәһендә добровО-А9ЦТ9р отрядтәре төҙөү* ***буйынса*** *махсус булек ойошторола. Шуға* ***курв*** *улар,* ***стратееия галабы*** *нигеҙендә, бер кантон-Өан иквнсе кантонға күсерелеп* ***йөрөүҙаре ихтимал,*** *һәм был күсерелеүҙәргә* ***дөйөм*** *етәкселек итеү вазифаһы добровольецтәр отрядгәре төҙөү булеге мөдиренз йөкләтелә.* ***Вашкортостан*** *территорияһында хәрби хәрәкәттәр тамамланыу менән, был отрядтәр даими милиция әйләндереләсәктәр һәм Вашкортостан хөкүмәтенең эске эштәр булеге ҡарамғына күсереләсәктәр».*

Был **ҡағыҙҙан һулдараҡ** аҡтарҙың Ырымбур хәрби **округы штабы Һәм Башкорт** хөкүмәтенең башҡорттарҙы **көжбури рөүөштө ғөскөри** хеҙмәткә алыу һәм унда барырға теләмәүселәргә ҡаты яза биреу тураһында 288-се һанлы фарманы йәбештерелгән. Уның һәр пункты халыҡты ҡурҡытып хеҙмәткә алыуға юнәлдерелгән.

Ҡолсобай үҙен иректән мәхрүм итолгои **тотжон** һымаҡ **тойҙр. Эсө бошоп,** йорого орнсүҙән ни **әшлөргө беймөйенөө:** «Мип **хаталанмайышмы икөн? Ғүмер** буйы ннтеккән халыҡты **ауыр тормоштан, бөлөнөв һөм ыҙалауҙав ҡоткарыуға** юнәлдерелгән берҙән-бер **дөрөҫ юл гугелме икән бында килеүем? Шулай булиаһа, халыҡ Башкорт** хөкүмөтвяө хеҙмәт итергә килер **инеме?** Комдә дөроҫлөк? Большевиктөр ҙо, үҙебеҙҙең Башҡорт хөкүмәте лә азатлыҡ вәгәҙә **итв.** Кемгә ышанырға? Бәлки, бөтә бәләгә ысынлап та большевиктәр гәйеплелер? Шулай икән, уларга ҡаршы көрәштән **бөрөу ҙв ситтө ҡалырға тейөш** түгел»,— тип уйланып **коридорвағы аулвшрак урынға китеп барғанда,** уны штаб начальнигы **бүлмөһөнө саҡырттылар. Ҡарт** генералды **корядор буйлап** озатып **барғав полковнвк штаб начальнигы** улып сыҡты. Ул **Ҡолсобайға баштан-аяҡ** һөҙөп ҡарап:

— Беҙгә билдәле **мөғлумөттөр** буйыяса, беҙ һеҙҙе ғумер **буйына** изелгән **башкорт** халҡына тоғро хеҙмәт итер, **уныц** йөмһүриөтен **таныуҙав баш** тартҡан большевиктәргә һәм **иманын кафырҙарға** һатҡан ҡара йөрәктәргә ҡаршы һугышыуҙа, Уралды азат **итеүҙө** беҙгә булышлыҡ итерһегеҙ, тип **уйлағайнык. Шунав сығып** һеҙгә офицер чине бирсргә ниәтләнгәйнек. Күрәһең, **беҙ яңылышканбыҙ,—**

.....Пыуан **бармаҡтары** менән өҫтәлде тыпырҙатып, Ҡолсобайға тоҡсай 'караған көйө бер аҙ һүҙһеҙ ултырҙы ла ысынлы 'тауыш **моион** ҡабатлап әйтте:

— Әйе, яңылышканбыҙ. һүҙегеҙгә ҡарағанда, һеҙ башкорт **госкиро сафында** хеҙмәт итергә теләмәйһегеҙ. Кем [illegible]орәшергә **телөйһегөҙ?** Большевиктәргәме әллә **моныионикторгоме?**

[illegible] **ондошмөно,** Умың шымып ултырыуына асыуы ҡабырған шәбәкәй [illegible]о үҙ һорауына үзе үк яуап [illegible]йә:

— Әйе, ҙурһа **һоҙ бор нөмөгв төшөнөп** етмәгәнһегеҙ, ҡырыһы Беҙ большевиктәр **вө,** меньшевиктәр ҙо түгел. Беҙ —башҡорттар. Кем **яғында** булырга тейешбеҙ? Бер көм **яғыяда** ла! Беҙ үҙебеҙҙең, фәҡәт үҙебеҙҙең яҡта **торргя** тейешбеҙ. Улар, кешеләрҙе ярлыларға һәм **байҙарға** бүлеп, **башкорттарҙы ла** бер береһенә ҡаршы һугыштырырға, **!юр кайһыһы** үҙ **ягына тартырға шрыша.** Уларҙың ыңғыһында ҡыҙыл ышыҡыла юҡ беҙҙең. Әйҙә, **ыҙгышһынд а р I,,** ерөбеҙ **имомлогвн,** үҙ молкәтебеҙҙе һаҡлау тураһында ғына **ҡайғыртырғ**[illegible]йешбеҙ. **Кем** дә **кеы** былтурала **онота, башкорт ғөскөрв сафында** хеҙмәт итсргә толәмәй, ул **кешө үҙен ысыв башкорт** тип әйторгә хаҡы юҡ. Ул телөйме, теләмәйме, боҙҙең дошмандарыбыҙға ярҙам итә 'гитән һүҙ. Хоҙер һайлағыҙ, кем яғында булырға теләйһегеҙ? Мсҫксп башкорттоң бәхетс осөн көрәШергә теләйһегеҙме **өллө** упыц дошмандары яғындамы?

Полковник һөйлөгөв Ьүҙҙөрҙөв үҙенсө һығымта яһаган Ҡолсобай, «былар **ва** халыҡ **тормошон еңөлөйтеү** өсөн **тырышалар икөн»,** тип **уйлап: — Мәйтөм,** ғәҙелһеҙлектө үҙем **дө һөймөйеи. Мин** һәр саҡ ғәҙеллек өсөн көрәштем. Ярлы-ябаға бәхете өсөн үҙ ғүмеремде ҡорбан итергә лә әҙермен. Мин ҡурҡаҡ түгел. Әгәр ҙә ысын-ысындан да Пашҡорттарҙың һәммәһен ғәҙел күреп, һәммәһен тигеҙ итергә тырышаһығыҙ икән, мин риза,— тине.

— Бына был һүҙең егеттәрсә! — Полковник ҡәнәғәтләнеп йылмайҙы.— Ләкин **һеҙҙең** «ярлы-ябага бәхете өсөн» тип әйтеүогеҙ миңә оҡшаҡырап етмәй. Бсҙ — бер милләт. Беҙ — башҡорттар. Барыбыҙ ҙа тигеҙ. Берәүҙәр әҙерәк бай, икенселәр әҙерәк ярлы икән, ул ваҡытлыса. Власте үҙ ҡулыбыҙға ныгытып алғас, бөтәһен дә тиң птәсәкбеҙ.

Ишек всылды, Бүлмәгә **урта** коүҙәло, күҙлекле кеше, **вке** офицерҙе эйәртеп **килеп внгвс** то, полковник, һикереп торон, **честь** бирҙе.

— **РЕХСОГ** итегеҙ **бөтв** бу.пган яцылыктарҙы хәбәр **Втергө.** Әлегә **барыһы УҢЫШЛЫ** бара, аллаға шөкер. Верх-**веуральскиҙө болыповвктвргв каршы** аяуһыҙ кереШкән **бишонсс уҡсылар һвм алтынсы атлылар** полкы...

Полковникте **вғтибар** менон тыцларға әҙерләнгән **күҙ**лекле кеше, **ҡара һөрөякө** шаҙра йөҙөн сирылтып:

— Былары аҙаҡтан,— тине.

— Ғафү итегеҙ, Зәки рали йәнәптәре.— Полковниктең **һүҙ** оҫталығы **юғалды.**— Аңлашыла...

Ике генә һүҙ мспон штаб начальниге ауыҙын ҡаплаған ҡарлыш **колаклы,** шаҙра кешещщ киң йәшел фуражкаһына, **Ввшвл** төймәләр **иевон** ҡаптырылған френченә, йәшел **галифе еалбарына** йөм еңелсә саң ҡунған итегенә күҙ йөротоп: «Башҡорт хокүмәтснң хорби бүлеге мөдире, ғәскәр п/цараһы пачалышгс, Башкорт хөкүмәтенең хәрби шура рәисе **Зөкн** Вәлиди тигән түрә икән... Минән оер һаҡлап **аҙаплавған** була»,— тип уйланы Ҡолсобай.

Зөкв Вәлидов, Ҡолсобайға иғтибар итмәгән кеше һымаҡ, полковник Галин эргәһенә килде.

— Мпнең бойороҡтарым **нисек** үтоло?

— Уцышлы,— **гвве, штаб начальввге** ҡабаланып.

— **Офвцер чвве бврерлек** тәжрибәле кешеләр саҡырғы**ны**амы?

— **Башланыгх,**— тип **волковввк** өҫтәл ҡаршыһында **ултырғая Ҡолсобайға** ымлапы ла күн лапканы шылдырвы.— **Быва...**

Зёхв Нолидов папкаға үрелде. Уның эсендәге ҡағыҙ**варҙы** уҡып **сыҡҡао:**

— Нисек? — тип **Ьоравы.**

— Барырлыҡ. Упы үҙ **кавтовыва** ебәрергә булдыҡ.

— **Офицорзврҙон** кем **барырға** тейеш **увыц** менон?

— Ғ[illegible]р кол ителмәгән.

— **Мп ооон?** Тәүҙә бөтә мосолман офицерҙәрен йыйып һойл[illegible]ргә күштым түгелив?

— Аңлайны м.— **Штаб** иачалышге аҡлана башланы.— **Аҙва ун кви вооводө барыһы** ла килеп етәсәк.

Зәки сығып киткәс. **бүлмө эсе** тып-тын булып ҡалды. Штаб пачальниге ең қыңғырауҙы шылтыратты. Югереп килеп **ввгөв квц битлө офвцергө** Ҡолсобай менән шөғөл**ләвергө** күшып, үҙе **ҡайҙалыр** китергә ашыкты.

Пконсе, өсөнсө көндө лә Карауанһарайҙа уҙғарырға **тура** килде Ҡолсобайға. Уның. хаҡында ниҙер асыҡларға •п.фышып, үткән тормошон, Хисмәтулла, Михаил менән боргә ни эшләүҙорси һораштылар, Башҡорт хөкүмәтенә тогро булырға ондәп, теңкәһенә тейҙелэр. Бындагы тор**кошка** окронлэп күнеккән Ҡолсобайҙың ҡарашы ла үҙгәрә **барҙы. Бётө** нәмә халыҡ өсөн башҡарыла кеүек күренде. Ул **ҡаватланды.** Ҡораллы көс, ҡораллы ғәскәр — бына нәмә **талап** ителә **вкон** Ҡолсобайҙан! Нисек кенә **булма**һ[illegible], тиҙерәк хәрәкәт иткәһе, халыҡ өсөн **вөғәҙә иткән** шәп **ваманды тиверок тормошка** ашырғыһы килде. **Лөкин** штаб етәкселәре **уға** ныҡлап [illegible] **авиавы. Шунлыктан** уға **яуаплы эш** йөкләтеүҙе **көндөв көнгв** кисоктерҙеләр.

Август баштарыида гыпа мәсьәлә ыңғай хол ителде **булһа көрвк. Каруавһарайға** килгәне бирле дүртеисе тап**кыр Ҡолсобайҙы штаб** началышгенә, унан аҙаҡ шура рәи**се Вөлядовҡа сакырттылар.**

Дутовта ҡуваи булып **ҡайтҡан** Зәки кәйефһеҙ ине. Ул, **Кокоһо** бөтмәгән **күҙен көскв асып,** оҫтол артына барып ултырҙы.

— **Веҙ һвнең** кеүек кешеләргә мохтаж,— тип **ул** Ҡол**ообайға** төбәлде.— **Беҙаең ышанысыбыҙҙы намыҫ** менән үтәреңә **ышанабыҙ...**

полсобай оидашмәне.

— Әхмәзин үҙенә яуаплы бурыс йөкләтелеүен аңлаһы, — тип штаб пачальниге лә һүҙ ҡыҫтырҙы. — Алтын **ВЫуҙыртыу** әгпеи уға тапшырырға булдыҡ. Был хаҡта **Ниғмвтулла Хвжғөлвөвкө** лә хәбәр **ителгөн.** Приискеләрҙә [illegible] **Ьаклау өсөв махсус отряд** ойошторорға **жарар кылдыҡ. Отряд шул тврвлө** йәшәүсе **ауыл** кешеләренән **торорға төйвш.**

— Увда мулла тәғәйенләргә ло онотмағыҙ. Ул, боль**ШӨВИКтөр** ойтконсо, беҙҙең күҙ-ҡолағыбыҙ, политик комиссарыбыҙ, — тине Зәки.

— Ойошторолаеаҡ отрядкә мулла тәғәйенлэнгән, Зәки ғали йәнәпторе. Шойәхмәт исемле егет, **Хажисолтан** байҙың улы... Бик отҡор, ышанысли кеше.

— Упы белəм. М,индо булганы бар, — тине Зәки Вәлидоп **ҙур** кәнәғәтләнеү **ивнөн.** — Әле Шәйәхмәт ҡайҙа?

— Бында.

— Инһен.

Бүлмәгә инеү менән, баҫалҡы ғына иҫәнлек-һаулыҡ һорашҡан Шәйохмоттең һипкел баҫкан түңәрәк ҡара **йө-**

ҙәнә теклоп **ҡарағас, Зөки** өҫтәл артынан сыҡты. Егеткә ҡул биреп **ҡурыштә дә,** уш.щ **яурынынан** ҡағып:

— Был мырҙам **бевҙәц ышаныслы** һис бер тайпылышһыҙ үтәрҙәй **куронө,** Умы **ойошторолаоак** отрядкә тәғәйенләү **нөйбәт булған,** — **тине** һәм Ҡолсобайҙы киҫәтеп өҫтәвө: — **нөр** аҙымыңды **был мырҙам кенөв** коңошләшеп эшлө. **Большевиктөр үҙ комиссарҙарына ниндәй** ҙур хоҡуҡ **биргән** булһалар, **мин дә был йөш** муллага шундай хоҡуҡ **бирөи. Аңлашылаиы?**

— Ацлашыла.

— һорауҙар бармы?

— Юҡ.

— Булмаһа барығыҙ, хоҙайга тапшырып, ғәскәр ойошгора башлағыҙ. **Хушығыҙ!**

Ҡолсобай **ншеккө габав атланы.** Уға эйәргои Шәйәхм.и **ғөң яңғыҙын полковник бүлмөгө** кирс саҡырып индерҙе.

Урынынан ҡүҙғалмай һамап иҙән уртаһында торған **Зөки Вөлялов йөш** муллага үҙен нисек тоторға кәрәклеген **бор ийе** һүҙҙән гено аңлатты ла ишек яғына ымланы.

Ҡолсобайҙың һәр аҙымын туранан-тура үҙемә хәбәр **нтеп тор.**

— **Ҡолсобай** үҙс һиҙмәһен, — тип һүҙ ҡыҫтырҙы Галин.

— **Әйө,** — **Зөки** ризалашып **башын** ҡаҡты. — Уға белдертмөй эшлө. **Өтөр** вө **бөҙҙөң** изге **вшөбөҙв хыянат** итә **калһа** — **Көллөмө... Хөҙер** бар, **хөйөрле юл, мырҙам.** Атайыц,| **иипөи сөлөы эйт...**

Шәйәхмөт һуҙылып честь бирҙе ло бүлмәнән сыҡты.

II

Дутов һалдаттары Сакмай ауылынан китеүгә аҙна са**маһы** ваҡыт үттеме-юҡмы, **башкорттарҙан ныһа** торған отряд киләе, имөш, тягөн хәбәр таралды. Был яцылыҡты Хажисолтан бай **ва** ишетте. **Лөквн ура кыуанманы. «Кафырҙар врвһында** йөрөп, **иманыв юғалтҡан** Ҡолсобай ышҡан **көшолөрҙоп нзгөлөк көтөрмөв** гип уйлама. Һаҡ будырға **көрөк»,** — гип **ике оло** ульш, Затман менән Шәһәгөлиас, саҡыртты

— Улардар, **донъя** хәлен белсп булмай, ҡыйбатлы әй**бөрҙөрҙе ышаныслырак урынға** йәшерегеҙ. Теге, иманһыҙ **Ҡолообай, ауылдав** ауылға **йөрөп** ғәскәр йыя, ти. Уға ышаныуы ҡыйынг. **Уның кём** икәнен үҙегеҙ боләһегеҙ. Әгәр ҙә

элекке **осол ҡыуаз** ҡайтарам тиһә, көллөбөҙгә лә ауылдан шылмай **булмаҫ.**

— **Нитвҙ ташлап** бер ҡайҙа ла китмәйем мин, — тине Затман.

Шәһәгөли дө агаһы әйткәнгә ҡушылды:

— Шылпш кошо шылһын, әйҙә. Минең уларҙа ҡыҫылышым юҡ. Бала сагамды ташлап, мин дә китмәйем. Унда ш•йохмөт •••рс >в•••га еткән. Ул, исмаһам, буйҙаҡ. Илап калыр кешһ.....I

— Ярар. Улай булһа, **мицо** үпкәләмәгеҙ! Минең Һис кенө ло ризалығым н)'к Белегеҙ: **неҙҙсң** молкәтегеҙҙе бер ш•йохмөт конс•h **пклмп кала плмаясаҡ. Ҡара йөрөктөр** килөц кыҫа бшглаһа, **иҫогеҙгв төшөр влв. Тик һуң** булыр!— тип сәҡрҡытып **ико оло улын** Ырымбурҙағы Башҡорт хәр.....тура **кврамағына ебөрергв** ты|)ышҡаи Хажисолтан, ярһын, кы**кырынды ҡыЛҡырынды ла,** бик аптырағас, Ҡолсобайҙың ••ниндәй мәҫьәл **монои** йөрөүен белсргә телөп, күрше ауылға хәрм.....h••теборҙе.

Шул ук көндө **кирс** и•ләнеп кайткан **сапҡын** әлегә тиклемге бүлган х....рҙе **дороҫлоно. Башҡорт** хөкүмәте ҡушыуы буйынса **ойошторолған** отрядтә Мһшахмот булыуын ишеткөс, **Кажисолтан байвың** күңеле күторелде. Ул, күкрогено **ныймаған** шатлыҡка **ни эшлөргө** белмәйенсә, ста.....**иулланы, ауыл ҡарттарын** һәм күҙ күргән кешелөрҙе **снҡыртып** кәңәшләште лә ауылға киләсәк тәүге башҡорт **гөскоре файҙаһына ярҙай** оСюшторорға ҡушты. Доброволецторгә **нрҙам итеүҙө ауылдың бөтө** хәлло кешелөре жатиг.....\лтын **кужаһы** исемен **алырға** олгорган п.....гулла \ож.....м т.....**калианы. Ввр гои** шәкәр, сей, т.....**р бй** ры ирмаһы алып килдо. **Ком** нимәгә бай — шуны бирөе. і.. проектторгә гөролгөн тоҙ, саҡматаш, ҡамсы, шырны, се.....рге, өзәнгө, ийир, югөн, итек, сылғау, билбау кеүек нөмәлө.....рҙең **барыһын да элеккв** совет өйөнә йыйҙылар. һуғы м.....ыҡ өсөп **ун өйҙөн** бор тана, ике-өс өйҙән бер һарыҡ п.....**коао** .....**[ырырға** бойороҡ бирелде. Халыҡты зар илам.щ **можбүри** алынған малдар ҙа шул ук йорттоң кәртәһе ••• индереп бойләнде. Уларҙы ваҡытында ашатып, ваҡытын•а әсереү һом кәрәк саҡта нуйып, киләсәк ҡунактарга **бешеропп** ашатыу өсөн махсус кешеләр тәғәйенләнде.

Өзерләнәһе нәмә әҙерләнеп, эшләнәһе эштәр эшләнеп .....гөс **тө,** Кәзүм тауы артынан, бөтөнләй көтмәгән һәм \йламаған яктан, «Салауат» йырын йырлаған ирҙәр тауышы ишотелде:

33210
БИБЛИОТЕКА
объединенного ... р фкома

Салауат монгон кнр аттың
Күкрәк-түшкәйҙәре кпң икән.
Яуҫарм әйҙәп **сахпкан** оскор —
Салауат м тп вв вр икон...

hул **ҡулыв** ҡап **ӨҪтеню** куйып, күҙҙәрен байып барғад ҡояшҡа **төбёгвн Хажноолтва бай:** «Юнле йыр тапманылармы икон? **Хөрби ғөскөр ҡоҙерен** киторoп шулай йырламаһалар ни булған», — тип көйәләнеп торганда, Кәзүм тауы hыртындагы сауҡалыҡ араһынан сығып килгән hыбайлылар төркөмө күренде. Уларҙың башы осонда йәшел байраҡ елберҙәй. Байраҡтың уртаһына ураҡҡа оҡшаған ай сигеп эшләнгән. Күк атҡа атланып, иң алдан Ҡолсобай. унан бер аҙым самаһы ҡалыбыраҡ Шәйәхмәт килә. hыбайлылар өсор роткә тсҙолгон. Улар оллә ии күп түгел, нп бары алтмыш-алтмыш бишлоп кепә. hәр ҡайһыны суҡлы **югон теҙгене** осонан эйәрле дүртәр ат етәкләп килгәнлектән, байтаҡ тойолалар.

Кәзүм тауы итәгенән башланған тыҡрыҡ буйлап Ҡыҙар урамына сыҡҡас, hыбайлылар элеккегә ҡараганда ла дәррәүерәк итеп йыр башланылар:

Салауат батыр ҡоралы
Ез башаҡлы ғыпа уҡ икон.
Батырҙарҙы яуҙа күп күрҙек,
Салауаттай батыр юк икон...

Башҡорт ғәскәрен ҡаршыларга тип, ауылдың бөтә кешеләре урамға агылды. Ир-егеттәрҙе тәбрикләп ҡул болғаған, ҡысҡырыпгкан тауыштар артҡандан-арта барҙы. Ҡыҙар урамы уртаһында hыбайлыларҙың йырлағаны ныҡлап ишетелмәне, ауыл халҡы ғауғалашҡан тауышҡа күмелеп ҡалды. hәр саҡ олҒр малайҙар ололарға ҡарағанда ла арттырыбыраҡ ҡысҡырышалар. Ксмуҙарҙан югерешеп, урамдан **барғав отрядтең** бор алдына, бср артына сығ ҡтылар.

Кешөлөр төркөмөн йырып мосстҡә яҡынлашҡан hыбайлыларҙы **ауыл** байҙары, мулла-монтағайҙары ҡаршыланы. Аҡ **Һаҡаллы** ҡарттарҙы, старостаны, мулланы, үҙе кеүек бай кешеләрҙе эйәртеп, уҡалы елән салғыйын ялпылдатып иц алдан эре атлап килгән Хажисолтан бай ҡуш ҡуллап тотҡап икмогои Ҡолсобайға hондо:

— Әссәләмәгәләйкүм! Юлығыҙ аҡ, эшегеҙ пак булһын, ир арыҫландары! Ғозиз срсбеҙҙе иманһыҙ ҡара йөрәктәрҙән азат итеүсе бәһлеүәндорсбеҙгә дан!

Хажисолтан **байға** ойәреп килеүселәр ҙә, ҡуш услап hаҡаллы биттөрөн 1п.и'шай-hыйпай, намаҙ уҡыған **ваҡыт**тоғо ю, уға ҡушыльш мөңгөрәнеләр:

— Дан!

— Косогоҙ, ҡоү отогеҙ, гәйрәтегеҙ, дарманығыҙ өслятә

— hыбайлылар**ҙы тоголө Һауль1ғышҙҙы** бирhен!

— Ш ҙәрҙә **ярҙам** итЬси хоҙай!

— Дошмандар иймоҫ батыр булығыҙ!..

hыбайлыларҙы төбриклоп 'курпй моцо агылды. Уға ҡушылып, hемдер башлагы

Ҡулындагы 'кылысың, ай, **hыныаһын,**
Алдарыңдан **допшан** уҙмаһын,
Алдарыңдан **дошиан** уҙмаһын.
Егот коно саҡтың кәзерен бел,
Йош гүмерең **ваяға** уҙмаһын,
Йош гүмерең **ваяға** уҙмаһын...

Пореhе йырланып **бвтөүгө, икөнсөһөн** йырлап тәбриклөнелөр:

Урплдам ғына бейөк, **ни, тиу булмаҫ,**
Уралҡайҙы hөймәҫ **төкга** булмаҫ.
Уҙ илкәйө өсөн ҡорбан **булгав**
Нр егеттең гүмере йол булмаҫ.

. . . . . .

Я кшы 'атҡа моноп, ҡулына алған
Уи-hаҙаҡҡай тигоп ҡоралын,
Лнмпгпм йөнөп, **ТҮХЯӨН** ҡанын,
Ьис бирмөгөн **башҡорт** Уралып...

Гүмере буйы ярлыларҙы эар илатҡан Хажисолтан **бай** ойошторған тантаналы **куроиошто ирөкһеҙҙөн** күҙәткән Ҡолсобайға өллө нисөк булып кит**гө. хҙенө** Ьом отряд кешеләренә багышланған **моңло,** тетрәткес йыр ҙа иретмәне унын **йорогои, Кирөһөнсө,** башҡа ваҡытта зарығып тыңларға яратҡан **иоң** яцгырауы асыуын ҡабартты, ярһытты. Үҙенән **юрамал** мыҫкыллап көлөр өсөн шулай ойошторолған hымаҡ күрөпде. Ҡаршыһында икмәк hоноп торған Хажисолтан байҙы ла, уныц ялағайҙарын да бер юлы туҙҙыра hуғып, **берөй** яҡка йән-фарман сабып сығыл киткehe килде. **Лөкин** ярлы-ябаға күңелен hаҡларға, йоланы йола и**гергө** тырышыуҙан һәм Ырымбур ҡалаһындағы түрәләрҙең **Саҡмай** ауылы байына булған мөнәсәбәтен иҫенә **төШврөүҙөн,** ҡапыл ғына барлыҡҡа килгән теләктән көскә **ГЫЙылды.** Күңелһеҙ тойғонан ҡотолоу ниәте менән Хажи-

солтан бай **эргәһевдөге йыуантыҡ** кешене күҙәтте. Ул кешеләр араһында югалыуға, дортло ҡурай моңо ла баҫылды. Шуны ғына **көткөв вуыл** халҡы һыбайлы кешеләрҙе элекке**ҙ ҡарағанда ла выгыраҡ гвбриклөргә** тотондо. Ябай халыҡтың **үҙевө һөы иптвштөрввө ҡарата** булған йылы тойғоһона күңелләнә **төшкөв** Ҡолсобай **Хажисолтан** бай һонған икмоктец **ситев сөмтея ауыҙына ҡапты лв ҡалған** олошөн үҙенсц **ярҙамсыһы Шөйөхмөткө бирҙе.** Икмок **ҡулдан-ҡулға** күсте.

Хажисолтап бай икмәк төрөп килтергән сите сигеүле ашъяулыҡты, «бисмилла» әйтеп, Мөхәррәмгә тоторҙо ла, тамағын ҡыра-ҡыра, Башҡорт хөкүмәте тырышлығы менән ойоштороlған ғәскәрҙе ҡотланы.

— Йәмәғәт, **һеҙҙөң көллөгөҙ исөмөнөн** башҡорт ере **бойондороҡһоҙлоғо, увың именлеге** осон корошергә әҙер торған оготторҙс тобрик **итөм!**

Бай артында тороусылар ҙа уға ҡушылып ғауғалаштылар. Хажисолтан тағы ла дәртләнеберәк китте. Ағарған һаҡалыы ҙур ҡәнәғәтләнеү менән һыйпай-һыйпай:

— Йәмәғәт, ҡара йөрәктәрҙән ҡотолор көн етте. Йзге еребеҙҙе бысратып тапаған иманһыҙ бәндәләрҙең көнө ҡыҫҡарҙы. Кем дә кем изге еребеҙҙе кафырҙар ҡотҡоһон тоткан Хисмәтулла, Аҡпазар, Зәһит кеүок оҙәмдәрҙән ҡотҡарыу осөн корошо, шул кошсго датт, мец-мең һауап! Ул кеше **үлгәндө лө** ожмахтың иң **түрендө буласаҡ.** Миноң теләк шул: ҡара йөрәктәрҙе, иманын юғалтҡап бәндәләрҙе аямағыҙ! Үлтерегеҙ, дөмөктөрогоҙ!.. Кемгә динебеҙ сафлығы, еребеҙ хаҡлығы ҡәҙерле, шул үҙ теләге менән башҡорт ғәскәренә яҙылырға тейеш,— тип ауыл халҡына ондәште.

Алтын приискеһенән килгән Башҡорт хөкүмәте вәкиле **Сафуав** менән **Ниғмөтулла** ла был тарихи ваҡигаға ҡарата **уҙ** *фекерҙәрен* **өйтмөй ҡалманылар.** Башҡорт **отрядев** күпертеп **иактаған Ниғмөтулланың һвр һүҙе яһалма** яңғырапы. **Дошиав күргвв Ҡолсобайҙың башыв күккә** тсйәрерҙәй **итвп мактағав Нвғмөтуллавың** ҡыланышы Сафуанға **ла ОЌшаманы булһа** кәрәк. Ул дуҫының ҡолағына ғына ниҙер **бышылдавы** ла Ҡолсобай торған яҡҡа ымланы. Ниғмәтулла, **һиҙҙермөҫкө** тырышып, Сафуан ымлаған юнә**ЛӨШКӨ** күҙ **һалды.** Томоке төтөнөнә һарғайған тештәрен күрһотом йылмайҙы ла һүҙсн бөтөрөргә ашыҡты:

— Ҡолсобай ағайҙыц ҡайтыуына мин сикһеҙ шат. Ул старатолдорҙс яҡшы бело. Хокәмәтебеҙ өсөн алтын йыуҙыр-

тыура [illegible] ярҙам итәрснә һәм баш-баштаҡлыҡҡа юл ҡуймаҫ[illegible] ышанам.

Шау-шыу [illegible]лгас, Ҡолсобайҙың һөйләүен көттөләр. Ммә ул сығыш нһауаап баш тартты. Шунлыҡтан һүҙ отряд муллы[illegible] бирелде. Маҡталыуға ауыҙын пырып йылмайған Шөйөхмөт Гиипгл ҡаушап ҡалды, ҡыҙарынды. ТТТуһан, намаз уҡыға[illegible] һымаҡ, көр һәм яңғырауыҡлы тауыш м[illegible]ҙы:

— Иаге иһотегеҙ испн рәхмәт! Тологегеҙ тоһренең [illegible] тигән мәлөө тура килһә, беҙ ммигатыбыҙға өлгәшөөнбөр. — Ул, тулҡынланыуын һиҙзермәҫкә тырышып, [illegible] — Й[illegible]кын [illegible]ыбыҙ Дутов офәнде бөргә, башҡорттарға үҙ йомһүриәтебеҙҙе төҙөргә рнзалыҡ бирҙе. Хөҙ[illegible] ҡоса хөкүмәтебеҙ байлығын арттырыу осөн күнлөн а[illegible]тын ныҡмырҙасаҡбыз һәм **яҡын-тирәләгө** ауылдарға йөшөүсе [illegible] отряд тоҙоп уны, йәғни мәсөлән, табыласаҡ хазинаны [illegible]ошмандан һаҡларға бурыслыбыҙ.

Хажисолтан байрың кү[illegible]абырға тырытҡан ялағайҙар Шөйөхмөттө маҡтарға к[illegible]рештеләр:

— Бик ҡыуаныслы хөП|р|

— Бай**I проң|** Ҡайһыһайн килештереп, **барыһын** белеп һөйләй бит әле ул|| ..

I Шөйөхмөтһүнн **Потороуго, һыбайлы егеттәрҙе** ҡотлаған тау[illegible]ар[illegible]ынан **ҡаоатланды. Ҡурайсылар** ҡурай уйнаны, [illegible]ырҙар йыр йырланы:

Аҡ жарсы|| II **мгмпи** күк **ки|)п.п**а,
[illegible]ығыйын [illegible] ғалысыа,
Егет кено булһоң, ай, ҡыйыу бул,
[illegible]ыр менән [illegible]ан сыға...

Халыҡ **гарпльша башланы, Күкрөген** киреп, ғәйрәтлә**ИРП горган** Хажисолтан **бай аа** урынынан ҡүҙғалды. Үҙенең **бор алдыня, бер артыва** сыгып ялағайланып йөрөгән **Мехвррөм ҡартка** ҡунактарҙы һыйларға ҡушты ла һаман **өйөренән гөшмөгөн** Ҡолсобайға яҡынлашты:

— Хормотле әфәнде, һине мин үҙ өйөмә саҡырам. Һинең кеүек арыслан йөроклс иргә минең өйөмдә лә урын **табылыр.** Әйҙә, рәхим ит, хөрмәтле әфәнде.

«Хермәтле әфәнде...» Үҙ ғүмерендә тәү тапҡыр игдеткән был һуҙ бигерәк мәрәкә булып ишетелде Ҡолсобайға. Ҡа**оавдыр** артынан көл һибеп ҡалырға, ауылға индермәҫкә **ҡушып,** кешеләрҙе ҡурҡытҡан байҙың шундай ихтирам

күрһәтеүе Ҡолсобайҙы **элеккөгө** ҡарағанда ла пығыраҡ гәжәплондорҙс. «Уларҙың **ярамһаҡланыуын** нисек аңларға? Байҙар файҙаһыиа **ғына алйотланыш** йөрөмәйеммс? Бәлки, улы менон бс|> отрядтә булганға элекке ҡарашьга үзгорткондср», — тмп уйланы Ҡолсобай, Хажисолтан байҙыщ **өйөнө** барыи ҡупаҡ **булыуав кырҡа** бага тартып.

— Беҙ, агай, Ьипсң менән бер-беребеҙгә **күптонов** ҡанат була **торғав** ксшслор. Ыисск ойтмо, ярмаи һугышына тиклсм бер-берсбеҙҙе ситкә типмәй инек. Үҙ-ара ыҙғышып йәшәргә олатайҙарҙан ҡалған малды бүлешәһе түгел беҙгә. Сафуан дөрөҫ әйтә: беҙ — башҡорттар, бынан кире татыу булайыҡ. Элгәре нимә булған, онотайыҡ, тексәйешмәйек, үпкәләшмәйек. Бер-беребеҙгә тсроктош булганда гына йәшәп була был донъяла. Әйҙә, әҙерок күцол асып, һойлошеп ултырайыҡ,— тип толколой **юхаланғав Ниғмөтулла** саҡырған ергә лә барырга тслэмәие Ҡолсобай. **Ғанләһев** күргсһе килеүгө ныльтауланып, атын шпорланы һәм Юрғашты алтын приискеһенә табан сапты. Ул күҙҙән юғалғансы артынан ҡарап ҡалған Хажисолтан бай, Шәйәхмәткә генә ишетелерлек итеп:

— Ғәскәр башлығы итерлек юнле әҙәм таба алмағандар икән, — тип бышылданы ла ҡунаҡтарып ойоно альга инде.

III

Өс тоүлск самаһы ҡунаҡ булғандап аҙаҡ, Саҡмай ауылы һәм алтын приискеһе старателдәре иҫәбенә үҫкән отрядте эйәртеп, Ҡолсобай юлға сыҡты. һәммәһе лә алдан уйлағанса. Яҡын-тирәләге ауылдарҙа һәм Юрғашты алтын приискеһендә йәшәүсе халыҡ алдында Ҡолсобайҙың абруйы **төшмөгөн.** Уға әүәлгссә ышаналар. Локин был тәүге уцыштар **уны** ҡыуандырманы. **Нңҙер** оҙлокһоҙ эсен ҡырҙы, **йөрөгеи** ойкәне. **Ғөмһоҙ** генә **сыдтырап** аҡҡап Кәжән **йылғаһын вша** сыгып, йәшел урмашш тау-таш араһынан **Гы** шитәк тауына **табав** нуҙылган бормалы-бормалы арба юлы **буйлап барғанда,** торлесә баш ватты. Киләсәк ҡараңғы **ГОНДӨЙТОЙОДО** уга. Әйтерһең, кемдер уның күҙен сепрәк **иенов бөйлөгон** до ҡара урман эсенә индереп аҙаштырған. Ҙур көсөргәнеш lюм омот менән эҙләгән яҡты юлға нисск кенә итои тиҙерәк сығырға ынтылыуына ҡарамаҫтан, яҙмыш уныц тслоғо менән иҫәпләшмәй, яҙғы ташҡынлы йылга агымы ыцғайына болғанған ағас киҫәге кеүек,

тормоги ирыныц эле бер, оле икенсе яғына бәргеләй. Ғүмере буйы шул йутплоыктан ҡотолорға теләп, күпме көс, күпме вағыт |рим итте. Революцияға тиклем кем дошман, кем дуҫ икәнлеген поьгклау бик ҡыйын түгел һымаҡ ине. Хәҙер, бигерәк тә Ырымбурҙа Башҡорт хөкүмәте төҙөлгәне бирле, тор[illegible] ҙте ҡатмарланды. Элек батшаға ҡаршы бергәм көрәшкән кеп[illegible]ләр араһында ла тартҡылаш башланды. Туган туган монои иҫәпләшмәй, ата — улды, ул атаны танымай. Берәүҙәр большевиктарҙе маҡтай, икенселәре — меньшевиктарҙе, аҡтарҙы, дутовсыларҙы, осөнсөләре — Башҡорт хөкүмәте[illegible]ыл[illegible]м заманда **ксмго ыгааныр**га да белмәҫһең. Уларҙың [illegible]им [illegible] ышаиып, Ҡолсобай ҙа ар[illegible]ашмы[illegible]. Изелбашындағы Блюхер отрядено барып ҡушылган старателдәрҙән айырылып торон ҡалмаһа, бөлк[illegible]и 5ыид‖й хәлгә тарымаған да булыр ине. Халыҡ бәхете ос[illegible]онеп-тонон йолләмәй көрәшкән иүтенге танышы, революционер Михлмл дуҫып табып кәңәшләшһе урынга Ырымбурға китто. Имсш, Башҡорт хөкүмәтенә төгөлөк күрһәто. Уларга кеҙмәт иторго теләк белдереп, тағы ла хаталанды түгелме? Пшикиса ни эшләргә тейеш ине? Башҡорт хөкүмәтенә Г)‖пгко|)т хеҙмәт итмәҫ-ме хаҡы бармы? Инсәмә быуаттар буйына атай-олатайҙар азатлыҡ өсөн көрәшкән. Хәҙер уга хоҙмәт итеүҙән баш тартыу хыянат булмаймы? Башҡорт йомһүриәте халыҡҡа, могайын, иманлыҡ килтермәҫ әле. Ырымбурҙағы Башҡорт хөкүмәтенең дутовсылар, байҙар, муллалар, Ниғмәтулла кәраҙ кеүек әрәмдәр мена[illegible]и бөйләнештә булыуҙары гына шикләндерә Ҡолсобайҙы. Госк[illegible]ашатыу, ҡоралландырыу өсөн аҡса көрәк булганға гына [illegible]кынай **галармы икән** шлә уларҙы? Шулайҙыр, м[illegible]ын. Ҡолообайга отряд ойоштороргә ҡушылыуы ла тигенгә түгел бит. Юрғашты, Миндәк, И[illegible]ка, Сәкеш, Пүмлл приискеләрендә табылаҫаҡ алт[illegible]ольшевиктарҙан һаҡлау бурысы ла йөкләтелде лобаһа уғіі Башҡорт хоиүмото Уралдағы барлыҡ алтын приискеләрен әләктереү осои корәшә. Юрғашты алтып приске[illegible]нопоц элекке хужаһы Касьянов приискене кире ҡайтарып плыу осоп күпмо кос һалды, хәленән килмәне. Ш[illegible] **мотулла уға** ҡарагапда отҡорораҡ. Юрғашты буйындағы **тлхталарға** хужа булып алды. Ниндәй хәйләкәр, ниндәй йы[illegible]п м р әҙәм ул Нигмәтулла ҡараҡ!..

— Лглй, ауылға инер алдынан өҫ-башты төҙәткеләп ал[illegible]ҙмы?

\й га сумып килгән Ҡолсобай тертләгәндәй итте. Шә-

йәхмәтко башмп **күтөрөп ҡараны.** Сахай ауылы ситендәге ҡайьшлыҡ **араһында бөренсө булып атын** туҡтатты һәм отрядко, **төртип һаҡлап, сафҡа геҙелергө** ҡушты.

Икенсе көнөндө Сахай ауылында туҡтаған Ҡолсобай **отряденө алтыв прискеһенөн** **ебөрелгөн** сапҡын килде. Иртәнге **сөй всөргө ултырған** Ҡолсобайҙы **тышҡа** саҡырып **сығарҙы ла** өтәләнеп әйтте:

— Ағай, **йөһөт** кено Юргаштыға **барығыҙ!**

Ҡолсобай аптыраны.

— Ниңә шулай ашығыс? Мәйтәм, әллә берәй нәмә булдымы?

•— Булды шул. Ьеҙ киттегеҙ, һеҙҙсң артығыҙса бүтән кешеләр килде. Улар ҙа... — Ҡабалаш.ш һөйләгән сапҡын күкрәк тултырып тын алды. — Улар **ҙа уҙҙөренөң** госкәренә яҙылырға димлорғо тотондолар.

— Ә халыҡ?

Сапҡын, күҙҙәрсн түңәрәкләндереп, Ҡолсобайҙың һағайыулы йөҙенә ҡараны.

— Нимә «халыҡ»?

— Мәйтәм, халыҡ ништәй? Уларҙың гәскәренә яҙыламы?

— Яҙыла шул. Һәммәһе үҙ теләктәре мснән яҙыла. Егормеләп кеше яҙылды ла инде. **һанав** өҙөлмәй яҙылалар... Алтын йыуыу **эше** ло туҡталды.

— Әло улар **ҡайҙа? — тип Ьораны асыуы** ҡабарғая Ҡолсобай, баҫҡан **урынында тыныс гора алмайынса.**

— Кемдәр? Алтып йыуған ксшслормс?

— Юҡ та! — Ҡолсобай, төҫөн үҙгәртеп, йоҙрогон һелкетте. — Мәйтәм, мәйтәм... Теге, ни, Самар һәм Себер хөкүмәттәренсң ҡушыуы буйынса Юрғаштыға килгән кешеләрҙе ойтом.

— **НиндөЯ көшелөр?**

— Әй, **аңра!** — **Ҡолообай** асыуланды. — **Шуны** ла аңламайһың икөн. **Алтын Кыуған кешелөрҙе** хеҙмәткә алған **Көжвв түрөлөре ҡайҙа,** тим?

— **Көжөндөн берөу** ҙә килмәнесе. — Ниғмәтулла ебәр**гөв сапҡын нурывдарыв Кыйырҙы** һәм аптырап башын сайҡаны. — **Унда бвр** шпгдәй ҙә Себер түрәләре юҡ.

— Кемдәр **йөрөй һуң** улай булғас алтын йыуған кешеләрҙс **ҡотортоп?**

— **Башҡорттар. Уларҙың** араларында бересһе элек алтын йыуып **йөрөгөн...** Икенсеһе... Икенсеһе лә алтында эшләгән ҡеше. Кешлорҙс иц яман ҡоторҡаны шул.

— Исемс кем?

— N... ? — **Спнкын,** ул кешенең исемен иҫләргә тырышып, уйга ҡалды. Бер нисек тә иҫенә төшөрә алмағас, үкенеп ll ро... йтте: — Әй әттәгенәһе! һин үҙең дә белөһең уны. Хәзер урманда ҡасыц йөрө.й. Михаил тигәи күҙлекле урыс ҡотҡс•h •>менән алтында эшләгәндәрҙе ҡотортоусы өҫөм. Саҡма[м] ауылыныҡы...

— Хисмәтулламы әллә?

— Дйе, әйе! Ана шул, Хисмәтулла, —• тип дөрөҫләне, Нигмәтулла сборгон ке... ...анып. — Йәһәт коно тоторга кирәк. Мылтыҡлылары күп түгел ул Паидиттсц. Ете-ныгер генә кеше. Уларға ҡушылған ялтын йыуыуеыларҙың да күбеһе мылтыҡһыҙ.

— Ohe, улай икөн. — Ирһыуы **баҫылған Ҡолсобай** бөтөнләй тыныслапды. — Б... ...**pol**...**дор.** Мылтыҡһыҙ кешеләрсо ҡаршы I hy... ...ц>... ...ломбнем мии. Барыбер әллә нәмә ҡыйрата алмаҫтар.

— Улар алтын хужаһын эҙләйҙәр. Нигмәтулла, һеҙҙең вилсүгедрө нотон, барға йөшеренде. Ьеҙҙе алып килмәйенсө, күренө күренмәҫкә ҡушты миңс. Зинһар, тыңлағыҙ һүремде!

— Пара алмайым. Уидлй эшкә қысылырға беҙ жандарм түгел, — тине Ҡолсобай.

Сапҡын киткәндән һуң ла ул урынынан күҙ алмаған Ҡолсобай Юрғаштыға барганда Хисмәтулла мснән аҙаҡҡы тапҡыр осрашш I ...үсн иҫенә төшөрҙө.

...Хәйсолтан бай ойошторған тпитпппнпп Юргащтылары ...ялпнкаһына ҡайтып тамаҡ тулҒ ...Ҡолсобай [ююкларга өйрәлгәндә, Хисмәтулл... ...п ле Ул маҙаһыҙлап йөрөҫе өсөн гафу үтс...

— Колсобай ағ... ...ом Пар ино, — тине.

Хисмәтулланы һау-сәлә иот күреүҙән кыуанған Ҡолсобай, түрөн ұрырға ҡушып:

— Мәйтом, ...ҡайһылай шәп иттең әле. Тауышыңтынсы... ...мәгөс, аптырағайным, — тип ебәрҙе.

— М... ...ҡа **гүгол,** Ҡолсобай ағай.

— Ҡ... ...инмп. Ь ...ңә минең дә ойтәһе һүҙем бар. Мәйтом, күренәйөн ...ҫ ...йым уҙрцде. Күрешмәгәнгә апаруҡ ваҡыт үтте бит. Ҡайҙа, ни холдә йөрөп ятаһың?

Пплмлрын Иоҡлатырға Ьалып, түрбашта мыштырҙаған Сара сымауырына һыу оҫтәп сәй ҡайнатҡансы, өй хужаһы үҙе кисергән ваҡиғаларҙы ҡыҫҡаса һөйләне лә ҡунағы ...отолмәгән тәкдим яһаны:

— Һин, мырҙам, **урманда аҙыш-туҙыш** йөрөмә. Әйҙә, минең отрядко **нҙыл. Егөттөр Һөйбөт,** бик ышанысты. һин дә **үкенмөҫһең... Мив барҙа һиңв** тырнаҡ менән сиртергә лә баҙнат **ИПМЬСТӨр.** һмп беренсе ярҙамсым булырһың.

— Мин дв <ш> хаҡта һөйләшөргө тип килгвйнем, ағай.

— Улай **булғас,** һәйбәт, **бик** һәйбәт! — Шатланыуҙан йөҙө асылған Ҡолсобай сьшаягы **аҫтындағы сөйҙе** бер тынала һөмөрҙө.— Иитәшторөндө иртогүк алыи кпл.

— Быны хәл иткәнгә тиклем бер мәсьәләне асыҡларға кәрок.

— Йә, нимә? — Ҡунағы ни әйтер тип һағайған Ҡолсобай ауыҙы тәңгәленә килтергән сәйле сынаяҡ аҫтын һорғолт иҫке ашъяулыҡҡа кире ҡуйҙы. — Моитом, иимәһө аңлашылмай?

— Күп номо... һинең ниндәй маҡсат монон отряд ойоштороуыцды, уны кемгө ҡаршы юнәлдерерго тырышыуыңды белмойем мин, ағай. Тоҙҙә шуны асыҡларға кәрәк беҙгә. Иҙелгон, наҙан, ярлы башҡорт халҡын алдап, байҙарҙың шәхси байлығын һаҡлау өсөн ойошторолһа, ул отрядтэн яҡшылыҡ көтөргә мөмкин түгел. Колчак, Дутов кеүек элекке батша генералдарының дриказы буйынса большевиктәргә ҡаршы көрәшһә...

Тыныс ултыра алмаган Ҡолсобай уны асыу мепои бүлдерҙе:

— Юҡ-бар һүҙ менән **башышды ҡатырма!** Элеккеһе лә еткон. Элоккс батша гспсралдары хожот түгсл. Мин үҙе-беҙҙең Башҡорт хокүмәтенә хсҙмот итом. Белдеңме?

— Ә Башҡорт хөкүмәте етәксеһе Зәки Вәлидов кем хөсөтө менән йөрөй? Ҡорал, аҙыҡ, кейем-һалым кеүек нәмәләрҙе башҡорт халҡын бик дуҫ күргәндән бирә тиһеңме Дутов?

Ҡолсобай **яуап** ҡайтарманы. Упыц ницә икслэнеүен **Ьңҙгөв Хисмөтулла** һүҙен **дауам** итте:

— **Шул** уҡ **Хажисолтая менөв** Нигмәтулланы алып **кара. Удар** ва **һинө бии** яратҡандан тантапалы ҡаршы алғавдар, тип белэһеңме? Дутопсыларҙыц һәм Себер аҡ гвардиясылары косо **артыуға** ҡыуаныуҙарын күрмәйһеңме? Халыҡ **тормошов** нҡшыртыуҙа ла, батша генералдарыньщ автономияны **быуырға** маҡашыуҙарында ла ҡайғылары юҡ Башҡорт **хөкүмөтенең.**

— **Шаштыраһың,** мырҙам. — Ҡолообай, йөҙөн сирылтып, башып сайҡаны. — Дороҫ түгел! Үс итеп әйтәһең.. Башҡорт хокүмэтс **башҡорттарра,** Башҡорт йөмһүриәтенә

[illegible] килһен, ти? Мәйтәм, Ырымбурҙа булып [illegible]

— Яны[illegible]ышаһың, пгай. Большевиктәр Башҡорт йөмһүрнөте төзөүгә бер ваҡытта ла ҡаршы килгәндәре юҡ. Киреһенсо, тик большевиктәр 1юм Үҙәк совет хөкүмәте ғена бөтә халыҡҡа [illegible] ярҙамлыш хол итсргә ярҙамлаша, халыҡ тормошон ҡайтарҙ[illegible]ын иң пҙол доүләт төҙөү өсөн тырыша.

— Ышанмайым!

Асыуы кабарган Ҡолсобай [illegible]ргә торҙо. Ишск төбөндөге агас сөйө элеиеуле коэокей кеҫәһенэн сыгарган ҡатырҙы ҡунагына бирҙе:

— Мә, уҡы. [illegible]үҙең тииый. Мойтом, шунан үҙең белерһең.

1917 йылда үткөрелгөм башҡорт ҡоролтайы [1] ҡарары нигеҙендэ Зәки Вәлидов тприфыиан «Бөтә башҡорт халҡына» ыылган морожогәтте [illegible]ҡып тормайынса, Хисмәтулла уны Ҡолсобайга к[illegible]ре һондо.

— Ыыд ҡагыҙ[illegible]м күрп[illegible]м до, уҡыгаиым да бар. Унда ыылгандар барыһы ла ялган! Халыҡты сипфи көрәштэн ситлөштереоү, уның бәхәте өсоп ихлас күңолдон тырышыуҫыларга ила ягыу ос[illegible]

— Яцалы[illegible]имһыц, мырҙам. Бик ныҡ яңылышаһың! [illegible]Ысын совет хөкүмәте милләттәргә Рөсөйҙән бөтөнләйгә айырылыуға тиклем хоҡуҡ бирэ. Локип (шюга ҡушып тәртипһөрдөн, баш-баштаҡлы[illegible](һөм законһыҙлыҡ оҫтәй. Ундай төртинте башҡорт халҡы, [illegible]бит[illegible], ҡабул птмәйәсөн...» — тип ягна уҡыны ла һүҙе оҫтон ҡал[illegible]ласағ ына алдан ышанган Ҡолсобай ҡунагына горур [illegible]фәт менән ҡараны:

— Нә, хәрер нимө әйтөрһең?

— Ялган. Ихлас күңолдон сөй[illegible]• м, ботп]|о лә ялган!..

Хисмәтулла Ҡолсобайҙы оҙаҡ оготлоне. Милләттәр эше буйынса халыҡ комиссары Сталиндең 1918 йылдың 23 мартында «Правда» газетпһыпда баҫылған «Татар-башҡорт Совет республикаһы тураһында»гы мәкәләһенән, төрлө гаэеталарҙа сыҡҡан морәжәгәттәрҙе, үҙәктэ алып барылған һөйләшеүҙәр, килешеүҙәр хаҡында ентекләп аңлатҡандан һуң, үре әйткон [illegible]ргә һығымта яһап, 19 апрелдә «Мөхбир» [2] газетаһында баҫмлгаи морожогәтте ужып ишсттерҙе:

---

[1] Короллтай — съезд.

[2] Мөхбир — Ырымбур мосолман эштәре компссарнаты газетаһы. Ырымбурҙы ик тар баҫып алғас, 1918 йылдың июль башыпда ябыла.

• *«Иптәштәр!*

Таркалмагыҙ!Татар һәм башкорттар, берҙәмлекте нығытығыҙ, изге ***ҠЩЫА*** *байракты* ***дуҫтарса*** *һаклап алып калығыҙ!..*

Беҙ ***бөтә яклап революция дошмандары*** *менән камап алынғаибыл: Ырымбур һәм Өфө* ***яғынан, Һеҙҙең*** *иркегеҙҙе тартып алыу* ***наҡсаты*** *менән,* ***Дутовтың каҙактар*** *гәскәре, төрлө эксс һәм тышкы дошмандары Хива ханлығына оҡшаш ханлыҡ төҙөү тураһында хыяллантан башкорт реакционерҙәре килә; Ҡазан яғынан рус капиталистәре, хужа булыуҙыяратҡан эсерҙар һәм, ахырҙа, милли мәсъләне юнләп аңламаған, юнылмаған «интернационалистәр» һөжүм итә.*

Пашкорт ипгоштәр! ***Үҙегеҙҙе*** *бураҙна мензн генә уратып алыуҙанош бөтмәй. Бынан аҙаҡ та ауылдарҙа ҡуркыныслы ҡойоидар, көслө ямғырҙар булыуы һәм көндәҙ ныҡ боҙолоуы ихтимал.*

Шуға күрә лә беҙгә, татар һәм башкорттарға, ҡулға-ҡул тотоношоп, бергә хәрәкәт итергә кәрәк... Беҙ башка милләт халыктары менән иҫәпләшергә тейешбеҙ...»

Бәхәс менән төн үтте. Таң яҡынлашты. Офоҡ сите, ағарғандан-ағарып, яҡтыра башланы. Шунда ла Ҡолсобай Хисмәтулла өгөтөнә бирелмоне. Уға ҡаршы тороплоҡ дәлилдор тапмагас, икс һүҙҙсц **берендө тиҫкөрелөнеп:**

— Ни булһа ла булыр, **Башкорт** хөкүмәтенә биргән антыма тоғро буласаҡмын. Үҙ **антыыа** хыянат итмәйәсәкмен. Аҡтыҡ тамсы ҡаным ҡалғансы, йөмһүриәт именлеге, иҙелгән халыҡ бәхете өсөн көрәшәсәкмен! — тип ҡат-ҡат ҡабатланы.

Уртаҡ һүҙ таба алмауына көйөнгән Хисмәтулла ишек**ттв сығыр алдыван:**

— Һау булЬвк, күрербөҙ влв көмдө дороҫлок **икәнен. Тик һуң** буласаҡ, — **ттве.**

Башҡаса **осрашып һөйләшергә тура килмөне** уларга. **Колсобайҙы** үҙ **нҒЬһа ылыҡтырыуҙан** омотөн өҙгән Хис**иөтулла айырым отряд ойошторорға** ксрешкән икән...

Төрлө уйҙарға **сумған Ҡолсобай:** «Бәлки, Хисмәтулла хаҡлылыр? **Йисөмв двкүмиттәрҙе** яттан белә. Үҙ һүҙенән **сыҡмай. Большевиктөргө выҡ** ытана. Ниңә икән? Уга бер ҡайҙан да **ярҙам килөр ур**....юк табаһа! Кешеләрҙе **йы**йып, ҡоро **ҡул менен һуғышырға уйлаймы икән** ни? Ярар,

төлөһөн немә ашлоһөн, ҡыҫылмайым. һуңынан күҙ күрер әле», — тигән фокоргө килөп, солан күтәрмәһенән ашыҡмай ғына күтөрелде.

Нигмәтулла оборгои сапҡындан Ҡолсобай енел ҡотола алманы. Ошон П....роп, фатиренә ҡайтып барғанда, уны Ишмәкәй ине п.....сратты. Порсолған төҫ менән торған сапҡын Хисмәтулланы тотоуҙы Ьорап тағы ла ялына башланы. Нигмәтулла уга •чи. күп аҡса, кыйбатлы бүләктәр бирәсәген әйтеп тә Колсобайҙы ппңлата алмағас, сапҡын был юлы ла ҡоро ҡул м.....ойтып киторго мәжбүр булды.

«Бүтәсә килеп мәрәм.....мәҫ инде»,— тип уйлаған Колсобай тынысланды. Өмөн ит ылышты. Тондо, тоҙрә ту-ҡылдатҡан тау.....ппики, т\шәсшш торҙо һәм ишек тоҡолона барыс|| һораны:

— Кем бар унда?

— Аҫай, ас өлө. Бы.....мип, Шәйәхмәт, бик ашығыс эш бар.

Пош мулланы тауышынан таныған Ҡолсобай шпекте асты.

Бер туған ағаһы.....ҙа.....ен Шойохмот:

— Әйтөр мошкол, ултата м.....кол, — **тине.**

Күкһел йөшел гапфе **сц** г<ә ▷ **оҫтонөн** оҙон **ҡуңыслы** итек кейеп маташҡан 'Колсобай, боролоп та ҡарамай, һораны:

— Ниҫө мошкол? Нимә булған?

— Булған шул. Бы.....ам үҙе әйтөр,— тип Шәйәхмәт әрәһәндө торған Шәһәр.....ҙ|)1шите.

— Әйе, ауылда әйтөр хорте.....п ie— Шәһәрәли янынан ирендөрен яланы. — Сппштолдпр менән Саҡмайға килгән Хисмәтулла бөгө.....йирмәй. Совет яҡлы егеттөрҙе аттырған ко.....өрҙе ҡулға алды. Уларҙың малын ирыларға олошо, — тине лә Колсобайҙы ҡабаландырҙы:— Һәһәтерөк булсыңа! Имапһыу бондә әле лә ауылда. Атайым мено и Нигмәтулланы әҙләтә. Бөгөн уларҙың да мөлкәтен халыҡ н кп гнри гырға тойош.

Колсо Пий күлдого оҫтонөн кейгөн френчен сисец урындыҡка Пырпшы ла түшәге оҫтопо барып ултырҙы, һәм, бер нимә аңламат.....кеше һымаҡ, башын һалындырып вайымһыр .....ы норапы:

— Мойтөм, мим нимө өйтергә тейеш?

— Иисок? — Әлөгө тиклсм өндәшмәй торған Шәйәхмәт әитырапы. Пор Ҡюлсобайға, бер яҡтырыц килгән тәҙрәгә

ҡараны. — Билдоле **инде... Тяҙерөк** ауылға сабырға, ҡулға алынган кешеләрҙе улсм **яаahынан** ҡотҡарырға, Хисмәтулланы тоторға... **Мин өгеттөрҙө** уятырга ҡуштым. Улар хәҙер **адвр** була.

Шунда **ла кейөнөргө** ашыҡмаган Ҡолсобай түшәгенә ҡырын ятты.

— **Бында отряд** комаидиро **көм?**

— hсҙ, — тине Шәйәхмот.

— Ә hеҙ кем?.

— Мин ни, билдәле инде... Отряд муллаһы.

— Шул ғына шул. — Ҡолсобай көлөп баш ҡаҡты. — Шулай булғас, hин, мырҙам, ниңә үҙ урыныңды белмәйhең? Егеттәрҙе доға ҡылырға, намаҙ уҡырға ойрәт. Әммә минсң әшкә ҡыҫылаһы булма! Улайтҡап кешсне йәнем hоймой. Минец рохсоттон башҡа егсттәрҙо күтәрергә хаҡың юҡ!

Ҡупырайгаи Шәйәхмәт:

— Егеттәргә ҡушыуҙан нпмә булған? Хисмәтулланың ауылдағы баш-баштаҡлығына нисек сыҙар кәрәк? Мин әллә ниндәй алама эш эшләмәгән бит. Атайым әйтеп ебәргәнсә эшләнем. Атайым... — тип аҡланды.

— Беләһеңме, мырҙам,— Ҡолсобай йәш мулланы асыу меиәи бүлдерҙе.— hиңә күпме бер үк hүҙҙе тылҡырға була? Бында hинең атайыңдың ҡыҫылышы юҡ. Хәрби отряд башлыгы мин. Отрядтоге хорби тортипте ҡаҡшатыуға hицә лә, hинең атайыңа ла юл ҡуймаясаҡмып!

Утка баҫҡан бесәй кеүек урынында тыпырсынған Шәhәғәли, түҙемһеҙлеген юғалтып, бәхәсләшөргә йыйынған ҡустыhын киҫәтте:

— Ярар, үҙең дә оло кеше менән юҡҡа телләшмә. Ваҡыт ором була. Ҡабаланайыҡ. Хисмәтулла йоҡоһонан **торғанға гиклем** ауылға барып олгорорга кәрок.

Араһының әйткәненә **ризалашҡав** Шәйәхмәт, Ҡолсобай алдывда юхаланьга:

— Хата миндв. Төүҙө Ьлнең рохсотеңде алаһы булған **ВКОН. Белмөнем.** Бүч'ән улайтмам, агай. Юҡ-бар нәмәгә **аоыудавышмайыҡ.** Йоһот кенә кейен дә, әйҙә, киттек,— **тинө.**

ҠолсобаЯ урынываи ҡуҙғалманы. Йыйыштырылмаған түшок **өҫтөндө Тврһөгенө** таянып ҡырын ятҡан көйө отряд муллаһына бойороҡ бирҙе:

— **Егеттөрҙе гарат.** Лл итһендэр.

— Ниңә таратырга? Луылда беҙҙе атайым көтә бит,—

тине ас мумпап им ошлоргә белмәй ҡыҙара бүртенгән Шәйәхмәт.

— Ко[illegible] **Ауылда төртип** урынлаштырыу беҙҙең гәскәр эшенә кнмәй.

— **Ццмв иио hуц?** Ырымбурҙа саҡта ап-асыҡ итеп: «Беҙҙең отряд большевиктәргә ҡаршы көрәшеү өсөн, Уралдагы алтын прнскелөрсп Ьаҡлау өсөн ойоштороласа,— тигәйнелер доба[illegible]

— О мин нимә тим? Мин дә шулпп тим добаһа!— Ҡолсобай урынынан торҙо. Ҡулын ҡаушыр[illegible].ли,изәлгуртаһына баҫты. — hин, мырҙам, дороҫ [illegible]. Беҙҙең гәскәр әллә нәмдең байлыгын hаҡлау өсөн [illegible]торолмаган. Уралды, Башҡортостанды, унын йомһүрнәтен, алтын сыҡҡан ерҙәрҙе hаҡлау өсөн ойоштороларган. Был хаҡта мин ацлайым hем шуларҙан сы[illegible] ;мп п'гом.

— Былай булғас, hине **нисок аңларға,** ағай? Бангкортостанды hаҡлау тураһындаhойлөйhең, о үҙең Хисмәтуллаға ҡаршы барырға теләмәйhең,— **тине** ҡыҙғандан-ҡыҙа барган Шәйәхмют.

Белмәмешкә Ьалышгап Ҡолсобай:

— **Мойтом, Кясивтуллага ниңө каршы** барырга тсйеш мин? Ул чсаршы **барырға** ул **кем? • — • тил** Ьораны.

— Был **саҡта сабыйға ла мврлум.** Ул, Хисмәтулла, бөлшпүмктоц **болшөүиго, сатнап** торгап болшәүик, кафыр!

— Яңылышаһың, **мырҙам.** Ҡаты яңылышаһың. Вәт, hиңө **hүҙ тиһөң** hүҙ! **Таптың** болшәүикте! — Мыҫкыл ҡатып **колгои Ҡолсобай яурынын** ҡыймылдатты. — Хисмәтулланы мии **нрхан hушшы башлавганға** тиклем беләм. Ул бе[illegible]уик түгел. Белгец килhә, ул — **башкорт.** Ә мин баш[illegible]ҡ[illegible] **жойорға** теләмәйем! Был хаҡта Ырымбурҙа ла асыҡ әйттеләр, **буғай.**

— **Дөрөҫ,** Хисмотулла — башҡорт.— Көсhөҙләгөнән ни эшлөргә белмөгөн йош мулла илар хәлгә етте.— Башҡорт булһа ла, болшөүик ул! Иманын юғалтҡан бәндә.

— **Улай** булғас, мине лә бәлшәүик hана, — тине Ҡолсобай.

— Эйе, эйе... — Шәйәхмәт, ныҡ асыуы ҡабарыуҙан әйтер hүҙен писек дауам итергә белмәйенсә, эйәге уртаһына үҫкән бер-ике бөртөк ҡара йөндән торған hаҡалын елпелдәтә-елпелдәтә, ауыҙын асып, ык-мыҡ итеп торҙо ла тамагы төбөнөн бер ыңғай hығып сығарҙы: — Эйе, hин дә болшәүик!

— Ком?

— Һин! — тип Шойохмот ҡыҫҡырҙы ла ҡайһы аралалыр ксҫоһсион **сығарырға өлгөргән** наганын Ҡолсобайҙың йөптоҫ асыҡ **күкрәгенә төбөне.** Шоһәғәли ҙә кеҫәһенән наган **оныңарҙы. һаклығ менөв гвнө** Ҡолсобайҙы ситләтеп уҙып, **йыйыштырылмаған түшөк эргөһенә** барҙы. Мендәр **аҫтындағы иавөрөн кулына электөргөс,** ҡустыһы эргәһенә **килде.**

— Бик оҙаҡ бызмырҙамайыҡ. Кон **яҡтырҙы.** Был иманһыҙҙы теге донъяға оҙатайыҡ та йәһәтерәк ауылға сабайыҡ. Лтай көтәлер инде.

— Уны өйҙә атырға гонаһ. Кәртә эсенә сығарып дөмектөрөргә кәрәк, — тине лә Шәйәхмәт Ҡолсобайға аҡырҙы: — Бөтөнләй кафырлашмаған булһаң, иман килтереп, тәүбәгә кил дә, әйҙә, атла!

Үҙсно төбәлгән ике **көбөктөн** күҙҙәрен **алнаған** Ҡолсобай **куҙғалманы. Ли тураһындалыр** уйлауҙан туҡталмайынса, тыныс ҡына **Ьораны:**

— Мин бер нәмәне белеп үләйем тигәйнем... Мулла, әйт олс, ксше ҡанын ҡойоу гонаһ булмаймы?

— Юҡ. Иманын кафырҙарға һатҡан әҙәмде донъянан юҡ итеү — үҙе ҙур һауап, — тине Шәйәхмәт.

— Ҡыҙыҡ, бик ҡыҙыҡ: — Уҙе яҡлы егеттәрҙән кем булһа ла киләсәгенә өмөтләнгән Ҡолсобай ваҡытты һуҙырға тырышты:

— **Бөҙҙөң** отряд кешеләренә 1кш Башҡорт **хөрби** штабында **иинең** үлсмдс нисек **аңлатырһың?**

— Унда һинсң эшец юҡ! Был мәсьәлә күптәнән хәл ителгән,— тине лә, башҡаса һөйләшергә теләмәйенсә, мулла ишекте тибеп асты:

— Әйҙә, сыҡ!

Ҡолсобай был юлы ҡаршылашманы. Алға атланы. Асыҡ ишок тоңголеидо уга юл бирсп дошмандары ситкә **тайпылды. Туһһаны аша** сығыр саҡта, Ҡолсобай ҡапыл уцга **яңтайҙы. Шөһөғөли** ҡулындағы маузерҙе Һуғып **төшерҙө лө мулланың** ҡорһағына типте. Шул ук секундта икеһенең **яғаһыная** эләктереп **алды ла** бер-бероһенә ҡуша **һукты. Йөш иулда** ҡулындағы наган атылды. Пуля, кешелорг;> зарар **КИЛТӨмЙӨНСӨ,** тәҙрәне онтап тышҡа осто...

Тауышка югереп **ингөн** адъютант Ҡолсобайға ярҙамға **ташланды. Уғаса отрядтөн** башҡалар ҙа килеп етте. Ҡаршылыҡ күрһәтеүҙе моғаһәһеҙ һанаған Шәйәхмәт һаман да ҡырсыиды:

— һоҙгә был **тигенгө** үтмәйәсәк. Ырымбурҙағы ағайҙар

ишетһә, барығыҙҙы иырҙырасаҡтар! Етмәһә, үҙҙәрен мосолман тип йоройҙор. Һеҙ — бәлшәүиктәр!.. Иманын һатҡан кара йөрәктәр! Ҡасан да булһа ҡаты ҡәһәр һуғыр әле үҙегеҙҙе...

Уны тыңлпп плҡкап адъютант:

— Быларды **коҙор ни** эшләтәбеҙ? — тип һораны.

Фронч ..... билге нә ҡайыш быуган Ҡолсобай яуап кайтарманы, шөһөхмәт менән Шоһпголиҙе ҡулға алыусы егеттәргә әйәреп тышҡа сыҡҡас кына:

— Улар хаҡында егеттәр үҙҙәре хәл итһөи, — тине.

Команда көтөп урамдгори им һыбай сылар ҡапҡа эргәһенә сабып килделәр дә өсс..... таушалған, сәлләһеҙ йөш муллаға күрһәтеп, кемуҫарҙан һирпу пуҙырҙылар:

— Нимә булҙы?

— Мулланы кем туҡманы?

— Беҙҙе ниңә иртәуяттыгыҙ?

— Кайда и,|||,лбыҙ?..

Уларҙы **гынысландырырға тырышҡав** Ҡолсобай:

— **Еготтөр,** — тмм **һүв башлағас, барыһы тып-тыш ҡалды. Ғыпырсынган аттарҙыц бышкырышыуы** һом ауыҙлыктар сығгырагап **тауыштар ғына нртөнге тынлыҡты** боҙҙо.

Йөш **мулла иенөв булғав хөлде** түкмий-сәсмәй ентеклим һойлогөн хәбәреп Ҡолсобай былай тип бөтөрҙө:

— Һеҙ 8Ө, мин до ярлыларбыҙ. Беҙ Башҡорт йөмһүриәтс п, уның хазинаһын һаҡлау өсөн, халҡыбыҙҙың киләсәк бөхсте осон көрәшергә тейешбеҙ. Шәйәхмәт мулла телөгөнсә, уныц атаһы Хажисолтан бай ҡушканса йөрөргә тейеш түү гелбеҙ. Ул үҙ юнен үҙо күрһсн. Мәйтәм, боҙҙең үҙебеҙҙең хужалар бар. Улар — **Ырымбурҙа. Беҙ** улар ҡушканисп гына эшләргә тсйсшбоҙ. **Хөҙер** үҙегеҙ хәл итегеҙ, һәр борогоҙҙең үҙ иркено ҡуям: кем дә ксм отряд башлығы булыуымды теләмәй, шул кеше Шәйәхмәт муллаға эйәреп китә. Берегеҙҙе лә тотмайым.

Тауыш-тын ишетелмәне.

Ҡолсобай әҙерәк көтөп торҙо ла:

— Йә, ниңә шымдығыҙ? Бәлки, отрядте ҡалдырып китөүемде теләй торғанһығыҙҙыр? Мин уға ла риза, — тип өйгө көс кенә, һыбайлылар шаулаша башланы:

— Ағай, ҡал!

— Ни күрһәк тә, бергә күрербеҙ!

— һиңә өйрәндек!..

Уҙенә ҡарата ҙур ышаныс белдерерҙәр тип өмөтләнмә-**Гои** Ҡолсобайҙың күҙҙәренә йәш эркелде. Ул, тынысла-

нырга теләп тамагын ҡыра-ҡыра, рәхмәт белдерҙе лә Шәһоғәли **мөнөв** Шәйәхмәт **торған** яҡҡа күрһәтеп һораны:

— 0 был **өфөндөләрҙә** ни :)ш.!ютәбеҙ?

Һыбайлы өгөттвр Г»ф) тауыштан атырға тигән тәҡдим индерҙелор. **Ҡолсобай быға рива булманы.** Хәрби башҡорт штабы **кешелөренец Швйөхмөтко** ҡарата булған мөнәсәбәтеп **иҫенә төшөрөп, «улай** килошмоҫ. Үҙҙәре тәғәйенләгән **кеше атылһа,** өллә ниндәй бәләлә ғәйепләүҙәре ихтимал» **тигөн** уй мепән: — Мәйтәм, муллабыҙ йәш. Шунлыҡтаи әҙерәк яңылышты. Мәйтәм, ул бүтәнсә хатаһын ҡабатламаҫ. Беҙҙең мепән ҡалһын, әйҙә. Уға теймәгеҙ,— тине.

Һыбайлылар Ҡолсобай әйткәнгә ризалагатылар:

— Ҡалһа ҡалһын, ойҙә!

Тауыш баҫылгапды котоп торган Шойохмот, атаһы нымаҡ **күҙенең** агын өйлондерөп:

— Аллам һаҡлаһын Һеҙҙең шикелле иманһыҙ бәндәләр араһында ҡалырға, — тине лә багпын аҫҡа эйеп торған ағаһының терһәгенә төрттө: — Әйҙә, киттек!

Шәйәхмәт киткәндәп һуң, Ҡолсобай отряде лә Сахай ауылында оҙаҡ торманы — юлға сыҡты.

IV

Шойәхмәт урынына башҡорт хәрби шураһы штабы тарафынан тәғәйенләнгән Мазһар исемле икенсе йәш мулла килде. Шул уҡ көндө Ҡолсобайға пакет тапшырылды. Шәйәхмәт һүҙенән сығып яҙылған был приказда күрһәтелгән ваҡиға саманан тыш ҡуйыртылғайны. Дин әһелдәре кәңәшен **Һанға** һуҡмай, уларҙы мәсхәрәгә ҡалдырыуы һәм Хисмотуллапы тотоуҙан **баш** тартыуы өсон, Ҡолсобай **бапгкорт хөрби** тмкшсрсү комиссияһы тарафынан ҡаты **яуапҡа тартыласағы нҫкөртвлгвн...** Большевик исемен йөрөткән **Ьвр** кешегә **ҡаршы** сығыу изге эш икәнен аңлатҡан фармаи аҙағында Буйҙа алтын приискеһенә барырға бойороҡ бирелгән...

Ҡолсобай **отряде** Кожән кантонынан китергә өлгөрмәне, бөтөнләй **Квтмөгөндө,** кантонға аҡгвардеецтәр полкы килеп тулды. Яртыһы татар-башҡорттарҙан торған был полкка, Ҡолсобай отрядоп ҡушып, ундағы командирҙәр урынына Дутов офицерҙәрон тәғәйенләнеләр. Казактар

ощ ичш **хас төртип** шщерелде. Шул көндән башлап аҡгвардеец «цт ;>р **байрағы** аҫтында Ҡолсобай отряде ҡыҙылдарға қар..... **пугыштарҙа** 'катнашты. Монархия рухында тәрбиәлөнгөн офицерҙәр етәкселегендәге полк тәуге осорҙа байтаҡ уңыҫҡа олгөште.

Командир ш шфаһынап бушатылған Ҡолсобай полкты үҙ ҡулына электереү хаҡында хыялланды. Михаилдән өйрөнгөн төжрибә быпа ҡасан көрөк ино уга! Һуңғы ҡаты бүгышпан һуң яа итергә өөрө.....ндө, мшаимслы пң яҡын прамсыларын аулаҡ урынға йыйры ла:

— Егеттөр, Дутов офисөрҙөрө ҡурайына бсйоү бүкторҙө. Беҙҙең үҙ хөкүмөтөбөҙ бар. Беҙ ул ҡушҡииса пшлоргә тейешбеҙ. Үҙ еребеҙҙе, N ра ыоңҙ ы уҙобоҙ һаҡларға тейешбеҙ. Казактар менән уртаҡ иомобоҙ юҡ. Улар өсөн ниңә ҡан көйөрөгә' Ктmoho, беҙҙе ситлөтөләр... Юнләп ашатмайҙар, кейендермәйҙөр,)отло ҡорал бирергә лә теләмәйҙәр. Ы..... ҡурлыҡҡа **күпме сыҙарға мөмкив?** Минеңсә, етте! Өөөн һүҙҙең ҡыҫҡаһы шул: беҙҙең үҙ ҡайғыбыҙ үҙебеҙгә ет ш. Бүгышһы н өйҙә үҙҙәре! Беҙгә, **мөйтөм,** нитергә, бөтә казак офисөрҙөрөп **кулға** алып, **уҙөбеҙгө** хужа булырға көрөк, — **тинө.**

Иптөштөре ул ойткондс 'ксүотлоне:

— Дороҫ, хаҡ һүҙ!

— !)ллә ҡасан кәрәк инс шулайтырға!

— Уларҙан беҙҙең ҡайһы еребеҙ кәм? Беҙ ҙә аталарын **Мпытайык** оле уларҙың!

— Быиа быныһы, исмаһам, егетлек!..

Тглоктәштәре күплсккә ҡыуанған Ҡолсобай," Дутов менән Иашҡорт хөкүмәтенец хорби бүлсго модиренең татыу мөнәсәбәтен иҫенә тошороп, икелонде:

— Мәйтәм, мин шунан шикләном... Тегендәге, Ырымбур ҡалаһындағы, өлкән ағайҙарҙы әйтәм, беҙҙе бәлшәүиктөр хосөтөн тотҡа.ндан шулай иткән тип асыуланмаҫтармы икөн?

()идәшмәй торған отряд муллаһы:

— Асыуланмаҫтар. Мин уларға әйтермен. Ҡара йөрәктөр. иманһыҙ бәндәләр хөсөтөн тотмауыбыҙ хаҡ. Күңелебеҙ саф, теләгебеҙ аҡ. Быны тәңре үҙе белә, — тип яуап Мпйтарҙы.

Мазһар мулла әйткәнгә башҡалар ҙа ҡушылды:

— Беҙҙең әтрәттең тетмәһен тетә һуғыш, үҙҙәренең ифисорҙәрен беҙҙекеләр урынына ҡуйғанда, береһенән дә **Ьорап** тормағандарҙыр бит?

— һорагандар һиңә! Һораһалар, беҙҙең һалдаттарҙы, **башҡорт** ғәскәрҙәрен, **бөрөһенөн-бөрөһен** айырырға ла **магашмаҫтар ине** бит!

— **Беҙҙең көтө гарҡатырға** маташып юрамал шулай итәләр **улар.**

— **Пи булһа ла** булыр, **былай ҡул ҡаушырып** ултырмайыҡ. **Бөрөй өмөлен табырға көрәк кааак вфвсөрҙөренән ҡотолоу өсөн.**

Ҡолсобай еңел тын алды ла уйлап йөрөгән планын ентекләп аңлатырға тотондо. Уны тормошҡа ашырыу өсөн татар-башҡорт һалдаттары араһында ниндәй эш алып о'арырға кәрәклеген һөйләгәс:

— Бик һаҡ булығыҙ, еготтәр. Мәйтом, был уйын нәмә түгел. Ботә урында ла бер үк молдо әфисәрҙорҙе ҡулға алырга һом юҡ итсргә, — **тинө.**

— **Бвр** үк мәлдо ҡуҙғалырга булғас, көнөн, сәғәтен билдолорҕо корок ине, — тине кемдер.

— Дорөҫ. — Ҡолсобай ризалашып башын ҡаҡты. — Иртәнән һуңға, ун беренсе сентябрҙә, йома көнө, төндә, бөтәһе лә йоҡларға ятҡас, һәммәһе бер юлы эшленергә тейеш.

— Йома көнө әҙәм ҡанын ҡойоу килешерме икән? — тип **һоравы** отряд командиренең элекке адъютанты Мозафар.

Ҡолсобай **ауыҙыв асырға ла** олгөрмәне, **уның** урынына **МазҺар** мулла яуап **ҡайтарҙы:**

— Килешер. Бик килешер. Улар иманһыҙ кафырҙар. Кафырҙарҙың ҡанын ағыҙыу йома көндә лә гонаһ түгел. һауабы ҙур була. Кафырҙарҙы ҡырырға Мөхәммәт пәйғәмбәр үҙе васият итеп ҡалдырған...

Был хаҡта башҡаса бәхәс булманы.

Тыш.ш **ҡалғав серҙөштөренең** һәр ҡайһыһына Ҡолсобай **күҙ йөрөтөл** сыҡты.

— **Бер** беребеҙ менән бәйләнештө **өзиөйек.** Мәйтәм, **икенсе эскадронда булыриыв. Ярар, хоҙайға** тапшырып тәү **вккөллөп ҡарайыҡ,**

Икенсе көндө **полкты,** болокәй гснә ауылға күсереп, **ялға Ҡуйҙылар. Был** хәл эште әҙерәк ҡатмарлаштырһа ла, подразделениеләрҙә **һаҡлыҡ** менән алып барылған эш туҡтатылманы. **Вилдөлөнгөн** маҡсатҡа ирешеү өсөн тағы **ла тәүлек ярыш саиаһы ваҡыт** ҡалды. Ҡолсобай үҙен бер генә минутҡа ла тыныс **тота алманы,** һәр саҡ һағайҙы, йөрәкһенде. Көсөргәнешле кон үтоп, һалдаттар йоҡларға ятҡас:

•Ныныһы ла үтте. Ҡалған бер тәүлек нисек үтер? Башлаған эш уцышлы барыш сыҡһа, ҡайһылай йәтеш булыр ине», — тип уйлаиып оҙаҡ йоҡлай алмай ятты. Әленән-әле башын 'калҡытып нимәлер һағайып тыңланы. Әргәһендә йоҡлаған һалдаттарҙың хырылдауынан башҡа тауыш ишетелмәгәс, киро ятты. УиаГг һуң күп тэ үтмәне, кемдеңдер ҡулы иңбашына тойоү менон, ул һиксреп торҙо. Ишек алдында тороусы дневальный икәнен күргәс:

— ıın бар? — тип һораны.

Дневальный нүкп ҡайтарманы, ым менән генә ишек яғына **күрһ . . . Ии . . . ҙә Пулһп плами** хәбәр **ишетеүҙән** ҡурҡҡан Ҡолсобай тышҡа сыҡты. Мойошто **көткән Мозафарға . . . ҙен** көртө артына тиклсм барғас, Ҡолсобай туҡтаны.

— . . . . . ҙр . . . , . . ҙөйһе эш бОЗЗОМО?

— Бөтөнләй уйламаған, котмәгән иомо килеп сыҡты. Ағай, урманға шылытыҙ. Бик тиз генә, хәҙер үк, —тине Мозафар, ҡабаланып.

Бер ни аңламаған Ҡолсобай аптырап:

— Мәйтом, нимә бу . . . ? И . . . . . ҙөк һ . . . йлә эле.

Егет күкрәк тултырып тын алды.

— Теге, ин, полкон . . . . . А . . . . . ҡа Нигмәтулла килгән.

ıı ш м . ı у ı ла-а?

— Әйе... Нигмәтулла, ти. Уның полковник менән һөйләшкәнен . . . . ч\;|:;||ц,| тыңлап торган. Алтын йыуган ерҙә кешеләрҙи Полпртыи йөрөгән **Хисмәтулланы,** о бында һинө тотоп биреүҙә һораган. **Бының осөн полковниккә** бик күп **р . . . . . б** ҡаҡа, алтын бирергә вәғәҙә иткән. Ә тегёһе **риза** булған. Бөгөн, ти, ,нм . . . . ҙ **кошолөр** йоҡлаганда, беҙҙе **ҡулға** • ı ı ı

ғенә урманга таралышһыидар. һуцынан бергә йыһылырбыҙ. Был берҙән-бер **дерәҫ** к)л. Башҡаса хәл юҡ.

— Аңлашыла.

һалдаттар Коклап калғав өй ягынан аяҡ тауышы ишетелдо. **Бышылдап** әйткән **комавдаға** буйһонған кешеләр ишок тәңгәленә отср 'саҡта туҡталдылар. Затворҙарыя шылтыратып мылтыҡ монон аҙапландылар. Оҙон кыу кесөрткөнө араһында һағайып торған Йозафар менән Ҡолсобай ҡабаланып ҡына хушлашты ла кәртә буйлап ары югерҙе. Кәртә артындағы үләндәр араһынан сыҡҡас, артта тауыш ҡубарҙылар. Кемдәрҙер, иртәнге тынлыҡты боҙоп, ҡысҡырынды, һүгенде.

Ҡолсобай зыяратҡа отеп барғапда, таң ҡыйылды. Тирәяҡ ағарҙы. Ҡарацгылыҡтаи әрсолгән тау теҙмәләре асығыраҡ бслендс. Ауыл ягынан йшетелгән тауыш та артты. Оҙакламай унда ҡалғап бөтә халыҡ уянды. Бәләкәй гено ауыл, ҡуҙгыртылған умарта күсе кеүек, геүләргә тотондо. Лакин һуң ине инде. Ҡуйы урман ситендә көткөн ныбайлы кешеләр әҙерләнгән әйәрле атҡа Ҡолсобай атланды ла ары сапты.

Ҡолсобайҙың урманға ҡасыуын ишеткәс, татар-башҡорт һалдаттары ризаһыҙлығы әлеккегә ҡарағанда ла нығыраҡ көсәйҙе. Улар офицерҙәргә асыҡтан-асыҡ дошманлыҡ күрһоттсләр. Үҙ-ара ызгыш артты. һалдаттарҙыц күбене, батша офицерҙәрен алыштырыуҙы талап итсп, фронтҡа барыуҙан баш тартты. Дезертирҙәр һаны күбәйҙе. Ҡулдарына ҡорал тотоп, урманға ҡасыусылар яңынан Ҡолсобай менән табыштылар. Бәләкәй генә төркөм тиҙ арала тағы отрядкә әүерелде.

Хисмәтулла менән урманда йәшәгән старателдәрҙе үҙ отрядсно ҡушыу тураһыида хыялланған Ҡолсобай, уларҙы эҙлоп, **ауылдан-ауылға** йөрөнө. Юргашты приискеһендә лә, ***СалаиЛ* ауылында да уларҫың** ҡайҙа икопдорон белеусе **КӨШЬ булманы. Полковннк** Литонопҡа ярҙам һорап Юргаштынан **киткөв** Нигмотулла ла ҡайтманы. Сентябрь аҙаҡтарыидл **ғына** старателдор Фидулка утарында икәнлеген **вшөтоп, Ҡолсобай** шул яҡҡа табан юл тотто. Утарҙың был **яғындағы** үҙәккә етеп барғанда, көтмәгәндә уларға ҡаршы **вкв ЯРКЛп** кослө ут астылар. Хисмәтулланың кешеләро шулай ҡаршы ала икән тип уйлаған Ҡолсобай уларҙы киҫөтоп ҡысҡырҙы:

— Ә-ә-әй, сготтә-о-әр, атмағыҙ! Танымайһығыҙмы ни? Был — беҙ! нойлошоно һүҙ бар!

Тоғоләр тыңламанылар.

Кайынлыҡ ҡаплаған ҡалҡыулыҡтың текә яры аҫтында йошеренгән Ҡолсобай, атыуҙы туҡтатыуҙы талап итеп, ысҡырҙы. Ҡаршы яҡтан ҡаты һүгенгән кеше, утты косәйтергә ҡушып, команда бирҙе.

— Матропдарҙы йәлләмәҫкә! Ҡыҙыл бандиттәрҙе аямаҫҡ!..

— Карц, **карөлө,** тсго, пи, Литонов әфисәрҙәре ләбаһа! — тине Маэһар **кулла, ҡулын һонод.**— Оялмайҙар ҙа, берҙе **ғиҙөр. Нипдөй ҡыҙыл булайыҡ** инде беҙ.

— Уларга **баш** эймәүселәрҙең **һвмиөһө ҡыҙыл** булып күренә. Тапммаһалпр, **мойтом,** танытайыҡ **өлө аталарын,**— тип Ҡолсобай ҙа Моиафарға коианда бирҙе: — Эй, адъютант, үҙең мопои огормолоп кошө ал да был ҡәбәхәттәрҙең тылына сык. Мин һөжөм итәм. Әһин, Маэһар мулла, Рожон менән быида ҡал. Һеҙҙең карамайта утырлан ныбайлы. Бер төппилс урынға еткәнсе, ошонан күҙгалмагыҙ. Тегеләрҙе өүрәтеү осон яуап уты ысатыр. Беҙҙең ине ягдан һөжүм итө башлағанды ишоткос тә, атыуры туҡтатығыҙ. Беҙҙең бурыс: дмиим.шды Бишитәк тауына ҡысырыҡлап юҡ итеү. Беҙҙең өстән **колгон осоя,** гонаһһыҙ ауыл кешеләрен, ммм белгән иң һәйбәт һигеҙ старателде ошо яҡта атыу ултергәндәре осон үс алырға тейешбеҙ уларҙан! Бероүһеп до анмагыҙ. Ҡор балаларын ялған кеүек саҡырлағыҙ ул көһөрҙәрҙе!

Ҡолсобай һүҙҙе [үҙои шундай косло асыу һәм нәфрәт менән әйтте, уны эле**ктви йомшак** күцелле, аламалыҡҡа, енәйәткә булдыҡһыҙ тигән **уйҙа** йөрөүселәр **гвнө** түгел, хатта яҡын ярҙамсылары ла шаҡ **ҡатып алтырап** ҡалдылар.

Әйҙәр ле **атына Ьикереп**менергә олгөргән Ҡолсобай, эрелгән асыуын баҫа алмайынса, ҡындан һурып сығарғав ҡылысын болгай-болгай, Кәжән йылғаһы буйындағы әрәмолек яилпа атылды.

Ошо иаҡытта ниндәйҙер төркөм күренде. Был — Хисмәтулла етәкселегендәге старателдәр ине.

Күп те үтмәне, уйһыулыҡ аръяғында ныҡынған дошман һплдаттары араһында сыуалыш башланды. Улар нигәҙ кысҡыраштылар. Ҡапыл атыуҙан туҡталып, тәртипһеҙ рүсштә артҡа сигенделәр. Шул саҡ уларҙың юлын Моиафар атлылары бүлде. Паникаға бирелгән һалдаттарҙы өс яклап Бишитәк тауына ҡыҫырыҡланылар. Уларҙың бик

аҙ өлешо гсно 'касып 'котолдо. Ҡалгандары аяуһыҙ ҡыйратылды йо осирго төштөләр...

Фидулка утарыпа кире әйләнеп килгән Ҡолсобай, старателдәрҙе :>ҙлап табыуына шатлапып, эйәренән төштө лә йылмайып торгап Хисмәтулланы 'косаҡлап һөйҙө.

— Бына ҡайҙан таптым мии һине, сабака малай!

Хорби кейемдәге Ҡолсобайҙың ҡупшы һыпыиа күҙ йөротои сыҡҡас, Хисмотулла:

— һицо, агай, хәрби кейем килешә. Тик офицер погоны ғына батмай,— тине.

— Мин уны үҙ белдегем менән таҡҡанмы ни?

Үҙҙәре йоғонтоһонда тотоу өсөн һине оүрәтәләр инде, тип әйтеүҙән коскә тыйылган Хисмотулла, тәүге осрашҡаида уҡ Ҡолсобай мен;ш ызғышыуҙан ҡурҡып, һүҙ юнәлешен икепсего борҙо:

— Ҙур рохмот, агай. һеҙ ярҙамга килсн етмәһәгеҙ, беҙ бөлгойнек. Нигмотулланың һорауы буйынса мине тоторға ебәрелгән рота тарафынан ҡамалғайныгк. Стәрлетамак яғынан һөжүм итеүсе ҡызылдар аҡтар өҫтөнә ябырылдымы икән ТРШ уйлағайным тәүҙә. һеҙ булып сыҡтығыҙ. Шуға аптырашта ҡалдыҡ. Элек, һуғышҡа саҡлы, һинең хэрби эшкә һәләтле булыуынды башыма ла килтсргәнем юҡ ине. Быиа ҡасан һынала комдең ком икоплсго!

Маҡтауга башьш сайҡан йылмайган Ҡолсобай йоҙондә маЬайыу ҡатыш ҡәнәғәтләнеү билдәһе күррндо. Үҙенә ҡарата маҡтау һүҙе әйткән огеттсц до күцелен табырға тырышты.

— Ҡайҙа әле миңә! Мәйтәм, һинең шикелле һуғыштан миҙалдар тағып ҡайткан булһам, тағы бер хәл. Бына, исмаһам, һин ысын батыр!

— Юҡ.— Хисмәтулла ҡул һелкте.— Яңылышаһың, Ҡолсобай агай.— Ьолотлслсгсц булма]|а, старателдәрҙе һалдаттарға 'каршы һуғышҡа алым барыр пнецме?

— Лпыһы ииге бурысым, намыҫым ҡушыуына буйһоион башҡарылган :)ш. Һәр ацлы ксшс шу.май хҫмәт итә үҙ халҡына. Һине лә шулайҙыр, тии уйлайым, ағай. Әгәр ҙә һиндә пролстар берҙәмлек тойғоһо булмаһа, бөгөн һалдаттарҙаи ;>рс(>лор ииоцме ни боҙҙс? Был ярҙамың өсөн ихлас күцелдон рохмот.

Утарҙа Фидулкаиың япа-яңғыҙ тороп ҡалған хеҙмәтсеһе — илле йәштәр самаһындағы урта буйлы, бөкөрө кәүҙәле ҡатып 'кайпатҡан сәйҙе эскән ваҡытта ла, йоҡларға ятыр алдынан да, иртәгәһенә лә бер-береһенә әйтәһе һүҙ-

рәр[...]гмоне уларҙың. Һәр ҡайһыһы үҙенсә аңлаған хәкиҡәтҡең дорөҫлөгөн ихлас күнелдән иҫбат итергә тырышып, бик озаҡ бәхәсләштеләр. Ләкин уртаҡ тел таба алманылар. Һәр ҡайһыһы үҙ фекерендә ҡалды. Хисмәтулла халыҡ бәхете осон көрәште үҙенсә аңланы, милли хәрәкәткә синфп 'караштан сыгып баһа бирҙе, дошманға ҡаршы бөтә көсто берләштерергә тәҡдим яһаны. Ҡолсобай, киреһенсә, эсинфи көрәште танырга теләмәне.

Оцгәмоне Ырымбурҙан пакет алып килгән сапҡын бүлдерҙе. Мәйөштәренә мисөт **бақылған** пакет эсендәге ҡағыҙны **уҡыҫас** та, **Колсобай йөрөкһенде.**

— Егеттәргә хәбәр итегеҙ, юлға әҙорләнһсндәр. Йәһәт кенә ЬГрымбурға барып етергә ҡушҡандар,— тип ярҙамсмларына бойороҡ биргән Ҡолсобай әргәһенә Хисмәтулла килде.

— Агаһ, китмә. һинең урының ҡыҙылдар яғында. Аҡтарға ҡаргяы бергәләп көрәшәйек. һинән йәшерен серем ин., агай. Партизан отряде теҙөү өсөн ебәрҙеләр мине бын-)(u.

— Кемдәр ебәрҙе?

— Большевиктәр.

— Большевиктә-әр?..—Ҡолсобай Хисмәтуллаға көлөмсроп ҡараны.— Минең ни ҡыҫылышым бар уларҙа?

—- Мин һинең ярҙамыңа ышанып килдем, ағай, был н кка.

— Унда эшем юҡ. Мин Башҡорт хөкүмәтенә хеҙмәт итәм, бер ниндәй ҙә большевиктәрҙе белмойем һәм белергә лә теләмәйем,— тше Ҡолсобай.

— Ағай!..

Ҡолсобай уны тыцларға **ТЬЮМОНО,**

— Маҙамды китәрмә, ҡуйсоло! Бер боребеҙгә ҡанат булайыҡ тиһең, Ырымбурга **китөйвк. Яңғыҙың** ҡалып, барыбер оллә ни ҡыңрата алмаҫһыц...

Ишеге асыҡ утарға Мозафар мсном Мазһар мулла килеп инде. Ҡолсобай уларға ҡаргаы атланы.

— Йә, егеттәр әҙерме?

— Әҙерҙәр.

Стеналағы сөйҙә әлеүле френчон алып кейгән Ҡолсо[...] хушлашыр алдынан:

— Мәйтәм, нисек инде был? һин, Хисмәтулла ҡустым, дошман күреп айырылмаҡсы булдыңмы минән? — тип һораны.

Күңелһеҙ хистәрго бирслгон Хисмәтулла, Ҡолсобайҙың житөүспә һамап да ышапырга толәмәйенсә:

— Белмойом, **яғай. Һөр** холдо һине яҡын күрәм һәм ышанам...— **тннв.**

Ҡолсобай өндәшмәне. **Хяомәтудданы** ҡулға алып, үҙе мошш бергә **Ырыбурға** алып **КИТвү** толого тыуҙы. Ләкин **жабаланманы. Күңөлөндө** һаҡлапгап пиндәйҙер көс быға ҡаршы **килде,** ҡамасауланы. Ул, Хисмәтуллаға текләп ҡараған койө, ни эшләргә белмәй ҡатып торҙо ла ҡапыл ҡулын бирепе хушлашты.

V.

Утарҙа ҡалған старатслдәр үҙ-ара кәңәшләшеп ултырганда, һаҙлыҡтағы агастар араһынан Ғәйзулла сыҡты. Уның борсоулы йөҙөн күргәс тә, Хисмәтулла һағайҙы. Борхолдата өрөп тартҡан тәмәке төпсөгөн итек табаны аҫтында иҙҙе лә ҡыҙыу килеүҙән манма һыуға төшкән Ғәйзуллаға ҡаршы атланы.

— Энем, ни булды?

Ғәйзулла яуап ҡайтарырға ашыҡманы. Тубыҡ тәңгәленән кәкеройеп ҡатҡан зәғиф аяғы осона баҫып, сатанлай-сатанлай, ялан уртаһында ятҡан бүрәного барып ултырҙы. Ботаҡтарға элөгоп йыртылған кипдер ыштаиыпа балағын борошторә тотоп, атаһы морхүмдән ҡомартҡы урынына ҡалған һырлы иҫке кәпәсе менән тирләгән маңлайын ыуа-ыуа, старателдәргә күҙ йөрөтөп сыҡты. Шунан, күкрәгенә һыймаған ауырлыҡтарҙан бер юлы бушанырға теләгәндәй, ауыр итеп көрһөндө.

— Оштәр мошкөл. Иртәгә Кәжән төрмәһендәге кешеләрҙе **атырға** тейештәр, ти...

Уиыц эргәһендәге **старатөлдөр** һиксреп торҙолар.

— Булмаҫ!

— Тогкондараы хөкөмһөҙ-шиһеҙ **атырға ни** хаҡтары бар уларҙыц?!.

Ғәйепле **кешелөй** башын эйеп ултырған Ғәйзулла:

— Кайҙан белөйем мин, казактарҙың үҙҙәренән һорагыҙ,— **тняе.**

Егеттең хәтере ҡалыуын һиҙгән Хисмәтулла, эште көйләргә тслоп:'

— Агай-эне, туҡтагыҙ әле,— тине лә Ғәйзулланың яурынынан ҡосаҡланы.— һин был хаҡта кемдән ишеттең?

фателдәргә хәтере ҡалған Ғәйзулла ризаһыҙ ғына моңсорәне:

— Ҡолсобай агайҙыц Кәжән зауытында йәгдәгән Талха исемле үгой улын белөһегеҙме?

— 'Гормоло надзиратель булып эшләгәненме?

— Шул Талха ауылга Сәхип ҡустыһын ебәргән. Хисмәтулла агай ҡайҙа тип, беҙго осөрәт килде. Бик аптырагас, өмчс йомошто һеҙгә әйтергә ҡушты.

Хисмотуллп ла, уиың ипгәштәре ло уйға ҡалды. Был провокация түгелмо шши? Тотҡондарҙы бәләнән ҡотҡарғаһы килгәс, пиңи үгий атаһын :>:„Ш)тм;>по икон Талха? Уның Ырымбурга китеүен әлегә Пироү ҙә болмой ҙәбаһа! Үгой атаһына ымншмаймм икоп әллә?

Мәсьәләне иипчс хпл итергә белмәгән Хисмотулла:

— Ю, ипгәштәр, кемдең ниндәй токдиме бар? — тип һораны.

Бер аз васыт ургас, Газали Лллаяроп ашыҡмай ғына урынынан күтөрелде. Ибалаҡтыҡы көүек күҙҙәрен түңәрәләндәреп ерен буйлы егеткә ымлап күрһәтте:

— Мин дө, Сиворцов Иван дуҫым ди 'Гмлхпны аҙ-маҙ белөбеҙ. Ул, беҙҙең уйыбыҫа, ||ц|'ЛЫ'К йөнгә өкшамаган. Ул — эмор малай. Үре н ваулт эшселөре ли лрагш... Тик уның бөгөнгө ҡыҫҡа көндәрҙө төрмәлә ;)шлоүо генә, шикләнә.

— һипсң төкдимең нмсок?

— Минеңме? — Газализең түңлрок йөҙе ҡыҙарып туҡмы, мыйыҡ осо 'кпбирыцкылапды, урынһыҙға йылмайыуҙан күҙҙәре кыҫылды.— Билдәле инде... Мин дө, Иван дуҫым ди Талхаға ышанырга көрәк, тибеҙ.

Икеләнеү тойгоһон киссргон Хисмотулла, һаман да цинд|ц"| ҙә булһа ҡарарса килергә бслмойснсо, Ғәйзуллаға һораулы ҡараш ташлаиы:

— 'Галхаиың ҡустыһы ҡайҙа икән хәҙер?

— Сәхипте әйтәһецме? Ул әсәһе эргәһендәлер. Ниңә?

— Кожәнгә китеп бармаһа, һин уны бөгөн, юк, хәҙер үк, К)ргаштыға. барып күрергә тырыш. Тотҡондарҙы ҡот-'кирышырға беҙ риза. Талха беҙҙе быуа янындағы балыҡсы ойөндә көтһөн.

Тиргә еүешләнеп боҫланған күлдәген киптерергә лә өлгөрмәгән Ғәйзулла ҡаршылашманы. Уны тумарлы һаҙлыҡҡа тиклем оҙатып ҡалған Хисмәтулла: «Бахырҙың аяғы һыҙлай торғандыр инде. Ял итергә өлгөрмәне шул»,— тип уйлана-уйлана, старателдәрҙе эйәртеп, үҙе лә юлға

сыкты. Эйор **урынына шаксимка»** пулеметып **ике** яклап аҫкан берлам-**бер ат ӨЛӘНӨНӘ** норендө, ярһып ксшпоне **йө, ситкө** тартылып, ката **башлағав** үлөнгө үрелде. Дегетсе **Вайғужа утарына** етер **саҡта, втты** урманда ҡалдырып китергө **мөжбүр булдылар.**

Көн кискө һарҡты. Ҡояш байыны. УПЫЦ һуңгы нурҙары, **ҡуйы урман эсөна** үтеп инә алмайынса, **киртләс** тау **Ыртында ирене.** Күкһел ҡара күләгеләр тиҙ ҡуйырҙы. һыуытты. Сәскәһе күптән ҡойолоп орлоҡланған һөтлөгән мснон һаҙ һеркәһенең тос суктары төҫөн юғалтты. Сиңерткәләр таҡмағына ҡушылып баштарын сайҡаған үләндәр ҙә йәй үтеүенә ҡайғырған кеүек төйолдо. Алда Кәжән заводының һуҙып-һуҙып ологан гудок тауышы йоҡога әҙерләнгән урманды **яңғыратты.**

Яр буйында үҫкөн ҡуйы солсктс ярын иң алдап барған **Хисмөтулла ғына** тобигот күренешоио иғтибар итмәне. Аһырылып киткәы Ҡолсобайҙың ҡыланышына төшөнә алмайынса, төрлөсә уйлап, баш ватты. Ғәжәп, бик ғәжәп кешс булып сыкты ул. һаман бер тирәлә бутала. Дөрөҫлөк әҙләйем тип, яңынан-яңы хаталар эшләй, көстө тарҡата, халыҡ аңын томалауҙа милләтселәргә ярҙам итә. Нисәмә йылдар Михаил кеүек сыныҡкан рус революционерҙәре менән аралашып та, дөрөҫлөк ксм яғында иконлсген әлегәсә аңламаганды киләсәктә аңлармы **икөн?..**

Кәжән посологы ситендоге ҡалҡыулыҡка күтәрелгәс, быуа ярынан һуҙылган һукмаҡка ҡайырылдылар. Хисмәтулла ике кешене алға ебәрҙе. Улар оҙаҡ йөрөмәне. Тиҙ боролдолар. Улар менән Талха ла бар ине. Ул, иҫәнлек-һаулыҡ һорашып та тормайынса, һүҙ башланы:

— Аҕайҙар, тиҙҙән төнгө нарядкә сығам. Ваҡыт бик аҙ... Тотҡондарҙы ҡоткарыуҙа ярҙамлашмаһагыҙ... Төрмәлә **биш йөз** һикһән кеше...

— **ТөрхЬнв НИСӨ** налдат **Һаҡлай?** — тип һораны Хисмотулла.

— **Ике взвод самаһы һалдат.** Всрхноуральскиҙән иртәго **тағы д| килөргө** тсйоштәр.

— **Бөҙҙең ӨСӨВ** быидагылары ла етерлек. Тотҡондар үҙҙөрө ярҙамлашмаһа, Ьалдаттарға ҡаршы һуғышырлыҡ көс юҡ бөҙҙә.

— **Тогкондар** аҙор. Уларҙы һаҡлаған айырым надзирателдәр ҙо налдаттарға ҡаршы һуғышасаҡ. Восстание күтәрелгән ваҡытта, һеҙ тыпгкы яктан ғына ярҙам итегеҙ.

Бындай саҡта һәр минуты, һәр секунды һанаулы икәнлеген аңлаған Хисмәтулла:

— Ярар, ҡустым, бар, тотҡондарға хәбәр ит, беҙ уларға ирҙам итәсәкбеҙ,— тип ышандырҙы.

Талха, налдаттарға хас киҫкен хәрәкәт менән боролоп, ... юлынан кире югерҙе. Быуаның нул яҡ яры буйында ы һоҙәк тау итоготго барып төкөлгән урамға етер саҡта, Ц|||Ьылдап **прһып гипкөв** йөрәген тынысландырырға телөп, аҙымға **кустө. Бөрөйһе арттаи кҙөтеп** килмәйме тиөндә..., ... **гаиҡыр гукталыбыраҡ** торҙо ла юлындауам итте. Сарыһы И.ИП.h, **хатта** эттәр **ҙө өрмөй... Төнгө ҡарацгылыҡҡа** сумп... йәр, посслокты уратып **алғав** тауҙар, уның һыртынтагы ҡуйы **урман тын влырға** ҡурҡып һагайган һымаҡ тойола. Ауыр һулаған суйын ҡойоу заводы...ың һирәк-мирок **сыцлауы ғына** тонгө тынлыҡты әлеһөн-әле боҙа.

Посолоктың икенсе **осондағы** тормә тәцгәленә еткәс, ацынан йөрәкһенгән Талха, тукталыбыраҡ торғандан нуң, ауыр тимер кпмканы ҡасып, эско инде. **Уның** һуцға ҡалып **киүинп** псыуы **ҡабарғаи офицөр ҡашын** емереп ҡарап тороо ла, үзен үзе онотоп, **ажғырҙы:**

— **Ницо ҡаттың?** Марш, осонсо **корпусҡа1**

Офиц•р...ңол **ҡотолоуына ҡыуанған** Талха, төрмәнең ...рну п.щ ҙуып, **осонсо корпусҡа югерҙе.** Казармага өкпаган ике ҡатлы кирбес ҡойманың алдындағы **надзирателде** алмаштырып, тауып тын баҫылғавды көтөп арлы-бирле үтте ... ҡатлы тимер ропютколо ишскте асҡысы менән асып, осонсо корпус коридорында то])глн надзиратель ергәһенә инде.

— Йоҡо баҫа. Төмәк...мы?

А...ттарҙы ҡамырашҙы **һаҡлағав йөш** иадзиратель төмәке тултырылган мпсыкты кеҫоһеяән сығарып бпрҙе дә, алпан-толпан атлап, коридорҙың икенсе осона үтте. Шуны коткән Талха Сәғәҙәтуллин сәйәси тотҡондар ултырган ҡ\тызынсы иамера ишеген шаҡыны:

— Эй, **Ьөҙ,** тотҡондар, **виңә** тауышланаһығыҙ? Төрмә **каг изоһон боҙорға** ярамай!

Алдав һөйләшелгөн шарт буйынса был һүҙ нимә аңлатҡанын **төшөнгөн тотҡондар:**

— **ТЫНЫС** булыгыҙ, башҡаса шаулашмабыҙ,— тип ауан **ҡайтарҙылар.**

Ко])идорҙың тегс осонан югереп килеп еткән йәш над-

зиратель камсра **ишөгөндөгө** волчокка, махсус тишеккә, куҙен тероп эско ҡараны да:

— Тыпыс **удтырвлар** забаһа! Токтомалға ниңә бима-**валайһың уларҙы? — тип Ьораны.**

Камера всендөгв өленөп **вде *п* вра** бышылдап Һөйләш-**көн, стенаға сирткөн тауышты һда влегесө** һиҙелмәгән йәнләнеүҙе **һвғайып тыңдағав Талха бик** ныҡ тулҡынла-**ныуын** йәш надзирателгә бслдсрмоҫко тырышты.

— Ярай өләйһө, ултырһындар. Тик өлкән надзира-**тель** пшетеп ҡалмаһын. Ул килә-нитә ҡалһа, миңә бел-герт,— тип төп корпуҫка юнәлде.

Шулай төн уртаһы ауҙы. Тыуасаҡ көн яҡтыһы төҫмөр-ләнде. Алыҫта, поселоктың урта өлөшөндә, эттәр өргәне ҡолаҡҡа сағылып ҡалгандай тойолдо. Тере **йән** эйоһе бар-лыҡҡа оҡшамаган йәмһеҙ **гөрмө** стеналары ла төнгө ҡа-**раңғылыҡтав** әкренләп орсолдс. Бындай алдатҡыс тынлыҡ оҙаҡҡа **һуҙылманы.** Эске тәртип ҡағиҙәләре нигеҙендә **иртәнге** согәт өстә уятылған аш бешереүселәр, аңғармаҫ-тан, наҡта торған надзирателдәргә ташландылар. Өсөнсө һәм төп корпустағы камераларҙан сығарылған тотҡондар корпусын һаҡлаған надзирателдәрҙе өс-дүрт минут эсендә буш камераларға индереп бикләнеләр ҙә ихата әсендәге һәм ашханалағы надзирателдәрҙе ҡоралһыҙландырҙылар, ҡалғандары конторағa ташландылар. Ундағы мылтыҡ һәм револьверҙәр менән ҡоралланған бага күтореүселәр кар-церҙорҙәге һәм баракторҙағы иптәштәреи ҡотҡара башла-ғанда ғына, тышҡы вышкала торған ҡарауылсылар пуле-меттан ут астылар. Шуға саҡлы төрмәне уратып алырға өлгөргән партизандар менән ҡуйы кесерткән араһында бо-ҫоп ятҡан Хисмәтулла:

— Каратслдәргә — пли! — тип команда бирҙе лә, үҙө алты кешене :>йәртеп, казармага югерҙе. Унда атылып **барып** мисү менән, **НЮ** ҡульшдагы граиатаиы баш осона күтәрҙе.

— **Урывдарыңыҙҙав** ҡуҙгалмаҫҡа! һсҙ ҡамауҙа!

Йоҡо врадаш Ьикерөл торған күлдәк-ыштандан ғына булган **Һаддаттар** хорокәтһеҙ ҡалды. Улар ниндәй хәлдә иконлсктороИ аңлагансы, Ипан Скворцов менән Ғазали Ал-**даяров пирамидаларҙа** теҙелгән мылтыҡтарҙы тышҡа альш **СЫҒарырға** һәм һалдаттарҙы бер бүлмәгә индереп бикләргә лә **елгөрҙөлөр.** Хисмотулла бында оҙаҡ торманы. һалдат-тарҙы наҡлау өсөп ос кеше ҡалдырҙы ла кеслө атыш бар-ған төрмә ҡапҡаһы тоцгәленә югереп барҙы. нуғыш бында

да ораҡҡа һуҙылманы. Пойок кирбес стенаға ҡыҫырыҡлан-ган һаддаттар, артабан 'кпрпшлашыу мәғәнәһеҙ икәнен аңлап, ҡорал ташлату менән, тормоыең тышҡы ҡапҡаһы шығырған ҫасылды. Кпсло дпуыл ваҡытындағы диңгеҙ тулҡыны кеүек ябырылып ироккп сыҡкан тотҡондар, пар-тизандар менән бе|ц. аралашып, шатлыҡтарынан ни эш-ләргә белмәйенсо, ҡысҡырышып ...лар.

— Беҙ еңдек!

— Беҙ иркпте!

— Ннһәһен берәмлек!.. Ур-а-а!..

Нотарыллган халыҡ поселок урамы буйлщ баҙпр май-данына таба агылды. Суйыи ҡойоу **ишшдм** эшселәре һәм ирекле сыҡкан баш күтәреүселәрҙең (шҫсолоре чсамауын-да доҫта холон һойлоп <... ган Хисмотулланың күңелө тыныс түгел ине. Телөгөц иинутта дутовсылар килеп етер кеүек төйрө. Ошо хаҡта өллө иисо ҡат өйтергө йыйынды. Ленин һаҡал-мыйыҡ баҫҡан кешелөр йөҙөндәге шатлыҡ сәскондарын күреү менән, һәр са II гыйылды, иүцслһеҙ хә-бер әйтеүре һаман һуҙры. **I.** \ ркыныстьі, **болки, арттыра-лыр?** Кейефе юҡлыҡҡа кон боролоуь.....онто яһамаймы инен? Бигөрөк тир алмагиыпмусип шул көҙгө кон. Иртөн-сөк майһылай йылы, сыуа[. ине, I.....отоүгө, **боөтөнләй** үҙ-гөрлө II Ниндәйрөр һалҡ.....ыҡты. Зоп-аоңгәр аяҙ күк йөрөн ҡара болоттар томалаиы.

Базар майданына етеп барганда, Хисмәтулла кинәт туҡталды. Ваш күтәреүселөр штабы етөксеһе Длсксандр Побылев менән Сергей Кузнецовка алма.ш тилмош күҙ йө-ретөн ваҙы ла!

— Недәһегөрме, интәштөр, базар майҙанында митинг ворөу, минецса, өлегө урынһыҙ. Беҙгө тиҙерәк у])манға ки-тергө кәрәк,— тине.

Уга теклөп ҡараган (... п Кузнецовтың йөҙөндө хәй-дәле йылмайыу билдәһе һиҙелде.

— Һин, герма и фронтында Гооргий кресе менән бүләк-ләнгән алекке уптер, дуто1юыларҙан ҡуркаһыңмы?

— Регуля... госкорго беҙ ҡаршы тора алмаясаҡбыҙ. Хөрби тәжрибәһе булмаган, аслыктан йонсоған халыҡты күрәлөтө харап птсүҙоп ҡуркам мин.

— Улай булгас, ойҙә ҡас урманына. Беҙ һеҙҙе тотмай-быҙ. Бер эскадрон казактарға ҡаршы тороплоҡ көс табыр-быҙ әле,— тине Сергей Кузнецов.

Ул өйткәнде башҡалар ҙа хупланы.

Шуға тиклем **өндөшмөй** килгән Александр Бобылев ҡырт **киҫтө:**

— Яңыдышаһығыҙ, нптөштөр. Хөснөтдинов хаҡлы. **Ошондай мөлдө иитинг уҙғарыу,** ысынлап та, аҡылһыҙлыҡ. **Көжөндөкелөр ПИҘ ІӨНӨ** гаилоләрен куреп хушлашһындар ҙа... **бынав кнтөйех.**

Каратөлдөр мөнев күп тапжырҙар һурышып байтаҡ **ТӨЖрибө** тупларга олгөргон Хисмәтуллаға был тәҡдим дә **окшаианы.** Ул бер ниидәй тотҡарлыҡһыҙ урманға китеүҙе **талап** птте.

Фекер икегә бүленде. һәр төркөмдө яҡлаған кешеләр һаны күбәйгән һайын, бәхәс ҡыҙҙы. Шул ваҡытта кемдер һөрән һалды:

— Казактар!.. Казактар кило!..

Халыҡ **тулған баҙар майҙаны,** тулҡынланып, ҡапыл сайҡалды. **Паникаға бирелгөн** кешолор, бер-береһен этәтөрто, торло яҡҡа нибслде.

Тормә яғынан саң борхотоп сабышып килгән һыбайлы казактарҙы күргәс, Хисмәтулла ла тәүҙә ҡаушаны. Күҙ асып йомғансы бушап ҡалған баҙар майҙанында яңғыҙы ҡалған Талханың:

— Ағай, һаҡлан! — тип ҡысҡырыуын төш аралаш һымаҡ ишеткән Хисмәтулла, ниндәй ҡурҡыныс яҡынлашыуьщ аңлап, быуа күперенә етсп барған кешеләр артынан югерҙе.

— Туҡтағы-ы-ыҙ!.. Иптоштор, туҡтагыҙ!..

Хисмәтулла ҡысҡырғанды ишотоп туҡталған старателдәр казактарға ҡаршы һуғышырға әҙерләнде. Уларға баш күтәреуселәрҙең дә күбеһе килеп ҡушылды. Атыш башланды. Ҡылыстарын болғап, һайт та тайт аҡырышып-бакырышып килгән һыбайлылар берәм-һәрәм ергә тәгәрәне. **Һыбайлыларҙың ябырылыуы** туҡталманы. Оло урамдан **ҡаскан** тотҡондарҙы **вҙөрлөп** ҡыҫыҡ тыҡрығаҡа барып инделөр. **Шул тврөлөге бөтв вөмө барыһы** бсргә буталды. **Ҡысҡырыш, аҡырыш меявв** һүгенеүҙәр ҡатыш һауала **ялт-йолт уйнағав** үткер ҡылыстар кемдәрҙеңдер ғүмерен өҙҙө... **Әммө ТОТҠОНДар** бирелмәне: улар көрәште. Артҡы **аяҡтарына баҫып** бср урында өйөрөлгәя аттар, алғы аяҡтарым елпелдәтеп, срго ауҙы. Итектәрен өҙәңгенән ысҡындырыргп **өлгөркбгөв** һыбайлылар ат аҫтында ҡалып тапалды.

Тыҡрыҡҡа ҡыҫырыҡланған тотҡондарға ярҙамға килгән кешсләр һаны артҡан һайын нуғыш ҡыҙҙы. Тыҡрыҡта

ҡамалған каҙаҡтар ҡулсаны йырырға тырыштылар. Шул ваҡытта поселоктың писисс осонан тағы ла һыбайлы казактар төркөмө күренде. Улар 'камауға эләккән һыбайлыларға ярамға оборелеүҙерен бслсп, таш йорт артында бөшеренгән пулеметчик гашеткага баҫты. «Максимка»нан һибелгән утлы ямғыр [illegible] кеп алғы рәттәге һыбайлылар төшмөслән ерго төгөрөй башлагас, йән-фарман сабышып киткән казактар кире бородло. Баш кутореүселәр ҡамауындагы һыбайлылар ҡайһы хәлдә [illegible] кплды. Улар, төрлө яҡтан ҡысырыҡлаған кешеләрҙен [illegible] булһа ҡотолорга телөп, аттарын бер туҡтауһыҙ [illegible] йыҙлай ҡайыҙлай, ҡамау уртаһында уралондылар. Күп [illegible] **ыны** йырып **сыға** алмагас, барыһы бер [illegible] кеше **бәрәк урыпға юнвлделәр.**

Ә [illegible], тот **кондар**ға **ҡаушап ҡалманыдар.** Ярһыған аттарын **югоп гоуғононө** аҫылынып, **эйер өҫтөндәге казактарҙы** [illegible] йан һойрәп ергә тошорҙоләр. Туратҡа атланған бары мыныҡ ы **уптер, аҡылдан яҙған** кеше **һымаҡ** ҡыр [illegible] **күторгон** ҡылысып **аяғына** 1Чобсшкән [illegible] **Икопсоһенө сабырға** олгормәпе, ҡуны [illegible] **һойрвп төшөрҙоләр. Ат аҫтында ҡалған йы-**[illegible]**м.** казак, һикереп **тороу** менән, унтор офицерҙе үлтергән көшөнең **боғаҙына** йәбеште. Улар икеһо ҡосаҡлашып **орго тегөрөнөлөр,** бер-береһенең яңаҡтарына тондо-**км**[illegible]лар, **типколөштелөр,** тсшлоштеләр...

Халыҡ еңеүе менән **таиаиланғав** ҡанлы борелештән ваҡ айнап **торғав поселок шып шым булып** ҡалды.-Был [illegible] **пакытлыса нкөнлөгөв аңлаған** Хисмәтулла [illegible] **нрн**[illegible]**А [оксвндр Бобылөвты** ҡабалғандары:

— Бер [illegible]рығыҙ за **быуа** күперен **сығып** ҡалығыҙ! Тиерөк **Лулып**ығыҙ!

Күпер шии **сышрға** олгоргән күпселек халыҡ быуа аръягынан [illegible] **һөҙөк** тауҙыҡ урманына етеп барғанда, бирге ярға **калғав** старателдәр ҙә урындарынан ҡуҙғалдылар. Ике рөм һәрөм югерошсп күпергә етер саҡта ғына, ҡайҙалыр **окаряд** ярылды. Икенсе снаряд — быуаға, өсөнсөһө күперш **төштө.** Уның артынса дүртенсеһе, бишенсеһе... Күк йөзө**дө** агылған болоттар аҫтынан ҙур тиҙлек менән осоп килгән снарядтәр төшөп ярылған һайын, ер тетрәне, ыңғырашты, ҡомло ҡара тупраҡ ҡатыш юғары урғылған ағас киҫәктәре һәм таш ярсыҡтары, барыһы бергә буталып,

ямғыр кеуск ерго **яуаылар.** Снаряд төшөп шаңкыган балыктар быуа **өстөн сыбарлап** ажты...

Таш лавка эргәһендәге **соқорҙа** боҫоп тирә-яҡты күҙәткөв Хисмәтулла, **снарядтөр ярылыуы** баҫылғас та:

— **Иптөштөр, тиҙҙөн каратедӨр** һожум башлаясаҡ. **Щуға саклы быуаның тегө ярына** сыгып **ҡалырға** кәрәк,— **тяне.**

Снаряд өмөргөв быуа китеү сәбәпле, **яҙғы ташҡын** кеүөк аҡҡан **йылғаның** кәмеүен көтөп тормайынса, старателдор икенсе ярға сыға башланылар. Тап шул ваҡытта күпергә табан югерә-атлай килгән йәйәүле казактар төркөмөн күреп ҡалған Хисмәтулла Ғазализҫң ҡолагына гына шыбырҙаны:

— **Каратедөр килө.** Пулеметчиккә **өйт,** старателдәр тсгс **язска сығыл** ботмәйенсә, **урынынав ҡуҙғалмаһын.**

— Аңланым.

Баҙар майҙаныныц аҫҡы ягынан да, сиркәү урынлашҡан ҡалҡыулыктан да һалдаттар күренде. Хпсмәтулла, йылға уртаһындағы старателдәргә карателдәр ҡамасауламаһын өсөн, пулеметчикко команда бирҙе:

— Ут асырға!..

«Максимка» шунда уҡ телгә килдс. Тсгс яҡ ярҙағы ҡораллы кешеләр ҙә уга ҡушыльш ут астылар. Пң яуаплы мипутта таш **лавка** эргәһсндәге пулсмет ҡапыл тынып ҡалды. Ергә ятырга мәжбур **булған** каратслдәр, һикереп тороп, алға ташландылар. Хисмәтулла таш лавка ягына шыуҙы. Башынан ҡара ҡыҙғылт ҡан аҡҡан пулеметчнктең хәрәкәтһеҙ ятҡан кәүҙәһен ситкә шылдырҙы ла үҙе уның урынына ятты. Ваҡытлыса тынған «максимка» ябырылып килгән казактарҙы, салғы менән бесән сапҡандагы шиколло, аяуһыҙ ҡырырға тотондо. Бер аҙҙан патроны бөтоуҙои, ул тағы ла тыиды. Иулсмст затворын алып ҡомло тупраҡ **араһына** тыҡты ла, **Хисмөтулла** ситкә имгәкләне. Таш лавка менән агас **йорт араһындағы** ҡаиҡа аҫтынан эско үтси, **көртө артындағы** ҡуйы агастар үҫкән баҡса аша югерҙо. Кәжөн заводыныц элскке управляющийе Лапенковтың нко **катлы өйө** тоцголендә туҡталды. Уны эҙәрләгон казактарҙан нисек ҡасып ҡотолорға белмәйенсә, аптырап, **кшеге** асыҡ **өйгө** инде. Төпкө бүлмонән сыҡҡан һары **сәсле,** йәйенке **түнврек** һаҡаллы, зәңгәр күҙлс йәш кеше, Хисмотулланап 'курҡып, артҡа сигенде.

— һеҙгә нимә корок?

— Миме казактар эҙәрләй... Ваҡытлыса ошонда йәшемцгрго рохсот итегоҙ,— тине Хисмәтулла, бындай ваҡытта и **шшыуҙы урынһыҙ** һанап.

Т....ко бүлиөнөн ҡатын-ҡыҙ тауышы ишетелде:

— I **[етя,** кем **бар** унда?

Щуга саҡлы шаҡ ҡатып иҙән уртаһында торған ерән h..... **коше, кабаланып:**

— Бо....ма, **Тан.....**, мим яцгыҙым,— тине лә, көртә осендэге тауыштарҙ **м** ишетеп, юморо **кирбес мейес артындагы** рур ик**н**..... асты: — **Корогоҙ ошонда!**

Кейем менон тулгы.....**ргө шкаф эсенө инеп** бикленгән Хисмотулла ҡыйы.....**к монол тын алды.** «Үҙ телогем менон тораҡка б**югоуом ошо булдымы икөн?»**

Кемдер солпип] ҡүрөрелөн **ыңғайҙа:**

— Бы.. кем **йорто?**— тип **hоравы.**

— С.....лавоц \ **ирапляющийснең ҡыҙы** мснән кейәүе Касьянов .....I.....ипо **шгородия!**

— Элекке м.....III ▷ Касьяновмы?

— Так точно, ваше благородия!

Офицер .....лекте ..ыр ҡалынан тына **топкө бүлмөгө** югорсп инген Касьянов, бер һүҙ **ойтмой-нитмөй, ҡатынын** уберго тотонд|..

Бер ни.....май **КОТКОЛД9П көлгөн йөш** 'катын башын боров ҡараны ..а **ишок влдында торғаиг**])отмистргә ҡыскырҙы:

— II.....й с**ҙ**.....һалек! **Ишек шаҡыиаЙ** пнсргә ни хакыгыз бар?

Ротмистр йөш ҡатын **шолтөлвүово иғтибар** итмәне. **Артынан ҡалдырмаб** ҡулына шиколле **йөрөткөв өс** 1)алдатты бөртөп, түп-түра т..... **бүлмвгө** үтте. **Сабый** йоклаған н**ө** карауал а**ғ**тына эйелеп **ҡараны.** Мсйос артын, яҡты тошмөгөн **мвйвштәрҙе** айҡап сыҡҡас ҡына, сәсе туҙған һылыу **катынды яңы** күргән кешеләй, күҙҙәрен майландырып **ҡарап,** мыйыҡ аҫтынан йылмайҙы.

— **Ғөфү** итегеҙ, мадам. Әҙәп һаҡлар мәл түгел. hугыш... Беҙ бер болыневикте эҙләйбеҙ. Ошо тирәлә күҙ яҙ**ы**к **унан.** hеҙгә инмәнеме икән тигәйнек. Таныш булайык, ротмистр Грязнов,— тип честь бирҙе лә төҫө ҡасҡан Касьяновҡа hынаулы ҡараш ташланы: — Петр Тимофеевич, hеҙҙең менән танышыуга ла шатмын. hеҙҙең хаҡта **Волковник** Антоновтан бик күп йылы hүҙҙәр ишетергә тура килгәйне миңә... Тик hеҙгә бер аҙ хәтере ҡалған уның.

- Ниңә?

— Гсперал Дутонтыц омерс буйынса, һеҙ Мпәс алтын приискеһенә **барырға төйеш инегеҙ...**

— Упда **эшләргә дипломлы** белгестәр ҙә етерлек.

Ротмистр хәйләле **Вылмайҙы:**

— **Большөвиктөргё дкпломһыҙ ҙа** хеҙмәт итергә ризалыҡ бирәүегеҙҙе писөк **аҙларға?**

— **Мөжбүр иттөләр...**

— Бик сәйер **кеше** икән һеҙ, Петр Тимофеевич. Революция сыҡҡанға ҡәҙәре егермеләп алтын приискеһено, рудниктәргә хужа булған элөккө миллионергә һис тә оҡшамағанһығыҙ, Касьянов әфәнде.— Ротмистр Грязнов урамдағы шау-ишуҙы ишетеп ҡапыл һағайҙы.—Теге большевикте тоттолар, ахырыһы... **Ярар, осрашырбыҙ** әле. Әлсгә **хушығыҙ!**

Дутовсылар артынан ншек ябылыу мөнөн, Касьянов **бөлйөрөне. Мөйөшкө беркетелгөн** тәре алдына барып теҙ**лөнде** ло:

— И, илаһым, ғәфү ит мине! — тип ҡалтыранған тауыш менән ҡәлдына һөйләнә-һөйләнә, шашынып, суҡынырға тотондо.

VI

Кәжән посологында тынлыҡ урынлашты. Көн әкренләп киско һарҡты. Көнсығыштан иҫкән көслө сл ағымы һорғолт ҡара болоттарҙы, мамыҡ кеүек теткеләп, Урал аръягына ҡыуа башлағас та, быҫҡаҡлап яуған ямғыр туҡталды. Оло-оло ҡарағас бүрәнәләрҙән буралған өйҙәр, һөҙәк ҡалҡыулыҡтағы ағастар, йөҙөрләгән кеше ҡаны һәм ямгыр һсцеүҙән шешенгән ер, ҡотолғоһоҙ ҙур бәлә фажи**ғөһен ояота** алмағандай, **шоило** тынлыҡҡа сумды.

Еюр иинуты айға, һәр **сөғөтө йылға** тиц булырлыҡ **көсөрғөнешлө көн уттө. Хисмөтулланы** корто артындағы кесерткәндәр **өйөмөнө тиклөм** оҙатып ҡалган Касьянов **сйһөнмөне. Төпкө** бүлмо түрсидәгс бер аяғы зәгиф агас **карауатта йоклаган** ҡыҙының маңлайынан үпте лә сәсен туҙҙырып **башыв өҫтөлгә** Ьалған ҡатынын ҡосаҡланы.

— **Танюша, һөйөклөм минең,** тыныслан... Үтенеп hорайым...

Йылы һүҙ **ташты** мретә тигәндәй, иренең яғымлылығына күңеле **тулған Татьяна** Ығылып сыҡҡан күҙ йәштәренә ирек **бирҙе.** Танһығы ҡанғансы илап туйғас, ямғырҙа

быуылған юртмәле кеүек еүешләнгән ҡара күкһел күҙәрен молдоротеп, ирене ҡараны.

— Ниңә йөнөрөң [illegible]

— Нәмәса булдыра алманым...

— Булдыра алманым, имеш! — Аҡһыл туцорок йөҙло [illegible] ҡатындың тамағы быуылды, иренҙәре дерелдәне. Өрә тернентәре араһынан Ьығы ||,ш сыҡҡан ике бөрсөк тамсы, күп илауран шешенгән бит алмаларында әҙ ҡалдырып, йәүе асыл түшенә тамды... — I....шевик менән hиңөн ярала ниндай байланеш булыуы мөмкин?

— Ул ялшы кеше.

— Кеше-е-е?! — Татьяна, ире күкрәгепп ике ҡуллап тапҡан, ситкә тайпылды. Тауышҡа ут[illegible]ш кызын юрғапина һыйнан ауратқан ыңғайҙа гөйеплс кппе һымак ултырған Петр Тимофеевичка н||||,н ос'кондарын сасси ҡарапы: — Бота цивилизацияны төбо-тамыры мопоп ҡороғуҫы большевиктар ниндай кеше бу[illegible].ш, ти? Улар — варварзар!.. Ынне, ялекке миллионерҙе, хәйерсе хәленә отпереүҙерен, атайымдың писәмә йылдар буй[ц.] йыйған байлығын, милкәтен түрырын, үҙен харан итеүҙере...готтоңо? Төшкө ла кермәгәнде күрһәттелөр гн.....льшевиктәр! Ә һин үларҙы йылайһың, үҙеп хөкөм.....өшереп алып ҡалайһың!.. II илаһым, былай писөк йөнөргө бүгә, иисск?..

Байғы хәсратка батып кө[illegible].....Татьяна үҙенсә хаҡлы ине. Пер нинәдәй ҙә ауырлыҡ тоймай бай ғаиләлә тыуып-үҫкән берҙән-бер ирке кыр онондай хәлгә ҡалыр ипеме донъя бозармаһа? Кожин заводы управляющиси Сь' булып эшләгән атаһы Лапенков Макар Саве[illegible]нко ғпц кешелөр ара нпе ялын-тирәлә. Заманында оло баҡса менән ойлөндерөп алынган ике ҡатлы ошо йорт.....\ микта]) өҙөлмәне. Хатта югары дәрәжәле түрәлөр ҙә \ны үҙ ксмпс hанаһы, хөрмәт итте. Үкенескә ҡаршы.....ч.яиыц аҫтын өҫкә әйләндергән революция ялҡыны ботә иомоис емерҙе, онтаны... Касьяновтың [illegible] революция ҙур зыян килтерҙе. Уның байлығы Лапенков байлығы ишс генә инеме! Революция сыҡҡас, барыһы ннды. Петроградтағы компаньондарының һүҙен тыцламай харап булды шул. Барлык капиталын сит [illegible] Гшикмһына күсергән булһа, бәлки, югалмас ине. Ирай әле, исмлһам, большевиктәр үҙенә тейменөлөр. Кожин пе[illegible]ны п аҡтар баҫып алыр алдынан, ревком председателе Трофимовтың тәкдиме буйынса, ул, Касьянов, хатта Синст иласенә хеҙмәт итергә ризалыҡ биргәйне. Ни башларға олгөрмәне... Аҡтар килгәс то, енел

түгел уға. Һис **юғында** бер нисо алтын лриискеһен кире ҡайтарып **бирөүҙе юллап күпме** йорөнө, әммә уның һуҙенә **колак һалыусы кеше табылманы.** Башҡорт хөкүмәте һәм **казак офицерҙөре нрэаыында** Уралдағы приискеләрҙе әләктерергә **өлгөргөв пигмөтулла** Хәжғәлиев кеүек әҙәм-**дөр** ҙә **уньщ менөв** иҫәпләшергә теләмәйҙәр. Был турала **Дутовтың уҙенө мөрөжөғөт итеүҙөн до** файҙа сыҡманы. Ул, **һугыш барышыиа** һылтанын, хосуси милск мосьоләһе **менөн** шогөлләнергә теләмәүен әйтте. Ә һуғыш бөткәс, донъя тагы үҙгәреүе ихтимал... Хәҙер ни эшләргә, кемдән аҡыл һорарға кәрәк икән уға? Элекке байлығынан ҡолаҡ ҡағыуы етмәгән, Златоусттағы һойгән ҡыҙы ла эҙһеҙ юғалды. Аңҡы-тиңке булып оҙак йөрөгәндән **Һуң,** ул тагы ла Кәжәи **поселогына килде. 0**.....**да үҙе** кеүек яңа-яңғыҙ ҡалған **Татьяна Макаровнаға** өйләнде, **туй-маҙар** үҙгарырга **ла рәттөре** булмашл уларҙыц. Поп саҡыртып, никах **укыттылар** ҙа Лапенков өйөнөң ташландыҡ хәлгә еткерелгән аҫҡы ҡатындағы ике бүлмәһендә донъя көтә башланылар. Ҡыҙы тыуғас, Касьянов үҙе әҙерок тынысланды. Ҡатыны, Татьяна, киреһенсә, ҡылыҡһыҙланды. Элекке тормошон онота алмайынса, көнө буйы иланы, токтомалға үсекте йәки ҡысҡырып көлдө. Ревком бар ваҡытта атаһыныц халыҡҡа таратылған ҡиммәтле келәмдәрен, һауыт-һабаларын, мал-тыуарҙарын йыйып биреүҙе талап итеп, дутовсыларҙыц теңкәһснә тейҙе. Касьянов, ошо хаҡта белһә лә, Хисмәтулланы йәшсреп алып ҡалды. Ниңә шулай ахмаҡланды икән?

— Танюша, ғәфү ит мине. Хата миндә,— тине ул, ҡатынының күңелен табырға тырышып.

Илауҙан туктала алмаған ҡатыны уға әйләнеп тә ҡараманы.

Адыҫта, Хисмәтулла киткән яҡта, мылтыҡтан атҡан тауыш ишетелде. **«Әллв уны** купылдаттылармы икән?» — **•пш уйлал Петр Тнмофеевнч** үҙен нимәгәлер ғәйепле тойҙо.

Төн бореоулы уҙҙы. Таңға тиклем керпек тә ҡаҡмаған **Каоьянов аоселоктың влс** бер, әле икенсе яғында ҡысҡырышҡан, лап-лоп **баҫып** юғерешкән итек тауышын ишетеп йөрәкһенде. **Урамдаты** шау-шыу таң алдынан бигерәк тә көсәйҙе. **«Хөснөтдинновты** эҙләп ығы-зығы ҡубалармы икән әллә? **Әгөр** ҙә **тотһалар,** уны кем йәшергәнен дә төпсөнеп беләсәктәр...»

.....ң доц килеп яңғыраған ҡыңғырауҙары тауышы баҫылыуға, кемдер урам ягындағы тышҡа ашҡынып добарылар: ••готондо:

Ә, асығыҙ!..

Касьяновтың тоно әҫелә- һыуыҡлм булып китте. Ул, ...**һымнк** кос ол монөн тороп, тәҙрә янына барҙы. Практары ҡыуарга...арт ҡайын ботаҡтары араһынан бер ни күренмәгәс, ишекке...әлде. **ЙОҠО** ярлаҡ күрмәй уянған ҡатыны:

Петя, йөрөмә! — тине.

Касьянов, йөнсеү күҙлөрен тұңәрәкләндәреп, Пср аҙ ...тәберөп торғандан һуң:

Прамай. Ана, ашҡынып нисек шаҡыйҙар,— тип кос-...ән менөн йылмайҙы.

— Петенька, йөйөклөм, курка...и|

Мин хәҙер...

Петр Тимофеевич күркыуынан дер ҡалт...мрапгам катынының янландайынан үтте дә тауыш-тынһыҙ...ы ...на **пнюктән** ...ҙҙы. Уны күрөү менөн, ашҡына шаҡыған һалдат ҡаҡырҙы:

Ә, ниңә ҡурыалаһың? Тиҙерөк бул, өйҙә, киттек!

Тунаҙлыҡты йәне һөймөгөн Касьянов ас...муы килоүен ...ҙҙермөсөө тырышты.

Кемгә? Полковник Антоновҡамы?

Һалдат, Антоновтың фамилияһын ишетеп, үҙенең алдында өйәй кеше буламауын аңлаиы, ...хыры.

— Парин, полковник Ант...ҙты...ушыуы б...йынса, халыҡты сиркәү янына йыйыр. Унда барыуҙан берәү ҙә баш тартырға тейеш түгел,— тине ул, тауышын йомшартыраҡ.

Касьянов ҡарышлашманы, урамдағы кешелөр ағымына ҡушылып, ары атланы. Сиркәү, ...рым ташҡан ҡалҡыулыктан быуға ҡарай йөйелгөн ас...к илан уртаһына еткәс, туҡталдылар. Унда...ы йыу...пгмнплирга ҡағылған ағастар өсөнән һалөнгөн элмәкләр...н арҡандарҙы күргәс, халыҡты ...ында ни өсөн йыйыуҙарҙы аңлашылды.

Алтынсы таңғы...ҙ...ҙ...ҙ...ргылған ...ш ...ркоүҙең еҙ ҡыңғырауҙарын иғтибар менөн ...ҙ...ҙ...ҙзон итәкле ҡара юбка, ҡара кофта кейгән олө ...ына ...катын, халыҡ араһынан сығып, киҙер ...ысҡырҙы. Шу...ш, тимер рәшәткәле сиркәү ...ҡайһы төбөндө торғ...ҙ...ҙ...ҙ

лауҙан **йөрәктәре телгелөнгөн** ҡатын-ҡыҙ иланы, уларҙың **ҡайһы бөрҙөре ергә төҙлөвеп** суҡына башланы. Бындай **күренеш һыуайлы** казактарҙа **ла** хис уятты. Уларҙың бо**ре**не **түҙи9не, ҡамсыһын ба....сонда** һслтәгеләп, ярылырҙай булып аҡырҙы:

— **I [иңө олойһоң, ҡарт диуана?!**

— **Төйиө** уга! **Аллаға табынған кешене бүлдөреү гонаһ! — тип ротмистр Грязнов ярһыған казакты тыйҙы.**

— Ул ҡатыша ышанмағыҙ, ротмистр әфәнде. Наталья аллаға ышанмай, халыҡты ҡуҙғытыу өсон юрамал ҡылана! — **тян** ҡысҡырҙы казактар араһында торған йыуан ҡорһаҡлы кешс.— Ул ҡот оскос яман бисә!.. Улы болыпевик!

Ротмистрҙең **йөҙө ҡарайҙы. Кобураһынан сығарғав** револьверҙең, **тоҫкап нитөп тормайынса,** тәтеһенә баҫты:

— **Өлөшөңдө ал,** кәнтәй!

Сиркөү ипгеге тоцголсндә теҙләнгән ҡатын, яртылаш боролоп ҡарап, салҡан тәгәрәне. Каратслдәр ҡамауындағы оҙон буйлы йәш огст:

— Үлтерҙеләр!.. Минең әсәйемде үлтерҙеләр, ҡәбәхәттәр!..— тип ҡысҡырып ебәрҙе лә һыбайлы офицергә ташланды. Ләкин уға йәбсшергә олгөрмәне, һыбайлы казактарҙыц берснс уның башын оҙо сапты.

Оҙон огетте үлтсргон казакты **шелтөлөп,** ротмистр **башын** сайҡаны:

— Улай килешмой. Атыу — ецсл үлем!

Казактар ҡыланышына нәфрәтләнгән халыҡ геүләне.

— Хөкөмһоҙ-ниһеҙ кеше үлтерергә хаҡығыҙ юҡ! — тип ҡысҡырҙы кемдер.

Тауыш сыҡҡаи яҡҡа ротмистр атын юнәлтте.

— Кем шулай батыр? Йә, закон һаҡлаусы, сыҡ уртаға, **көс һынашып** ҡарайыҡ!

Халыҡ **аргха сигенде.**

Ошондай күренештөн иөрөкө табыи хихылдашьш көлгән казактар **алдында** үҙеи тел оҫтаһы итеп күрһәтергә **тырышҡав ротинстр:**

— Ниңә шымдың, батыр, ыштан төбөн бысратыр? Әйҙә, уртаға сыҡ! — тип ҡабатланы.

— Вашо благородия, улар килә! — тине һыбайлы казактарҙаи ксмдор.

Ротмистр, ксм хаҡында һүҙ барғанлығын аңлап, эйәр өҫтөндә турайҙы, тирә-ягына ҡаранды. Ваҡ аҙымдар менән уйнаҡлаш юрғалаған аҡ бәкәлле атҡа атланған полковник-

ға күрҙе, етдилөнде һәм, уға юл бмроу өсөн, халыҡты бср ҡа ситпә ныҫырыҡларга ҡушты.

Уларҙан һыбайлын....ортҡан иилкоиник уртаға үтте. Ҡалмаҡтың тошкон алмәкле баҡ аҫтына барып баҫҡан ротмистр полковникка рапорт би рҙе. Нимәгәлер ризаһыҙлыҡ белдереп, ауыр осенән генә моҡтороған иолкошшк Антонов ергә сығып эйәр өҫтөнә күтәрелде. **Тыи-тын** торғап **....** ҡалын **таушын** менән:

Гражданлар! Бөрҙе өйнят тыңлатыр өсон йыйманыҡ бер. Мәйен бер мәсьәлене асыҡлауҙа командова....**һоҙҙоң** ярамыгыҙға ышана,— тине лә, эйткән һүҙе нисек тәьҫир итәиәлеген белергә телөгәндәй, һалпп.щ тошкән ҡуйы ҡашы аҫтынан халыҡҡа күҙ йоро.....гкты.— Беҙҙән |"юшерен серебер ит... Тормошон ҡасҡан тоткощдар ҡы Гфнтылды. Ике ай элпнә генә урманға ҡасып ҡотолдо. Уларҙы ла табасағыбыз һөм...

— Полковник әфәнде, ирты полкыгыҙ ҡырылыуын **да** әйтегеҙ,— тип ныҫкырҙы битен ҡара ҡан **Кп**тыш шеш **боаг**ған кеше, мыҫҡыллы ко.... Үҙегеҙгә **/**омогоргә лә **күп** ҡалманы!

Ротмистр ярыла ирып ақырҙы:

— Молча-ать, сволочь!

Шул ук минутта битеп шеш баҫҡан кешегә бер ннсә ҡаиан барып йәбенте. Уны ергә йыҡтылар ҙа ажарланып тапарға перештелар.

Казактар ҡыланышын күрмәмешкә һа**и.ин кпи** полковник бүленгән һүҙен тыныс ҡына дауам....:

— Мин беҙҙән шуны һорарга телөйнем, поселок **эшсе**ларенан кемдәр төтконларга ярҙамлашты?

Халыҡ тауыш-тын сыҡмаиы.

— Йә, кәтәм,— Полко.-.ник бейеп торған аттың ауыҙын шаҡтыра тартты.— Бе• ики,**оаи**диттәрҙе йәшергән кешеләрҙе белөүселәр барҙыр? — N**иинут** самаһы көтөп торҙо ла баш ҡаҡты: — Ротмистр, эләйһә үҙсбеҙ башлайыҡ!

*Ротмистр эйерлек мена***и** *чес***и.** *бирҙс һәм ҡулында тоткан бер бит ҡағыҙы пенс•*.**1**. *төтөцгәленә күтәрҙе.*

— Оша исемлектәге ке**шглор бандиттәр** рәтенә сығып баҫа,— тин ул **к**азактар **к**ммауындагы төркөмгә' күрһәттс.— Перепсе, Александр Бобылев!'

Тынлыҡ.

— **Александр** Бобылев!

— Ул бымда **юҡ,** — **тине** таяҡҡа таянып коскә торгая **сибек ҡарт.**

— **Ул ҡайҙа?**

— Белмәйем.

— **Ул һивең кемөң?**

— **Кейөүеи.**

— Улайһа, кейәүсң есөн һиңо яуаи бирергә тура киләсок, **ҡартлас!**

Халыҡ тулҡынланды. Ризаһыҙлыҡ. белдереп ҡысҡырышҡан тауыштар Касьяновтың ҡолағына салынды.

— Нимә көтәһең, ҡартлас?

Күкрәген **ҡаплаған түңөрөк һакаллы ап-аҡ** ҡарт, ашарымды **ашағанмын,** йәшәремде **Көшөгөнмев** тигәндәй, быуыш **һайын** ҡайып **орорһо** кеүек **шеш баҫҡав бармаҡтарын көскә ипкендереп өс тапзсыр** суҡынды ла үлем язаһы көткән кешеләр төркөмөнә барып ҡушылды.

Ротмистр икенсе кегаеве саҡырҙы:

— Иавел Сысоев!..

Исемлек буйынса саҡырылған кешеләр һаны илленән артты. Улар араһында бер ниндәй ҙә ваҡиғага ҡыҫылышы булмаған меҫкен, аҡылға еңел Гоннадий Федоров, бөкөрө Афанасий Мартышкин, сулаҡ Петр Гаприлов, тсләнеп көн күргон **Василий** Горбатов та бар инс. Исемлектә укылғав егермеләп кеше, шул иҫәптән Хисмәтулла Хөснотдинов, халыҡ араһында булманы.

Ротмистр исемлекто бөкләп кеҫәһенә һалыу менән, киң еңле салгыйын өҫтөрәтеп уртаға сыҡҡан поп Алексей казактар ҡамауындағы кешеләргә табан атланы. Ныҡ тулҡынланыуҙан ағарынып, ҡалтыранған ҡулдарына тотҡан ҙур **тәрене** алга һоноп:

— **ГонаЬ ШОМЛЮРО бөндөләр,** аллаһы тәғәлә хөкөмө алдынаи **твүбө** ҡылығыҙ! —тип 'кыгкырҙы.

Өҫ кейеме өҙгөлөнгвн, яралы башы менән шеш баҫҡан **битен сопроккө урағав кеше, бөйлөнсек** себенде ҡыуырға **теләгэв**дәй, **куд һелкте:**

— **Кщегеҙ быман,** аяҡ аҫтында уралмағыҙ!

Аптырап ҡалғав иоп тотҡондарға яҡын барырға ҡурҡты.

— **Дөжжвлдөр**[1] — **тип,** тәреһен буш һауала һелтәгеләп, **суҡына-суҡына** арты мснән сигеиде.

[1] Д о ж ж о л — алдаксы, ялгансы мәғәнәһендә.

Юган ауырлыгын сөйнәп, **Гүр урында тыпырсынған** атын носко тс • • кап **пилншишк Лптонов:**

— Ротмистр, диуим итегеҙ! — тии бойороҡ бирҙе.

Электон ҡулға алынған һом исемлек буйынса әле йыйылған кешеләрре это тпрти элмәк бау тагылған бағаналар тобона ашуын килтэ ргондә, халыҡ :и.гк ҡупты. Йән әрнетвес кыскырынын алашкан тмуиштар барыһы бергә ҡушылады. Інөсән тау итегенең буйынан Оуммнп тсҙелгән ныбайлавар ялыс һом ҡамсы ирҙамында халыҡты бер урынға ыысырмалатас ялна, ыгы-ыгы өкрелән басыл-ды. Шунан тынлыҡ урында **МЫ.** Ул кнршеиои артыҡ кҙрешмелә һом бик ораҡка һуҙылған һымаҡ тойолдо.

Өйөр өстенда ореоктай борғоланған ротмистр, доңгоратый ваҡкан барабан тауышын еңергә тырышҡандай, **алдан** әзерленгән приговорэы ғантаналы рәүештә иглан **нтә!**

— Кырылдар итына кисһш п.пскпиы һәм Тормәлә тотҡындар восстаниенен ойоштортаны **исип,** элекке **подполковник** Сергей Кузнецовты үлем язаһына хөкөм **птергә,** йәгин беренсе итеп асырга!

Ыындай приговорҙы > ишетеүҙән Касьянов **һүпгпш нзгап** тҙлә тойрө үрен. Ул, ҡолаҡтарына ышанмайынса, **үлом** сираты потөүселөр төркөмөнөн айыр ғ л ып **багапа тобондәге** бүкәнгә тынын **н**[1] **кмии** күтөрелгән ыҡсым кәүҙәле, **күлдәге** ауыр тоҡгәленән бүсөлеп **тшпкип, маңлапьш күм-күк** шеш баҫҡан кешене күреп бөтөнләй аптыраны. **Касьянов** дорөҫ ишетмән. Үлем **мшПн.шш** тартыласаҡ кеше Сергей Леонтьевич Кузнецов уның яҡын танышы, булдыҡлы пшенер һом элекке офицер.

Касьянов, хәлен моңкол һиҙеп, ситкә ҡараны. **Пашы** ойәнде. Күҙ алдары ҡараңгыланды. Эргәһендәге кешеләр тҫҫөлөнөп, асыҡ һауала ирегэн кеүек, бер **аҙ юғалыбыраҡ** торгас, ип.....I п|||).'|ыҡҡа килдслор.

— Приговорҙы ереиә еткерергә! — тип бойорҙо полковник.

Кузнецовка барын йәбешкэн пкс казактың береһе арыры ягас осонан һалынган илмяктс тотҡондоң башы тәнгәленә ынатерре. Кузнецов казактарҙың икеһен ике яҡҡа тәртэп ебәрре лә:

— Интәнтэр! — тип хплмкка морәжәғәт итте.— Каратөлдәр барыбыҙры *пп* үлтереп ботөрә алмаясажтар! Беҙ барыбер тҙнэйбеҙ. Пшпиһсп революция! Йәшәһен иҙелеү-

се халыҡтар юлбашсыһм **вптөш** Лснин! Колчак ялсыларына үлем!

— **Сволочь! — Ротмистр камсы** мснән Кузнсцовтың битено һуҡты **Ьөм ҡатыи торған казактарға** аҡырҙы: — Боламыҡтар!

Тағы ла **ниҙер ҡысхырған** Кузнецовҡа **бер** юлы дүрт **казак барып йөбештө. Уны елтөрөтеп муйынына элмәк кейҙөрҙөлөр ҙа аяғы аҫтындағы бүкөнде ауҙарҙылар. Лрҡан тартылды...**

Тетрәткес, ҡот оскос күренеште күҙәткән Касьянов үҙе лә ацғармаҫтан ҡысҡырып ебәрҙе:

— Туҡтатығыы-ыҙ!..

Полковник Антонов боролоп ҡараны. Ксшеләрҙе йырып уртага **сыҡҡан Касьянов ҡысҡырғанлығыв** бслгос, **полковниктең йөҙө** үҙгәрҙе. **Тырпайған сөм кара иыйығы** осов борголап, ул **яһалма көлдө.**

— Петр Тимофеевич, һөҙ ҙө бындамы **ни?..** Нервыларығыҙ угата ҡаҡшаған икән дәбаһа! — тинө лә йәйәүле казактар араһында торған офицерҙе бармағы мснән үҙенә саҡырҙы. — Хорунжий [1], Касьянов әфәндене ейөнә оҙатығыҙ!

— Тыңлайым!

Хорунжийгә эйәргән Касьяновтан мыҫҡыллы көлөп ҡалган ротмистр Грязновтыц тауышы **ҡабаттан** яцгыраны:

— Скворцов Иван!.. **Юрғашты** алтын приискеһе старателе, партизан...

Петр Тимофеевичтең зиһене томаланды. Ул башҡа бер ни ишетмәне һәм күрмәне. Хорунжийҙән айырылғандан һуң байтаҡ барғас ҡына, яңынан ҡупҡан шау-шыуҙы ишетеп, халыҡ ҡалған якҡа әйләнеп ҡараны. Унда пулемег утынан ҡырылған кешеләрҙе күреп:

— Бисәләрҙе үлтерәләр!.. Вәхшиҙәр!.. Ярҙамға-а!.. Ярҙамға-а-а!.. — тмн **һөрөя** налып ҡысҡыра-ҡысҡыра оло урам буйлап **югөрҙө.**

VII

Топ **уртаһына тиклем** каратслдәргә ҡаршы һуғышьға урманға **сигенгөв баш** күтәреүсе элекке тотҡондар, үҙҙәре иректә **иконлектөренв** тамам ышанғас та, ваҡ-ваҡ төркөмдәрго бүленсп, таралышгып бөттөләр. Бик аҙҙары ғына ста-

[1] Хорунжпй — ЕҢ бөлөкәй офнцер чпне.

рателдәр төркомонә ҡушылды. Уларҙы Фидулка утарында ныуын еткән Хи иотулла, үлемдән нисек ҡотолоуын һөйләп тормайынса, Александр Бобылсвты бер яҡ ситкәрәк саҡырып алды да һа клыгк МРНОН әйтте:

— Александр Иваныч, быпда ҡалырга ярамай. Карателдәр бөҙөҙең эр пасистөр һәм...

— Аңланыла, Инндей төкдим индерәһегеҙ?

— Бнс кисекмәстец быпан китергә һәм, урманға таралган кешеләрҙе йыйып, партизандар огрядо ойоштороу өсөн төпләргә.

Шәһәр тирәләрен һуң сатнап быр тапган сика тамырҙарын уға менән ҡанлап уйга ҡалган Бобылим*, омотһоҙлокка бирелеп:

— Бындай тезек маҡсатҡа ашмаясаҡ, — тине.

— Ниңә?

— Урманга таралган кешеләрҙең **ц|)тыһы** ышанысһыҙ. Быныһы, беренсенән...

— Ә калган яртыһы?

— Уларымы? — Александр Иванович **бср** аҙ опдошмәй торҙо. — Улары ышаныслы. Ләкин көҙ **отоүен** оиоторға ярамай. Ойоштороласаҡ партизандар птрндон туҡландырыу, кейендереү, ҡоралландырыу өсөн, ваҡыт һәм **акса** кирәк.

— Аҡсаны табасаҡбыҙ.

— Уны бөрө кем өәрлөтән?

— Был хаҡта үҙегеҙгә төшөнөклө бер сер асырга тейешмен,— тине Хисмотулла, ... ргыан кына.— Миңә бплдәле булыуынса, Юргашты прнскс..... ••|>гә һаҡланған ике бит самаһы алтынды Нигматулла Хәжит. |11(>м Иашҡорт хөкүмәтенә тапшырырга самалай. Шул ниөг м(>моп Ырымбүрҙән гәскәр өберегүре һораган. Ул тәскәр килгәнсе, приискелагө алтынды үҙебергә алып олгорорга кәрәк.

— Алтынды һаҡламайрармы ни?

— Һаҡлайҙар, ... лыҡ һаклайҙар. Йә пан, йә пропал тигәндәй, бы..... төүәкселә чек кәрәк. 'Гуранан-тура һөжүм итеүгән дө файҙа сыҡ ипяспк... Был әште тауышһыҙ башҡарыуға мин старателдәрияҙамына ышанам.

— Минең бурыс ни!,и)п ғибарот? — тип һораны Бобылев.

— Һеҙ ошо тирологс урманда йәшәгән кешеләрҙе йыйыу сараһын кпйсыртығыҙ, о мин старателдәр менән хәҙер үк Юргашс м припскспопә китәм.

— Уныи тулайым, — тип Бобылев ҡул бирҙе.

Улар, дуçтарса ҡосаҡлашьш, утар балаганы алдында ҡалган кешслор **эргөһенө кире** килделәр.

Эй, тормә, тормә, **тормз,**
Ул бит байҙарға **төрыю.**
Беҙҙең **кеүөн** фәкирҙәргә
Ял **втө горған бүлмө,—**

тип **Вырлаған шаҫра** битле сгет картузьш **маңлайына** батыра кейсбсрэк күҙ ҡыçты.

— Йә, түрәләр, ниндәй ҡарар ҡылдығыҙ? Кәңәшләшкән сағығыҙҙа бисә-сәсә табыу мәсьәләһен онотманығыҙмы? Ату, шабаш, һағындырған.

— Ну, Нәсибулла, тслоц! **Нисөк** ялҡмайһың юҡ-бар һөйлоргә!

— Ошондай **мөлдө уйвд ҡа&ғыһымы ни?**

Иптоштоpe асыулана башлағас, шаҙра егсттсц **кәйефе** ҡырылды. Ул томрайып ҡарап ултырҙы ла ашыҡмай ғына урынынан күтәрелде. Арҡыры ятҡан йыуан бүрәнә өçтөндә ултырған кешеләр, ниндәй ҙә булһа яңылыҡ ишетергә өмөтләнеп, Хисмәтулла менән Александр Ивановичкә текләнеләр. Хисмәтулла, иптәштәренең күҙ ҡарашына иғтибар итмәйенсә, Гөльямал еңгәһе бүләк иткән һырыулы ҡыҙыл янсыҡ төбөндаге тәмәкс саңын тартты. Уға ҡушылып, башҡалар ҙа тәмокс уранылар. һорголт тотөн, баш осо тәңгәлендәге күкте томаларға теләгон һымаҡ, юғары күтәрелде.

Бөтәһе лә үпға сумып, хәрәкәтһеҙ ҡалды.

Тирә-яғын алабута менән ҡесерткән баçҡан балаганды уратып оҙон-оҙон һайғауҙарҙы бер-бepeһенә ҡоташтырып кәртәләнгән ҙур баҡса ситендә урынлашҡан умарталар, ағас араларында ҡалган бакуйҙар, ямғырға ҡарайған күбо өйомдорс, асыҡ ялан **уртаһында** көбэн һалырға әҙерләнгән таганлар, **уларҙав арырак киң коласлы** ҡарагайҙар менән аралашып **уçхөв эвфа Ьынлы** аҡ ҡайындар — барыһы ла шомло **тынлыкты Ьаҡланы.** Тумар һаҙлыгындағы ҡара ҡаргалар **ғына** оҙлоҡһоҙ ҡарҡылдашыуҙан туҡталманы.

Хисмәтулла **ХӨМӨКе** төпсөгөн бармаҡ осо менән ыуып һүндерҙе **лө урынынав** күтәрелде. Ул Юрғашты прииске-һенә **барырға** шкплонсүсн вйткәс тә, төрмәнән сыҡҡан кешеләр шаулаша **башлавылар.**

— Беҙҙе **ташлап ҡасырға** булдығыҙмы?

— Китергә булгас, борго китәйек!..

Кожонде[illegible] иптәштөренең яҙмышы тураһында уйланып ауыр[illegible] кайгы кисергән Александр Иванович һүҙгә кушылгас кына, түбекке тотҡондар тынысланды.

Старателдәрҙе өйәртеп, Хисмотулла шунда уҡ юлға сыҡты. Разведкаға китоүсслорҙе котөп, Кәжән йылғаһы буйында туҡта[illegible]ына, ул ниндәй маҡсат менән Юрғашта приискеһенә барыуҙарын ццлптты. Шунан, тыныс йылға ҡарап, бары[illegible]чпмйи ултырҙылар. Тау аръяғына төшөп байырға өçөрлөнгөн ҡояштың аҙаҡҡы нурҙарынан йылға өçтө алтыраны. Һуйырташтарҙы һыйпап киҫәкәнә барыуҙа килгөн шаҙра тулҡындарҙы с.ыбарландырып, балыҡтар ҡарный. Йылға өç[illegible]II' күкһел ЦҠ боҫ, якынлашып килгөн төнгө ҡараңғынан **'курчскпн Һымаҡ,** торлоса боргаланып, ҡыҙғы[illegible]луға мансылған күк йоҙөнө һурыла. Бер аҙҙан күктәге буяуҙар ҙа юйылды. Эңер төшто. Сылтырап сыҡҡан Кожэй **ммлглһм** оçтөндәге **аҡһыл** томан да, яр буйы[illegible]ҡҫ•н агастар ҙа томһоҙ ҡараңғылыҡ косағында югалды. I[illegible]и. гауы ягында, зөңгәр күктсц ситендә, ут өсконо кеүек баҙлап бор нисө йондоҙ күренде. Улар артынан бер[illegible]юмһыҙ•м6[illegible]лары ла **ҡалҡты.** Етегән йондоҙ тормсһ[illegible]л күҙҙөрен нлмвй уйға сумған Ғазалн сикһоз донъ[illegible]нп.ш киңлегенә гажәпләнде.

— Уйла[illegible]ш **кпраЬац,** иҫ аҡыл ггмяй. Лллаһы тәғәлә донъяны нисек кенә итеп яратмаган! **Иге-сиге** күренмәй. Шулар араһында[illegible]осмот, **бөлөкөй** генә утрау ксүск, ер...

— У**грау** кеүек **булһа ла,** ер барыбыҙға етерлек. Күңе[illegible]киң гот, — **гинө уның** эргәһендәге старатель.

— Ммп **уны етмөгөндвн** эйтмәйем. Доиъяга мәңгегә килгөн кеүек үҙ ара **Ьыйышыағанға** шулай тим.

Башҡалар, **бөхөскө ҡушылмайынса, Ьүҙҙс** икснсегэ борҙол**ф,**

— Оҙаҡланылар. Китеүҙәренә апаруҡ ваҡыт үтте, һа[illegible]

— Әллә борой цомә булдымы икән?

— Һалдат-маҙар ҡулына элэкмәһәләр ярар ине.

Иитоштөре оҙаҡлауына Хисмәтулланың да эсе бошто. Старателдәрҙе тыныслandырырға теләп, күтәренкс күңел менән эйтте:

— N[illegible]кка борсолмағыҙ, килерҙәр әле. Яҡын ара түгел бит.

— Огор ҙә килмәһәләр? — тип һораны Ғазали.

— Килмәһәләр, күҙ күрер.

Старателдәр шымып ҡалды. Тирә-яҡты һағайып тыц-

ланылар, йондоҙҙар **яктыһында** саҡ беленгән ҡарасҡыларҙы күҙәттелор. Был **төбиғәт** үҙе лә көтөп интеккән **тоДолдо уларға.** Бурһыған япраҡ, ҡыуарған үлои **һом врем өҫән аңкытып вҫкән** сүеш ел дә баҫылды. **Тынлыҡ. генә тауыш га сыҡмай.**

Старатөлдөр урындарынав торҙо. Көжөн йылғаһын сырыр, **буйындағы ағастврға яүынлаша башлағас,** аяҡ **тауышы ишетелдө.** Старатөлдөр **ҡоралға тотовдолар.** Ҡаршыға килсүселәр ҙә туҡталды. Һөйләшеп ҡуйған килешеү буйынса, барҡылдаҡ булып тауыш бирҙеләр. Алдан һайыҫҡан шыҡырыҡланы. Шунда ғына барыһы иркен тын алды һәм әрәмәлек араһынан бер-береһенә ҡаршы атланылар.

— Ницо **оҙаҡланығыҙ? гип һораны Хисмөтулла.**

Развөдчиктөр ашығыл яуап ҡайтарҙы.

— һөммөһөн гөпсөнөп белергө тырышҡайныҡ. Алтын йыугаи ерҙөрҙө тыныс. һалдат-маҙар күренмәй.

— Саҡмай ауыҡлында нисек икән?

— Беҙ унда һуғылманыҡ, ҡабаландыҡ.

Хисмәтулла уйға ҡалды.

— Ауыл хәлен белеү — мөһим. Унда үҙем барып ойләнәм. Мине үрге ос урамы тәңгәлендәге Ҡыҙылъяр әрәмәлегендә көтөгөҙ.

Кәжән йылғаһы ярындағы кортәләр аша үтсп Хисмәтулла ойенә ҡайтҡанда, әсоһе йоҡларға ятмағайны әле. Усаҡ алдына һөйәлгән эҫкоҡ кеүек йәмкәго ҡыҫтырған сыра яктыһында балаҫ йәйгән Сәйҙеямал ишек асылғанға боролоп ҡараны.

— Балам, был һинме?

— Эйе... Мин, әсәй, — тип Хисмәтулла әсәһен ҡосаҡланы.

Эх осо, осо!.. **Ышанысы,** йән аянысы, күңел йыуанысы **булған берҙөн бөр улышың яҙмышы** хаҡында квнө-тонө уйланыгг, **йоклар Коҡоһов йокламай,** ашар ризыгын ашамай, зар **илаував короғав кайыв** олоно кеүек кипкән ғәзиз әсә! Улым тим, **күпмө** сыҙаның, күпме яфа сиктең, күпмс **кайғы** кисорҙең һин! Әсә йөрәкле әсә булған кешо **гөнө шуға сыҙай ала** торғандыр...

яшилы Ьүҙҙәренә, иркәләнеүенә тыныслаиырга **Өлгөргөн өсө,** усаҡ аҫтына ут яғып, ыумас өйрәһен йылытты. Ә улы ҡайтыуына күңеле һаман ышанманы.

Ашарға ултыргас та, һүҙҙәре бөтмәне уларҙың. «Юкбар һорау менән баламдың теңкәһенә теймәйем әле. Юлҡайтҡан. Таный алмаҫтай булып ябыҡҡан. **Йонм.|йым** әле баламды. һөйләшеп һүҙ бөтмәҫ. **Әҙ-мәҙ** ял алһын!» — тип Сәйҙеямал ҡашығаяғын йыйыштыра илаиы.

Өсоһе бушауын көткән Хисмәтулла сабырһыҙланып

ниндөй яңылыҡтар ишетелә?

эшөн улы эргәһенә килде.

Ңңылыҡтар тип мп, **өллө**]гиндой яңылыҡтар юҡ **Аллаға шөкөр.**

Гөльямал килөнде өйтәңыө? Ул өйҙө юҡ. Нөфисә м.м Ниғмөтулланан ҡурҡып, ике-өс көн ....роно, Эстөрле лп.ша китеүеңде ишетеп ҡайт-..... ла һине эҙләп китте. Шул бу.чды. ..... моион киткән кебик Ни эш-

\и. ганауы ..... ситснә күсте. I..... **улының** эсон бошороуға үкен-

Һми, **балам, ҡайғырма. Еңгөң** була торған бисә

()| **иуылдаштарының аслы-туклы** уткөн тормо-..... **килтереп, уларвы Хажисолтан** Һом **коүөн көшолөр йоғонтоһоная гулыһынса көоһөҙлөгөнөн Ьыкраныуын** баҫа алмаш. ... **Хисмөтулла китөргө** Улы менән танһыолгормәгән Сәйҙеямал ҡурҡып

Ҡайҙа

Зahит менән Гөльямал еңгә киткән яҡҡа.

Атаҡ, атаҡ... уларҙы табыуы анһаттыр шул! — Әсә-Ҡалайтып табаһың уларҙы?

— Табырмын.

Туҙға яҙмағанды һөйҙәмә, балам. Ҡуй, улайтма. **ЮЌки** Ятып ял ит. Хәҙер урын һалам.

Көрөкмөй, әсәй. Бында оҙаҡ ҡалырға ярамай. Мине көтә. Ауыл хәлен белеп китәйем тип кенә ....ш. Ғафү ит, әсәй, һинә гел ҡайғы тыуҙырыуьш есөн.